

Att bryta ny marc

LIBRIS40

En jubileumsskrift

Skrifterbeter:

Maria Hedenström, enhetschef LIBRIS

Kjell Nilsson, tidigare bl.a. chef för KB/BIBSAM

Lars Tynell, riksbibliotekarie 1977-1988

Thomas Tottie, tidigare överbibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek

Marie-Louise Bachman, tidigare förste bibliotekarie vid KB

Sten Hedberg, tidigare bl.a. katalogchef vid Sveriges lantbruksuniversitets bibliotek

Agneta Olsson, överbibliotekarie vid Göteborgs universitetsbibliotek

Angelica Schneider-Larsson, bibliotekarie vid Göteborgs universitetsbibliotek

Bodil Gustavsson, bibliotekarie vid Stockholms universitetsbibliotek

Lisa Petersen, avdelningschef vid KTH och tidigare chef för LIBRIS

Roland Esaiasson, chef för Talboks- och punktskriftsbiblioteket

Gunnel Stenqvist, tidigare departementsråd samt KB-utredare

Seija Jalkanen, bibliotekarie vid Sveriges depåbibliotek

Anna-Christina Rutqvist, ränsbibliotekarie i Värmland

Christina Persson, bibliotekschef i Göteborg

Gunnar Sahlén, riksbibliotekarie

Gumilla Jonsson, tidigare biblioteksråd, KB

Jan Hagerlid, förste handläggare vid KB

Anders Söderbäck, teamledare vid Stockholms universitetsbibliotek

Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis 84

Att bryta ny marc

LIBRIS 40

En jubileumsskrift

Kungl. biblioteket, Stockholm

Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis nr 84

PROJEKTLEDARE: Helena Forssblad

REDAKTÖR: Barbro Thomas

GRAFISK FORMGIVNING: Typisk Form designbyrå

TRYCKERI: Elanders Fälv & Hässler, Värnamo 2012

ISBN: 978-91-7000-290-8

ISSN: 0065-1060

urn:nbn:se:kb:publ-19

Innehåll

- 8 Förord** LIBRIS – från ADB i forskningsbibliotek till nationell infrastruktur för informationsförsörjningen eller LIBRIS för alla, *Maria Hedenström*

15 DEL 1: PIONJÄRÅREN

- 18** LIBRIS som jag minns det – spridda hågkomster från fyra årtionden, *Kjell Nilsson*
- 33** Vi tar det från början... Samtal med *Lars Tynell*
- 44** LIBRIS barn- och ungdomstid – några personliga minnen, *Thomas Tottie*
- 53** ADB-utställningen i Kungliga biblioteket
- 60** Några minnen från LIBRIS tidiga år, *Marie-Louise Bachman*
- 69** Fyrtio år med COR: en mansålders katalogisering, *Sten Hedberg*
- 81** Göteborgs UB och LIBRIS – några personliga minnesbilder och reflektioner, *Agneta Olsson* och *Angelica Schneider-Larsson*
- 90** Att samsas i en samkatalog – om katalogiseringssamarbete på 1970- och 2000-talet, *Bodil Gustavsson*

101 DEL 2: DEN FORTSATTA UTVECKLINGEN

- 104** LIBRIS 2000–2008 – en personlig krönika, *Lisa Petersen*
- 113** LIBRIS +TPB=SANT, *Roland Esaiasson*
- 117** Bomba BTJ! sa Löfdahl och la 30 miljoner i potten, *Gunnel Stenqvist*

127 DEL 3: EN GEMENSAM KATALOG

130 Sveriges depåbibliotek – 20 år i LIBRIS, *Seija Jalkanen*

137 Folkbibliotekens väg till Libris, *Anna Christina Rutquist*

147 Stadsbiblioteket Göteborg i Libris, *Christina Persson*

157 DEL 4: FRAMÅTBlickAR

160 Sveriges nationalbibliotek – nationellt och internationellt samarbete med utgångspunkt i nya uppdrag och digital utveckling, *Gunnar Sahlin*

169 Libris-basen som källa betraktad, *Gunilla Jonsson*

179 SwePub och drömmen om det perfekta systemet för forskningsinformation, *Jan Hagerlid*

196 Libris och framtiden – blir Libris 50? *Anders Söderbäck*

207 Förkortningar

208 Acta-serien

LIBRIS eller Libris?

Systemet lanserades under namnet LIBRIS (LIBRary Information System). Senare har benämningen på systemet alltmer kommit att uppfattas som ett egennamn och skrivs därför ofta Libris. Eftersom bidragen speglar olika tidsepoker, med olika skrivsätt, har vi behållit de enskilda författarnas val. Därför förekommer i texten både LIBRIS och Libris.

Maria Hedenström

LIBRIS

**– från ADB i forskningsbibliotek till
nationell infrastruktur för informations-
försörjningen eller LIBRIS för alla**

Iår hyllar vi LIBRIS. Vad är det vi då firar och vad är det vi minns från de gångna 40 åren? Och vad kan vi förvänta av de kommande åren? I den här skriften ges en intressant tillbakablick av hur allt började, men också tankar om LIBRIS framtid. Vi vill tacka författarna för deras engagemang och entusiasm att medverka i denna jubileumsskrift.

De första decennierna

Library Information System, som Statskontoret döpte katalogsystemet till, blev LIBRIS. Projektet beskrevs i utställningen »ADB i forskningsbibliotek« som visades på KB 1970. År 1972 inleddes datoriseringen av svenska bibliotek, då med hålemsstansning av kataloguppgifter som sammanställdes till tryckta häften, innan on-line inmatning via terminaler utarbetades. Utprodukterna var fortfarande tryckta katalogkort. År 1977 överfördes ansvaret för LIBRIS från Statskontoret till KB. Men inte förrän 1980 ansågs systemet, då LIBRIS III, tillräckligt bra för att fylla bibliotekens dåvarande behov.

Efter 20 års drift var det dags att utreda LIBRIS. Valet stod mellan att köpa ett system på marknaden, egenutveckla ett nytt system eller vidareutveckla det befintliga. Utredningen resulterade i rapporten »Hjärtbyte eller bypassoperation« (1989), där en vidareutveckling förordades. Några år senare blev det ändå nödvändigt att ersätta det befintliga systemet med ett nytt, nyckelfärdigt system. LIBRIS drevs i stordatormiljö av Ericsson. År 1997 blev LIBRIS fritt tillgängligt på webben och avgiftsfritt för biblioteken och det första egenutvecklade användargränssnittet för webben, LIBRIS Websök, utvecklades. Ett egenutvecklat användargränssnitt för PC, Menysök, hade redan tidigare varit tillgängligt för biblioteken. Men redan 2000 var det dags för systembyte. En viktig pusselbit blev valet av nytt format, MARC21. Systemet Voyager lanse-rades 2001. Det byggde på öppenhet med möjlighet till tilläggsprogram, export- och importrutiner, statistikprogram, väl fungerande katalogiseringsklient och snabb indexering.

LIBRIS under senare år

Nästa steg blev att ta hand om den ökande mängden elektroniska resurser. De system som upphandlades blev MetaLib (samsökning) och SFX (länkserver) 2004 i tjänsten Samsök.

Utvecklingen på webben gick i rasande fart, och ett nytt egenutveck-

lat publikt gränssnitt, LIBRIS Webbsök, med helt ny funktionalitet arbetades fram, och lanserades med stor framgång 2007. Det nya gränssnittet lyftes fram även i internationella sammanhang. Så skedde även med tillgängligheten av LIBRIS som linked data från 2008.

Hösten 2008 började jag som enhetschef för Libris, och kom till en enhet van vid stark utveckling och leverans av utomordentligt gedigna system och tjänster. Omvärlden, dvs. biblioteken och deras användare, efterfrågade nya relevanta tjänster. Internt, från KB och från Riksarkivet, efterfrågades en gemensam söktjänst – Sondera utvecklades. Den vetenskapliga publiceringen vid lärosätena synliggjordes i söktjänsten SwePub. Men, hur skulle Libris klara utvecklingen av databrunnar? Forskningsbiblioteken började efterfråga discovery- och delivery-tjänster. Därför utreddes Samsök – vilken var nyttan av den befintliga tjänsten och vad behövde biblioteken i framtiden?

E-resurserna har utvecklats och blivit den dominerande medietypen inom många forskningsbibliotek. Samsök har blivit verksamhetskritiskt, och då i synnerhet behovet av en central knowledge base och länkserver. Behovet av nationella alternativ är starkt, och vi befinner oss nu mitt i den utvecklingen. Metalib har spelat ut sin roll och ersätts av biblioteken med discovery-tjänster. Ett alternativ till SFX som länkserver utarbetas tillsammans med biblioteken.

I framtidsbilden ingår givetvis att användaren inte bara ska kunna söka allt material. Dagens användare vill kunna hitta, allt direkt i fulltext, och samordna fulltextmaterialet med andra sökfunktioner och källor på nätet. Under 2010 arbetade Libris-enheten fram visionen »Översikt och insikt – gemensamt öppna vägar för att enkelt hitta, använda och fördjupa kunskap«, en vision som lägger grunden för hur vi, tillsammans med biblioteken, arbetar med den nationella infrastrukturen för informationsförsörjningen. Katalogsystemet LIBRIS har utvecklats till olika system och söktjänster. Vi beskriver det som en nationell infrastruktur för informationsförsörjningen till utbildning, forskning och allmänhet. Infrastrukturen är grunden för samtliga biblioteks arbete med sina resurser, en grund som KB ansvarar för och vidareutvecklar. Detta arbete kan inte utföras isolerat, utan bygger på samarbete med biblioteken. Element som kan komma att ingå i infrastrukturen är uppbyggnaden av metadataindex (databrunn), gemensamt system för biblioteken för hantering av elektroniska resurser (ERM-system), nationell länkserver (gemensam upphandling och/eller egenutveckling) och gränssnitt för digitaliserat material. LIBRIS katalogsystem utgör i dag den samlade sökingången till tryckta publikationer. Bibliotekens bestånd av

Maria Hedenström är sedan 2008 chef för Libris-enheten inom Avdelningen för nationell samverkan på KB. (FOTO: FREDRIK KLINGWALL / KB)

e-tidskrifter och e-böcker speglas i LIBRIS, men de enskilda artiklarna saknas, något som vore högst önskvärt att åtgärda. För att ta hand om och tillgängliggöra elektroniskt material behövs en infrastruktur, som kan hantera aggregering av stora informationsflöden och datamängder, system för att samla, bearbeta och synliggöra många dataflöden och därigenom bli en samlad resurs för utbildning och forskning.

Detta innebär att utvecklingen har sprungit ifrån nuvarande katalogsystem Voyager, som efter drygt 10 års drift har gjort sitt. Det är nu dags för utveckling av nytt system. Denna gång satsar Libris-enheten på ett egenutvecklat, formatoberoende system, som kan hantera alla de dataflöden som biblioteken har behov av. Steg ett blir att utforma en webbaserad katalogisering som fyller alla katalogisatörers behov. Vi kommer att ha en beta-version av nya systemet klart under jubileumsåret – och i full drift under 2013.

KB:s nya uppdrag

År 2011 fick KB i uppdrag att vara en samordnande och utvecklande myndighet för alla offentligt finansierade bibliotek. Med min bakgrund

Libris-enhetens personal i januari 2012. Från vänster: Britt Sagnert, Per Åberg, Pia Leth (stående), Maria Hedenström, enhetschef, Göran Konstenius (stående), Lina Westerling, Fredrik Klingwall, Katarina Stempel, Fredrik Nyström (stående), Christer Larsson, Helena Forssblad (stående), Lisa Winberg, Miriam Säfström (stående), Arvid Oja (stående), Markus Sköld, Pär Ågren och Lars Wikström. På bilden saknas ett tiotal personer som var ute på olika uppdrag i bibliotekssverige. (FOTO: ANDERS HÖIJER/KB)

från Stockholms stadsbibliotek, kändes inte det uppdraget främmande. Tvärtom, visst finns det utmaningar i att två olika biblioteksvärldar skulle mötas, men det finns också möjligheter. Vi inledde med att utforska särskilt folkbibliotekens behov, som ledde till planen »Vision 2012 – folkpost på tre sekunder«. Fler och fler folkbibliotek uttrycker intresse för den nationella katalogen, eller LIBRIS för alla, en fråga som har utretts och diskuterats sedan 1970-talet. Vi utarbetade ett startpaket, med information om hur man gör för att bli Libris-bibliotek, som gjorde det – om inte enkelt – så i alla fall tydligt. Göteborgs stadsbibliotek blev pionjärer i att registrera allt sitt nyförvärv i LIBRIS. Sju bibliotek i Värmland och Örebro län har också anslutit sig, Östergötland, Hälsingland, Gävle, Malmö, Stockholm m.fl. har visat intresse. TPB (Talboks- och punktskriftsbiblioteket) slöt en överenskommelse med Btj 2011, och samtliga deras poster inklusive annotationer och övriga metadata förs över till LIBRIS från Btj:s databas BURK. Samarbeten påbörjas med bibliotekssystem- och medieleverantörer för att påskynda flödet av data mellan systemen så att tre-sekunders-flödet kan genomföras. Driften av webbtjänsten Öppna bibliotek, utvecklad av bl.a. Stockholms stadsbibliotek med stöd av Kulturrådet, tas över av KB från 2012. Öppna bibliotek gör det möjligt för biblioteksanvändare och bibliotekspersonal att dela recensioner, betyg, etiketter osv, dvs. en crowd-sourcing-tjänst.

Men hur ser folkbiblioteken och deras användares behov för framtiden ut? För att få svar på den frågan, kommer en intensiv researchperiod att ta vid under 2012. Utifrån researchen planeras den framtida strategin för utvecklingen. Under 2011 har också Libris-enheten arbetat med frågan om öppen data. Hela nationalbibliografin och auktoritetsregistret har licensierats under CC0 (Creative Commons Zero) och därmed gjorts fritt tillgängligt för vem som helst att använda. Om LIBRIS kan bli ett komplett biblioteksdatasystem som fyller bibliotekens samtliga behov av tjänster, är en fråga som har väckts med jämna mellanrum. Den senaste utredningen (2006) visade att det skulle bli alltför dyrt att bygga ut LIBRIS till ett biblioteksdatasystem som liknar befintliga system på marknaden. Men frågan hänger kvar, open-source-alternativ utvecklas och förbättras, kanske finns behovet att Libris-enheten även utvecklar t.ex. cirkulationsrutiner?

Framtiden

Hur den framtida utvecklingen blir, avgörs inte bara av egen research och av omfattningen av egna resurser, utan framför allt av samarbetet med biblioteken i den inflytandestruktur som KB nu arbetar med. Från 2012 kopplas Styrgruppen för LIBRIS nationella infrastruktur till Libris-enhetens verksamhetsområde. Även Expertgruppen för metadata kommer att ha stor betydelse för den framtida utvecklingen inom biblioteksområdet i stort. (Så att vi slipper Umberto Ecos vision från Stora stjärnor och små). Under 40 år har LIBRIS utvecklats parallellt med att datatekniken har förbättrats. Utvecklingen har gått snabbare och snabbare, systemen har blivit mer och mer kortlivade. När blir då LIBRIS färdigt? Svaret är – aldrig. LIBRIS måste ständigt vidareutvecklas och förbättras. Den dag LIBRIS är färdigt, kommer det inte längre att användas, då kommer det snabbt att bli obsolet.

LIBRIS idag är en vital 40-åring. Det vi särskilt vill uppmärksamma med 40-årsfirandet är öppen data och linked data i kombination med samarbeten med biblioteken. Dessa är grundläggande komponenter för att kunna bygga den framtida infrastrukturen för informationsförsörjningen till alla biblioteksanvändare.

Maria Hedenström

Enhetschef Libris

1972012

Del 1

Pionjäråren

Besk kritik från bibliotek mot datasystemet Libris

Mer arbetstidsökande, litet, dyrt, underdimensionerat... Det är några av Uppsala universitets studenter som uttrycker sin missnöje med Libris som används för att hantera vetenskapliga publikationer och som verkar ha blivit något av en fiende.

När Libris, ett av de största databaser i Sverige, används för att hantera vetenskapliga publikationer, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Det är inget av att studenter kritiserar Libris för att det inte fungerar som det ska. Det är en del av den gamla databasen som används för att hantera vetenskapliga publikationer.

Harar efter
Det har inte varit ett enkelt arbete att få Libris att fungera som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Kritiken
Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Narkosgasriskerna: Inga åtgärder behövs vid Akademiska

— Vi är ganska väl utbildade när det gäller narkosgasriskerna vid Akademiska sjukhuset, säger skyddshuset Yvonne Melberg, verksamhetschef vid Centralsjukhuset i Uppsala.

Libris
Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Libris
Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Lantagarna får sämre service än tidigare

Service vid de vetenskapliga bibliotekerna har blivit mycket sämre sedan det nya datasystemet Libris infördes. Det är de allra flesta lantagarna som uttrycker sin missnöje med Libris som används för att hantera vetenskapliga publikationer.

Service
Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Service
Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Stadsbiblioteket: Vår service till läsarna inte sämre

Stadsbiblioteket i Uppsala har inte blivit sämre på sin service till läsarna sedan det nya datasystemet Libris infördes. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Owe Petersson sjukhusdirektör

Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

BLEK? TRÖTT?

BÖRJA REDAN IDAG!

Tre nya professorer

Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

— Nej till våld i skolan, säger Kvinnors riksförbund och riksförbundet för kvinnors rättigheter.

protest mot våld i skolan

Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Dator blev besvikelse

Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

"Nej, vi har inte handlat felaktigt"

Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Kyrkans nya hus

Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska. Enligt en undersökning som gjorts av Uppsala universitets studenter, är det inte alltid som det ska.

Kjell Nilsson

LIBRIS

**som jag minns det
– spridda hågkomster från fyra årtionden**

Först av allt vill jag understryka att vad jag här i största korthet har att berätta inte på något sätt ska ses som ett bidrag till den officiella historieskrivningen över LIBRIS. Min enkla ambition är bara att ur ett alltmer bleknande minne försöka återberätta några personligt upplevda episoder som jag hoppas kan vara av något intresse, och i något fall kanske till nöje, för åtminstone några läsare. Jag ber om överseende med de faktafel som säkert kommer att smyga sig in både här och där. Minns gör jag, men ibland kanske jag minns fel. Över tiden kom också min relation till LIBRIS att förändras allteftersom min ställning i KB:s organisation förändrades. Oundvikligen påverkas framställningen i hög grad av det. Hur som helst har förra LIBRIS-chefen Mayre Lehtilä-Olsson på flera punkter fyllt i mina minnesluckor, och för det är jag henne stort tack skyldig. Som minnesstöd har jag också haft värdefull hjälp av Lena Olssons doktorsavhandling »Det datoriserade biblioteket – Maskindrömmar på 70-talet« (Linköping Studies in Arts and Science, 121, utgiven 1995).

1972–76 – »All vår början bliver svår«

Jag var en av det 30-tal nyexaminerade och arbetslösa s.k. AMS-akademiker som i december 1972 korttidsförordnades (sic!) för arbete vid KB. Jag placerades vid AK-redaktionen (eller Redaktionen för Accessionskatalogen över Utländsk Litteratur Förvärvat till Svenska Forskningsbibliotek), där mina språkkunskaper ansågs komma väl till pass. Min första uppgift blev att sortera katalogkort, dvs. bibliotekens förvärvsanmälningar, i alfabetisk ordning. Efter ett par veckor hade jag blivit rätt så skicklig på det. Mitt första intryck av KB, som en inrättning där tiden sedan länge stod stilla, var ganska bedrägligt. Faktum var att biblioteket, tillsammans med övriga svenska forskningsbibliotek, stod på tröskeln till en datorisering som skulle utveckla sig till en mycket omskakande upplevelse för dessa många gånger traditionsmättade lärdomsinrättningar. Snart nog berättades för mig, att inom en nära framtid skulle det allra mesta av bibliotekens arbete ske med hjälp av datamaskin. Forskningsbiblioteken skulle få ett datasystem av Statskontoret som hette LIBRIS, Library Information System. I en tjock rapport med gult omslag, publicerad samtidigt som jag började på KB, beskrevs i detalj vilka rationaliseringseffekter systemet skulle avkasta. AK skulle vara försökskanin och utvecklas till en databasbaserad samkatalog. Försöksverksamhet hade redan pågått i ett par år. Den ursprungliga beteckningen BAIS, BiblioteksAdministrativt InformationsSystem, hade, tack och lov, övergetts på ett tidigt stadium.

Bibliotekarier och »dataingenjörer« träffades i s.k. BS-grupper (Bib-

Kungliga bibliotekets monter under IFLA-konferensen i Stockholm 1990. Kjell Nilsson, chef för BIBSAM – Sekretariatet för nationell planering och samordning vid Kungliga biblioteket, längst till höger, LIBRIS-avdelningens chef Mayre Lehtilä-Olsson mitt i bild vänd från kameran, bibliotekarie Britt Sagnert, LIBRIS-avdelningen, längst till vänster. (FOTO: KB)

liotek/System) för att omsätta planer i verklighet. Efter en vecka på KB blev jag beordrad att föra minnesanteckningar i en BS-grupp som kallades NAK (Nya AK). Här utarbetades, under oändliga och för mig mestadels obegripliga överläggningar, kravspecifikationer för den nya tidens datorproducerade Accessionskatalog. Sten Hedberg, katalogisatör från Carolina Rediviva, hade gått en snabbkurs i »Automatisk Databehandling« (ADB) och svängde sig obehindrat med termer som för mig lika gärna hade kunnat vara swahili. Den till KB, från FOA, värvade forskningsingenjören Lennart Rosquist var en stöttepelare som med aldrig sinande vänlighet försökte tjäna som länk mellan de mindre bevandrade bibliotekarierna och systemsidan, som i detta sammanhang i första hand företrädades av Björn Söderberg från konsultföretaget BOFAB i Södertälje.

Jag kände mig fullständigt alienerad. Så småningom skaffade jag mig dock tillräckliga kunskaper om ADB för att kunna tjänstgöra som redaktör för det offset-tryckta nyhetsbladet LIBRIS-meddelanden, där framstegen och, inte minst, problemen i systemets utveckling löpande avrapporterades. I det arbetsrum jag efter några månader tilldelades stod

den beryktade Terminalen. Jag hade aldrig tidigare sett något liknande, åtminstone inte i verkligheten, och jag närmade mig detta främmande väsen med stor vördnad. Det uppgavs att en likadan fanns vid Tekniska högskolans bibliotek och på det nya universitetsbiblioteket i Linköping som, enligt Statskontorets planer, skulle utvecklas till ett genomdatoriserat mönsterbibliotek. Jag kan för mitt liv inte komma ihåg vad vi använde Terminalen till. Den satsvisa inmatning av kataloginformation som skedde från AK-redaktionen till LIBRIS databas gjordes med hjälp av stansade håltremsor. Däremot kommer jag mycket väl ihåg att kommunikationen med databasen, som var förlagd till en SAAB-dator vid Östergötlands Läns Landstings Datacentral (ÖLLD) i Linköping, för det mesta låg nere. Det skäl som oftast angavs var »åska i luften«.

De äldre bibliotekarierna var, antingen de arbetade vid KB eller något annat forskningsbibliotek, mestadels inte särskilt förtjusta. Reaktionerna varierade från uttalat ointresse till allmän misstänksamhet eller ren fientlighet. (Ett av de få undantagen var chefen för Bibliografiska Institutet vid KB, Sune Lindqvist, som verkligen fick dra ett tungt lass i LIBRIS-utvecklingen). Därtill kom kritik från dem som propagerade för »dokumentalistlinjen«, oftast företrädare för teknisk-naturvetenskapliga bibliotek (KTHB-chefen Björn Tell och andra), som ansåg att tanken på datoriserade katalogsystem var hopplöst föråldrad och att IR-system var det man skulle satsa på. Däremot utkristalliserades vid de allmänvetenskapliga biblioteken snabbt ett antal unga »påläggskalvar«, som med LIBRIS såg sin stora chans att både uträtta och bli något. Ingenjörerna å sin sida bubblade av entusiasm, åtminstone till en början. Fick man tro dem, skulle det bli en lätt match. »Som vilket lagerhållningssystem som helst!«, menade kaptenen på skutan, statskontorsdirektören Ingvar Lindberg.

Den bedömningen skulle snart visa sig lika felaktig som Pentagons bedömning av läget i Vietnam. Allteftersom svårigheterna tilltog förvandlades projektorganisationen till något som närmast liknade ett fältlasarett. Påfrestningarna var svåra, och ett antal nyckelpersoner blev så småningom tvungna att kasta in handduken. Lindberg fick så småningom ge namn åt begreppet »Lindbergs Cirkus«, en travestering av titeln på ett populärt TV-program med Sigge Fürst (»Sigges Cirkus«). Utvecklingsarbetet präglades av segt motstånd, bristande kommunikation och ideliga planeringsmissar. Statskontorets storstilade vision av ett funktionsmässigt heltäckande biblioteksdatasystem bleknade snart och ersattes av en betydligt blygsammare sådan, inriktad på uppbyggnad av en central samkatalog samt rutiner för sökning, katalogisering och framställning av katalogprodukter.

Birgitta Jarne och Håkan Hultén från LIBRIS driftenhet på blyxtuttryckning till Studsviksbiblioteket 1990. (FOTO: GUN PERSSON/KB)

Men, men ... trots allt gick utvecklingen av LIBRIS ändå framåt. Sommaren 1975 var det klart för den andra versionen av systemet, som följaktligen kallades LIBRIS II. Enligt den ursprungliga planen skulle »Dagen K« innebära att landets forskningsbibliotek gavs möjlighet att katalogisera alla sina litteraturförvärv online i LIBRIS centrala databas. I verkligheten skulle det dröja ytterligare fem år innan den möjligheten till fullo realiserades. Av de utlovade, datorproducerade katalogprodukterna syntes heller, i förstone, ingenting. »Dagen K[atalog]« blev i folkmun till »Dagen K[atastrof]«. Men nya katalogiseringsregler fick vi, formade med Anglo-American Cataloguing Rules (AACR II) som förlaga av nämnde Hedberg och Marie-Louise Bachman från Bibliografiska Institutet vid KB. Här gavs »formatanvisningar« för »katalogposterna«, som talade om vilka »fält« och »delfält« man skulle stoppa in informationen i och vilka »indikatorer«, »landskoder«, »språkkoder« och andra konstigheter som skulle anges. Omskakande nyheter för forskningsbibliotekens katalogisatörer, som dessförinnan haft att hålla sig till en stencilerad lunta från 1956 kallad »Provisoriska katalogregler för Kungliga biblioteket«.

Bibliotekariernas lycka var inte att ta miste på, när de första katalogkortet äntligen klämdes fram ur systemet, åtta månader försenade.

LIBRIS flyttar från DAFA till EDS (LM Ericsson Data Services AB) i juni 1991. Drift- och ADB-chef Mari Bud överlämnar LIBRIS på 20 kassetter till Christer Backman, EDS. (FOTO: KB)

Ännu var navelsträngen till det gamla och trygga inte helt kapad. Att korten knappt gick att läsa var mindre viktigt. Vid AK, däremot, demonstrerade man sitt missnöje med den försenade programvaruutvecklingen genom att framställa en maskinskriven (!!!) katalog för förvärvsåret 1974. Jag minns att redaktörerna gnisslade tänder där de hankade sig fram med pekfingervalsen vid sina visserligen elektriska skrivmaskiner (med kula!). Självt övergick jag vid samma tid till KB:s katalogavdelning för att katalogisera rysk litteratur enligt de nya, exotiska reglerna. Hands on!

1976–79 – Nere på knä, men uppe på nio

Övergången till »LIBRIS II« blev alltså inte det genombrott som alla inblandade (nåja, kanske inte alla) hoppats på. Vid den här tiden skrinlades, som sagt, alla tankar på ett funktionsintegrerat system och inriktningen på samkatalog och katalogprodukter renodlades. Men den stora besvikelsen berodde på att löftena om övergång till online-katalogisering på bred basis inte kunde infrias. Sanningen var helt enkelt den att ÖLLD inte på långa vägar kunde erbjuda den datorkapacitet som kräv-

des. LIBRIS' framtid hängde på en mycket skör tråd. 1976–77 genomförde riksdagens revisorer (Susanne Gaje) en utvärdering där man sannerligen inte sparade på kritiken, vare sig beträffande systemets kapacitet eller organisationen av verksamheten.

Redan året innan hade regeringen tillsatt den s.k. BIDOK-utredningen (Biblioteks- och Dokumentationssamverkanskommittén), vars huvuduppgift var att lämna förslag om en central ledningsfunktion för forskningsbiblioteken, inklusive ansvaret för LIBRIS. Ordförande i kommittén var Statskontorets generaldirektör, f.d. utbildningsministern Sven Moberg. Dåvarande riksbibliotekarien, den dynamiske Uno Willers, hade öppet som ambition att denna funktion skulle tillföras KB. BIDOK:s förslag, som avlämnades i slutet av 1977, innebar att driften av LIBRIS helt skulle omhändertas av KB, medan en ny myndighet, Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI), skulle svara för utvecklingen (och tjäna som centralt styrorgan för utvecklingen på biblioteksområdet). Jag utsågs att delta, som facklig representant, i organisationskommittén för DFI, och senare, i egen kapacitet, i DFI:s s.k. FoU-nämnd.

BIDOK-rapporten, och det därpå följande riksdagsbeslutet, blev startskottet för ett s.k. omlägningsprojekt under Statskontorets ledning som syftade till överlämnande av ansvaret för systemet och ett avslutande av försöksverksamheten. Det system som överlämnades skulle vara driftsmässigt men i stort sett begränsat till de funktioner som redan fanns. Tillräcklig datorkapacitet skulle finnas för att forskningsbiblioteken över hela linjen skulle kunna katalogisera sitt förvärv online i LIBRIS katalogdatabas. Projektledare blev organisationsdirektören Inger Brinning, som verkligen brann för uppgiften (förlåt!) och dessutom hade erfarenhet från dressyr av hästar, vilket kan ha varit en av orsakerna till projektets framgångsrika genomförande. Biträdande projektledare blev Sune Lindqvists efterträdare som chef för bibliografiska avdelningen vid KB, Folke Hermanson-Snickars, tekniker och dokumentalist, som något år tidigare hämtats från Atomenergibibliotek.

Själv involverades jag i högsta grad i arbetet, eftersom jag våren 1979 återkom till AK-redaktionen som chef för verksamheten. Och jag måste säga att det var en fantastiskt kul och stimulerande tid. Dels för att situationen vid AK, med fem års eftersläpningar i arbetet, var en spännande utmaning, dels p.g.a. det omfattande, kreativa och trevliga samarbete som utvecklades med Statskontorister, konsulter och kamraterna vid LIBRIS-sekretariatet, den driftenhet som inrättats vid KB 1977 och som AK kamperade ihop med efter en utflyttning till Riksförsäkringsver-

Nytt LIBRIS – utredning pågår! Konsulten Stefan Unonius tillsammans med LIBRIS-avdelningens chef Mayre Lehtilä-Olsson 1994. (FOTO: GUN PERSSON/KB)

kets hus på Engelbrektsgatan. Jag kommer aldrig att glömma er: Inger Brinning, Folke Hermanson-Snickars, Hans Levin (systemerare från Statskonsult), Peo Steen (chef för AU-gruppen), Lennart Gårdvall (chef för LIBRIS-sekretariatet 1978-83), Lennart Rosquist, Gunnar Ivarsson (batch-programmerare på LIBRIS-sekretariatet), Mari Bud (först LIBRIS' kontaktperson på DAFA, sedan mångårig chef för LIBRIS-sekretariatet) och många, många andra.

Jag kommer ihåg att Lennart Rosquist och jag svettades intensivt med implementeringen av de fileringsregler (!), som var resultatet av en ny ISO-standard jag varit med om att framställa, och som var oundgängliga för att vi över huvud taget skulle kunna ge ut Accessionskatalogen. Till en början hamnade posterna huller om buller, och vi visste inte alltid varför, men till slut satt det! Jag kommer också ihåg att Gunnar Ivarsson och jag ibland, för att lätta på trycket och rensa skallen, tog en dust vid pingisbordet. Gunnar, iförd träschor, brukade ge mig ett par bollar per game (gamla räkningen, upp till 21!) och skämdes se-

dan omåttligt, blygsam som han var, över den utskåpning han bestått mig med. Och jag kommer ihåg att programvaran som konsulterna vid AU-gruppen skulle leverera till AK blev två veckor (!!) försenad. Som nybliven AK-chef skulle jag visa mig tuff och krävde 10 000 kr i skadestånd. Pengarna överlämnades med ett leende och en klapp på axeln av direktören själv, Peo Steen, f.d. längdhoppare på landslagsnivå.

LIBRIS III – äntligen i drift!

Den 5 juni 1980 blev LIBRIS II LIBRIS III när riksbibliotekarien Lars Tynell (tillsatt 1977) med en snarast symbolisk gest registrerade en kod på en av bildskärmarna vid LIBRIS-sekretariatet.

Statskontoret överlämnade, med illa dold lättnad, ansvaret för systemet till KB och DFI. För de deltagande biblioteken medförde övergången till LIBRIS III framför allt att man, äntligen, fick möjlighet att helt och fullt katalogisera sina samlingar direkt i LIBRIS centrala databas. Därmed hade LIBRIS blivit ett kraftfullt instrument för samkatalogisering. Rationaliseringseffekten var påtaglig. Hädanefter skulle merparten av de deltagande bibliotekens katalogisering komma att ske i form av komplettering av redan befintliga katalogposter registrerade av andra bibliotek, s.k. sekundärkatalogisering. Och AK-redaktionens saga skulle, efter ytterligare ett par års avarbetande av restantier, vara all. Här kan man tala om historiens vingslag. Redaktionen hade närmare hundra år på nacken.

... men långtifrån »färdigt«

Övergången till LIBRIS III innebar inte på något sätt att LIBRIS betraktades som »färdigt«. Paradoxalt nog medförde den i stället att den gamla tanken på ett funktionsintegrerat system nu kunde återuppväckas. För biblioteken hade den aldrig fallit i glömska, och några år in på 80-talet började dessutom minidatorbaserade biblioteksdatasystem för lokalt bruk utvecklas av olika företrädesvis amerikanska och engelska affärsföretag. Stockholms universitetsbibliotek blev först ut av de svenska forskningsbiblioteken med sitt GEAC-system, som ursprungligen utvecklats för lagerhållning (se ovan!) och försäljning av apoteksprodukter, och det gjorde i sin tur att varje bibliotek med självaktning började utforska möjligheterna att »skaffa eget«. Från LIBRIS-sekretariatets sida var man inte särskilt begeistrad över utvecklingen, framför allt eftersom man förutsåg stora problem i kommunikationen mellan den centrala nivån och den lokala.

Bok & Biblioteksmässan 1994. I montern skymtas Kjell Nilsson, chef för BIBSAM – Sekretariatet för nationell planering och samordning vid Kungliga biblioteket, Birgitta Jarne och Sofia Johansson från LIBRIS driftenhet och Inger Klondiras, informatör på BIBSAM. (FOTO: GUN PERSSON/KB)

Senvintern 1984, tror jag det var, som KB, på Medborgarhuset i Stockholm, inför företrädare för universitets- och högskolebibliotek från hela landet, presenterade sina planer på ett LIBRIS-utvecklat, funktionsintegrerat biblioteksdatasystem för lokalt bruk. Ett sådant system skulle, var det meningen, inte bara eliminera kommunikationsproblemen, utan också erbjuda avsevärda kostnadsmässiga fördelar för biblioteken jämfört med en mera »vildvuxen« utveckling, där varje bibliotek, vart och ett för sig, anskaffade sitt eget system. Förslaget hade utarbetats av Hans Levin vid Statskonsult i samarbete med LIBRIS-sekretariatet. Jag hade själv redigerat texten.

LIBRIS omdanas för framtiden. Gruppbild från avtalstecknandet om nytt söksystem för LIBRIS hösten 1996 med de olika parterna företrädare. Stående från vänster de båda representanterna för leverantören BRS söksystem, Sunstone Systems AB, Per Stenborg och Anders Sundström, därefter de båda upphandlingssakkunniga från Verket för Högskole-service Johan Tenger och Kurt Johansson. Sittande från vänster de upphandlande kunderna vid KB/LIBRIS Claes Hedman, Mayre Lehtilä-Olsson och Göran Skogmar.

(FOTO: MIKAEL KRISTIANSEN)

Det blev ingen succé, för att uttrycka sig milt. Snarare blev det utskrattat. Endast en bibliotekschef, Terje Höiseth i Luleå, höjde sin stämma till förslaget försvar.

Det som blev det verkliga grundskottet var att Universitets- och högskoleämbetet (UHÄ) kort dessförinnan gått ut med informationen att man nu hade en påse med 80 miljoner kronor, som biblioteken kunde få del av för att gå ut och handla system. Alla, nästan, ville vara herrar/damer i egna hus. Dessutom var man nog, i rättvisans namn, litet betänksam inför alla förseningar och problem som under 70-talet varit förbundna med utvecklingen av LIBRIS. Så det förslaget lades i malpåse (för att återkomma 20 år senare). Jag själv hade dock inte gett upp tanken på att på något sätt utnyttja LIBRIS för lokalt bruk.

1984 lämnade jag den avvecklade AK-redaktionen för att starta den

s.k. Utvecklingssektionen vid KB. Den skulle, var det tänkt, arbeta med såväl tekniska frågor som med organisations-och personalutveckling. I praktiken kom det mesta att handla om teknikutnyttjande. En av de reformer vi (jag, Claes Hedman och Stina Degerstedt) genomdrev under den korta tid jag ansvarade för verksamheten var avslutandet av KB:s kortkatalog och ersättandet av densamma med LIBRIS centrala katalogdatabas. Det är först på senare år som andra bibliotek väckt tanken på att använda LIBRIS på det sättet. Fungerade alldeles utmärkt.

1988, vid samma tid som jag fick ansvaret att, i det nedlagda DFI:s efterföljd, leda verksamheten vid det som skulle bli BIBSAM (»KB:s sekretariat för nationell planering och samordning«), fick jag också i uppdrag att genomföra en utredning om LIBRIS framtid, också det en intressant, men ganska skrämmande, utmaning. Bakgrunden var att systemet enligt många tecken var föråldrat i ljuset av den snabba utveckling som skett både på hård- och programvarusidan. Frågan var om man skulle köpa ett nyckelfärdigt system på marknaden, egenutveckla ett nytt system från scratch, eller vidareutveckla det befintliga systemet.

Vi, dvs. jag själv, LIBRIS-chefen Mari Bud, IT-konsulterna Kimmo Persson och Lennart Lindström (landslagshoppare i tresteg), ekonomi-konsulten Stefan Unonius, och överbibliotekarien Terje Høiseth, kom efter noggrant övervägande fram till att det senare alternativet trots allt var det bästa. Det fanns överhuvudtaget inga exempel på »köpta-system« i liknande tillämpningar. När det gällde egenutveckling hade vi ett, som vi tyckte, avskräckande exempel i den norska utvecklingen av BIBSYS II. Det projektet hade, 1984, tagit sin utgångspunkt i en kravspecifikation som demokratiskt godkänts av alla inblandade bibliotek, men när man vid pass 1990 var färdig med systemutvecklingen var det knappt någon som längre ville ha ett sådant system. (Det ska tilläggas att BIBSYS ganska snart korrigerade kursen och till slut åstadkom ett system av modernare snitt.) Alternativet modifiering/vidareutveckling var givetvis det minst fantasieggande men innebar i alla fall en omorientering av LIBRIS i client/server-riktning med en avsevärt större del av databearbetningen förlagd till det lokala planet. Utredningens förslag, presenterat i rapporten »Hjärtbyte eller bypassoperation« godkändes enhälligt av LIBRIS ledningsgrupp.

Efter det att DFI hade lagts ned (den 30 juni 1988) blev det i stället BIBSAM som skulle hålla i LIBRIS' utvecklingsbudget. Dock måste jag erkänna att det ansvaret var närmast av formell karaktär. De överläggningar jag hade med den nytillsatta LIBRIS-chefen Mayre Lehtilä-Olsson bestod i att hon till mig överlämnade den årliga utvecklingsplanen för LIBRIS,

varefter den oftast i oförändrat skick godkändes några dagar senare. Den hade ju också, innan den överlämnades till mig, stötts och blötts i det s.k. LIBRIS-rådet, där de tyngsta LIBRIS-biblioteken var företrädare, och där dessutom jag ex officio satt med i femton års tid. Efter några år övergavs denna ganska konstiga modell av interndebitering.

LIBRIS åt folket!

1997 inträffade något som får betecknas som en av de verkligt viktiga händelserna i LIBRIS' historia: regeringen meddelade, på initiativ av statssekreteraren vid utbildningsdepartementet, den store KB-vännen Göran Löfdahl, att LIBRIS i fortsättningen skulle vara avgiftsfritt. 30 miljoner kronor avsattes för ändamålet. Den ende som hade något delade känslor inför det beslutet var nog jag: drygt tio år tidigare hade jag konstruerat ett bonus- och avgiftssystem av oerhört intrikat slag.

En av avsikterna med Löfdahls initiativ var att sprida LIBRIS till den stora allmänheten, en annan att locka folkbiblioteken till systemet. Löfdahl ville, liksom många folkbibliotekarier, att dessa bibliotek skulle göra sig fria från beroendet av Bibliotekstjänsts BUMS-system. Det hela visade sig dock vara en juridiskt mycket besvärlig affär, än idag har inget genombrott gjorts, och det var Löfdahl som till slut, i desperation, föreslog att man skulle »bomba Btj«. Men LIBRIS öppnades för allmänheten och blev tillgängligt över Internet. Under Göran Skogmars ledning utvecklades ett nytt användargränssnitt, LIBRIS Websök. Användarstatistiken visade på 130 000 sökningar per dag!

Under andra hälften av 90-talet påbörjades också förberedelserna för att till slut ersätta det befintliga systemet med ett nyckelfärdigt. Vad jag minns av det är mest diskussionerna i LIBRIS-rådet (nu omdöpt till LIBRIS' ledningsgrupp) och i KB:s ledningsgrupp kring de närmast ändlösa problem som uppstod i samband med upphandlingen. Det var en av de gånger jag tackade min goda fe för att jag inte var chef för LIBRIS. Liksom tio år tidigare var det väldigt svårt att hitta några referensinstallationer, och omfattande anpassningar var nödvändiga. Processen startades om flera gånger, men kunde till slut, 2001, föras i hamn av nye LIBRIS-chefen Mats Herder och hans medarbetare. En som inte fick vara med om denna dag var min vän Claes Hedman (se ovan), som utnämnts till utvecklingschef på LIBRIS 1997 men tragiskt förolyckats året efter under en tjänsteresa i Florida. Hans mycket för tidiga död innebar naturligtvis ett hårt slag för familj och vänner men också för KB och LIBRIS.

2000-talet

Under 2000-talet tunnades mina kontakter med LIBRIS ut efter hand, men ett par saker kan vara värda att nämna:

- I början av decenniet utvecklade LIBRIS i samarbete med BIBSAM den s.k. Samsök-tjänsten, som gjorde det möjligt att samsöka artiklar i det otal elektroniska tidskrifter från olika förläggare som BIBSAM licensierat för universitetens och högskolornas räkning.
- Och ett par år innan jag slutade som chef för BIBSAM, 2006, fick BIBSAM genom Mats Lindquist i uppdrag att utreda frågan om utvidgning och anpassning av LIBRIS för lokalt bruk. Alltså, i grova drag, en aktualisering av det förslag som 1984 väckt allmänt löje!

Här får man lust att säga som ledamoten av Svenska Akademien Ulf Linde: om man bara envist håller fast vid sina ståndpunkter är chansen stor att man blir en föregångsman åtminstone en gång i livet; om man bara upprepar vad trendnissarna säger är man alltid på efterkälken. Men det är klart, timing betyder allt. Och inte heller den här gången gav utredandet något konkret resultat, bl.a. därför att de kortsiktiga kostnadsmässiga aspekterna inte längre talade lika tydligt till LIBRIS' fördel.

Vad har LIBRIS betytt för mig?

Efter den här korta summeringen av mina kontakter med LIBRIS kan jag konstatera, att ett liv utan LIBRIS, allt annat givet, hade varit betydligt tråkigare. Faktum är att jag nog inte blivit kvar på KB, eller i biblioteks-Sverige över huvud taget mer än ett par år om det inte varit för LIBRIS. LIBRIS förde in ett inslag av modernitet och frisk luft i en miljö som dessförinnan mera präglats av tradition, hierarki och slutenhet. Man kan visserligen hävda att utvecklingen och användningen av IR-system (IDC på KTH och MIC på KI är bra exempel) skedde parallellt med LIBRIS frammarsch, men den berörde som sagt mest de tekniska och naturvetenskapliga biblioteken, och det var inte min domän. Man kan också invända, med hänvisning till den minidatorbaserade utvecklingen under första hälften av 80-talet, att datoriseringen, även LIBRIS förutom, så småningom skulle slagit forskningsbiblioteken med full kraft, men vid det laget skulle jag ha varit längesen försvunnen.

Så jag säger, utan någon som helst tvekan: tack LIBRIS! Tack för att jag fick vara med på din långa resa. Kanske kommer den att fortsätta

länge än, kanske tar den snart slut, vad vet jag, men LIBRIS har i alla händelser under fyra decennier varit ett av svenskt biblioteksväsendes flaggskepp, och jag var med, om än mest som passagerare.

Kjell Nilsson var verksam på KB 1972–2011. Under hela sin tid på KB var han direkt eller indirekt involverad i utvecklingen av LIBRIS. Han utsågs 1988 till chef för KB:s nyinrättade sekretariat för nationell planering och samordning (BIBSAM) med uppgift att bygga upp och utveckla KB:s samordningsuppgifter inom forskningsbiblioteksområdet.

Lars Tynell

Vi tar det från början

Samtal med Lars Tynell

(På grund av nedsatt syn har Lars Tynell inte själv haft möjlighet att skriva, därför förmedlas hans LIBRIS-minnen i intervjuform).

Lars Tynell var riksbibliotekarie åren 1977–1988. Dessförinnan hade han varit chef för Stockholms stadsbibliotek. Åren 1960–1966 var han förste bibliotekarie och biblioteksråd på KB och riksbibliotekarie Uno Willers högra hand. Lars Tynell var sekreterare i den av Universitetskanslersämbetet (UKÄ) 1964 tillkallade kommittén som skulle utreda frågan om tekniska hjälpmedel i forskningsbiblioteken. Uppdraget redovisades 1965 i rapporten »Databehandling i forskningsbibliotek«. Utredningen var ett viktigt steg i den kommande utvecklingen av LIBRIS.

Informationsflödet hade blivit ett problem för forskningsbiblioteken och datatekniken uppenbarade sig som en möjlig lösning. 1958 gjorde du en resa till USA för att studera amerikanska bibliotek. Var det för att se hur långt man kommit med teknikutnyttjandet?

Nej, det var egentligen ett helt annat syfte, som vi numera kan uppfatta som förhistoriskt. KB skulle inrätta central katalogisering för de svenska tryckleveranserna. Och jag skulle förbereda inrättandet av en särskild enhet vid KB. Det var mitt uppdrag för resan och jag tittade på olika amerikanska bibliotek som var intressanta ur den här synpunkten. Bland annat New York Public Library, som var avancerat vad avser teknisk utveckling. Man hade just presenterat en konsultrapport om hur biblioteket borde drivas och utvecklas för framtiden. Sedan besökte jag också andra stora bibliotek bland annat Library of Congress, MIT och Yale. Det gav inte så mycket för de här stora biblioteken var sig själva nog. Det var egentligen inte några intressanta kooperativa projekt, utan handlade mer om arbetsorganisation och ny teknologi. Ny i femtiotalets bemärkelse då.

Du reste med Kungsholm. Hur var det möjligt?

Det var så att min dåvarande chef, riksbibliotekarie Uno Willers, lyckades få resan bekostad av Svenska Amerikalinjen. En stor utställning av KB:s De la Gardie-samling av äldre stadsvyer skulle visas i USA. Vernis-sagen ägde rum på Kungsholm i New Yorks hamn vid Manhattan. Sedan flyttades utställningen successivt till olika ställen på östkusten. Och jag var med vid ett par tillfällen. Det var mycket skickligt av Willers och jag är fortfarande full av beundran. Men det var roligt att få vara med. Dessutom var det mycket gynnsamt för uppdraget. Normalt, när man gjort en studieresa och kommer hem, är det mycket att göra och man har begränsad tid för reserapporten. Men i det här fallet hade jag tio dagar på båten. I vardera riktningen.

Fick du göra en ny resa för att hämta hem utställningen?

Nej, då var inte jag med. Det var en annan kollega. Så det blev ytterligare en person som fick en gratisresa.

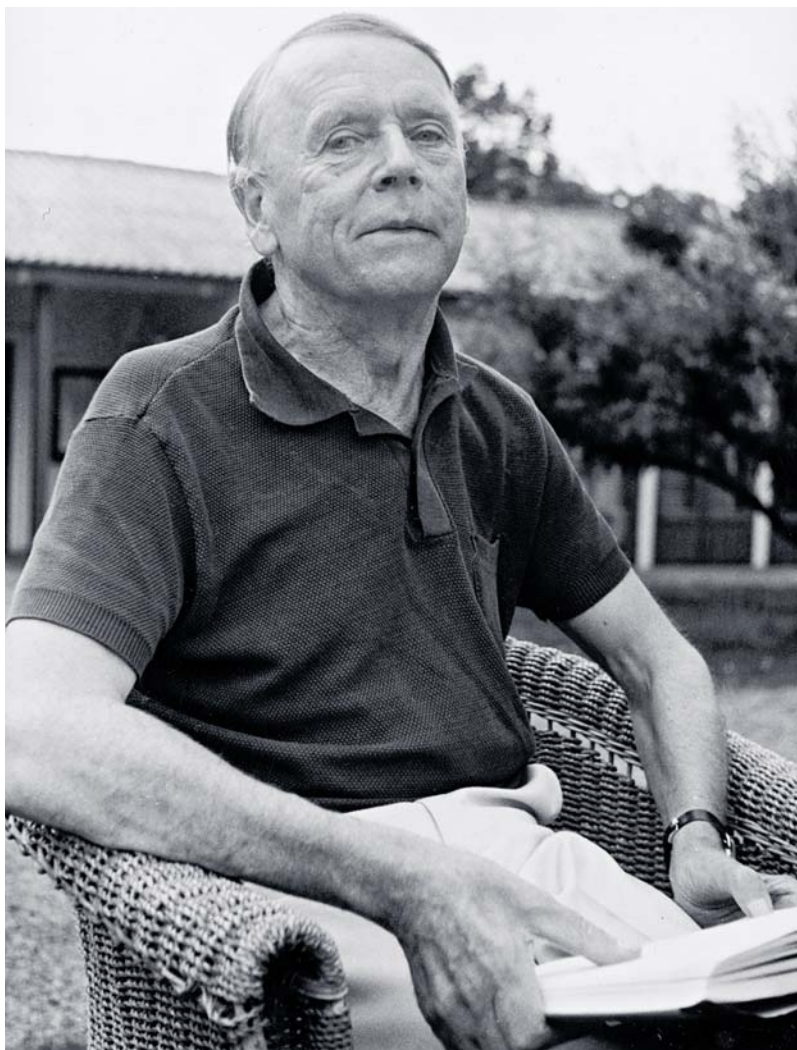
Av din reserapport «Katalogisering i amerikanska bibliotek» att döma fanns inte så mycket datateknik i de amerikanska biblioteken. Det finns inte heller i kommittédirektiven till den UKÄ-utredning som tillsattes 1964 och där du var sekreterare. Enligt direktiven skulle kommittén utreda maskinella hjälpmedel. Bl.a. hålkort och datamaskiner, mikrofilm och övriga kopieringsmetoder.

Det var nog bara så att den som skrev direktiven inte vågade kasta loss. Jag vet inte vem som skrev direktiven. Möjligen var det den blivande kommittéordföranden, Sune Lindqvist. Det är väl en tidstypisk formulering. Man hade inte kommit så väldigt långt. I realiteten kom utredningen att handla om ADB och inget annat. Jag kan inte alls minnas att vi diskuterade något sådant som mikroreproduktioner. Jag tror att det kom bort i tvätten ganska snart. Jag tror att redan när vi satte igång, så var vi helt införstådda med att det skulle handla om datateknikens införande i biblioteksrutinerna. Och de studieresor vi företog under utredningsarbetet var ju uteslutande inriktade på det. Vi gjorde framför allt en omfattande studieresa i Tyskland. Det bibliotek som vi hade mest utbyte av var biblioteket vid det nygrundade Ruhruniversität i Bochum. Den dåvarande chefen, Günther Pflug, var en av de tidiga pionjärerna på området, dvs. forskningsbibliotekens datorisering. Vi fick verkligen lära oss mycket.

I Västberlin besökte vi Technische Universität där försöksverksamheten genomfördes i nära samarbete med Deutsches Rechenzentrum i Darmstadt. Det här var på en tid då databehandling var koncentrerad till stora centraler. I det här fallet var Darmstadt ett viktigt centrum. Något som vi hade också här. DAFA hade en jättestor datacentral ett par kvarter ifrån där vi nu sitter. Vi besökte också Deutsche Bibliothek i Frankfurt am Main, men det gav inte så mycket. Det borde det ju ha gjort, som motsvarighet till KB.

Vilka rutiner var i första hand aktuella för databehandling?

Katalogiseringen var mycket väsentlig. Om man bortser från vissa försök med tryckta katalogkort var detta något som alla forskningsbibliotek fick göra själva. Det innebar extrema kvantiteter av dubbelarbete. Utlåningsrutiner var förstås också viktigt, men det var inte lika centralt för forskningsbiblioteken som för folkbiblioteken. Forskningsbibliote-

Uno Willers, riksbibliotekarie 1952–1977. (FOTO: HANS KARLSSON)

ken hade ju en begränsad utlåning i förhållandet till antal enheter. Medan folkbiblioteken tvärtom hade en stor utlåning i relation till antalet titlar. Därför var utlåningsrutinerna viktigare för folkbiblioteken, vilket också visade sig när Bibliotekstjänst började utveckla det så kallade BUMS-systemet. (Bibliotekens Utlånings- och Mediekontroll System). Det startade helt enkelt med utlåningsdelen. Man får också tänka sig

in i hur det var på den här tiden. Det som då kallades IR (Information Retrieval) är numera självklarheter för alla som söker på nätet. Men det fanns då inte som teknologi egentligen.

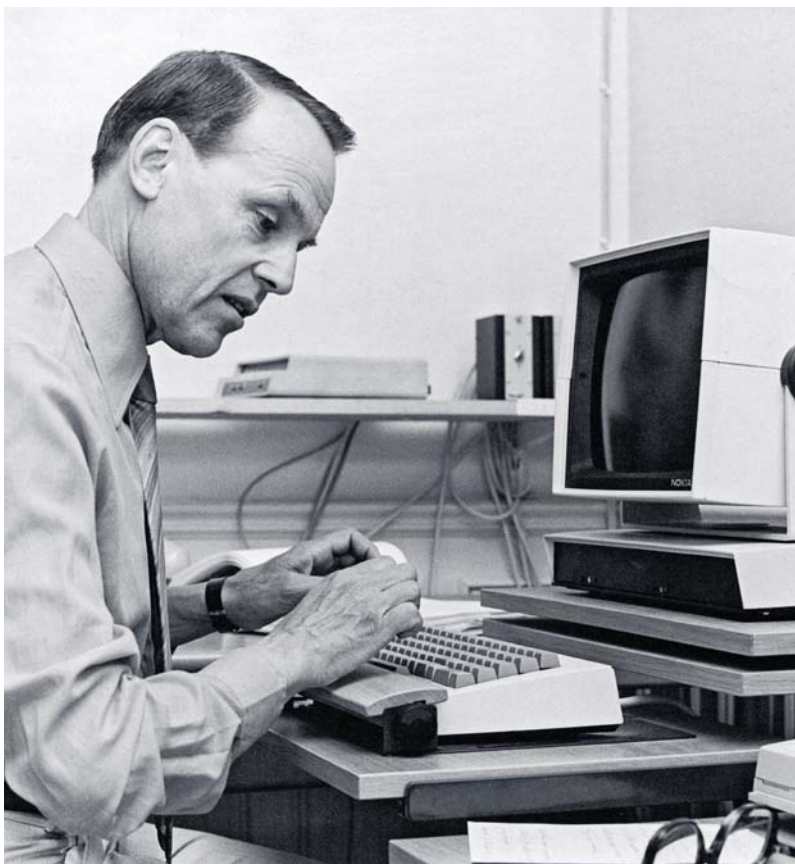
Ett argument som går igen är rationaliseringsargumentet, nämligen att datateknik är nödvändigt för att biblioteken ska kunna hantera den växande tryckproduktionen, utan att anställa väsentligt mer personal. Gick det argumentet hem?

Vi var väl tvungna att anpassa oss efter beställaren. Det låg i luften att man inte kunde räkna med personalförstärkningar. Men det var viktigt att framhålla att en rationalisering med hjälp av datateknik kunde leda till att personal kunde användas till andra uppgifter, t.ex. att ge service till allmänheten. När vi senare var uppe hos universitetskanslern Nils G. Rosén och presenterade utredningen hade vi en lång föredragning. Han drog då kontentan av detta och konstaterade att nu skulle allting bli mycket billigare. Nu skulle det räcka om man i Sverige hade ett exemplar av varje bok för nu skulle man ju kunna se var den fanns och på det sättet kunna utnyttjas. Det här säger jag inte för att göra mig lustig över denna utmärkta person, utan det är väl en väldigt typisk reaktion från en överordnad myndighet, som har ansvar för att hålla utgifterna inom givna ramar.

Bävade ni aldrig inför konverteringsfrågan? Det var ju ett problem som ansågs närmast oöverkomligt i vissa mer ortodoxa amerikanska bibliotek, där man inte kunde tänka sig att ha dubbla kataloger.

Så som jag minns det var det här med konverteringen inte någon huvudfråga. Det tedde sig nog fortfarande som ganska avlägset. Sedan var det ju så att de första dataproducerade katalogerna, som var ett utflöde ur LIBRIS-systemet, hade en mycket primitiv layout. Om det stod Karl XII så kunde det stå Karl X på ena raden och så bindestreck och II på nästa rad. Det låter som en löjlig detalj. Men sådana detaljer irriterade mottagarna alldeles oerhört. Vad jag menar är att så länge tekniken var på ett så här rudimentärt stadium tror jag att konverteringen var ett bekymmer som man sköt på framtiden.

Dessutom fanns redan erfarenheter med dubbla kataloger. KB hade redan 1956 infört nya katalogregler. Man hade börjat på ny kula och fick söka i två kataloger som var upplagda efter lite skiljaktiga regler, vilket naturligtvis var besvärligt i den dagliga driften. Särskilt så länge som 95 procent av det som folk sökte fanns i den gamla katalogen. Efterhand förändras ju relationen.

Riksbibliotekarie Lars Tynell inviger LIBRIS III 1980. (FOTO: KB)

Ett gemensamt datasystem kräver ju ett ganska stort mått av standardisering och gemensamma regler, var det problematiskt att ena de stora anrika universitetsbiblioteken?

Jag tror inte att det här med att universitetsbiblioteken skulle upphöra att själva katalogisera de svenska tryckleveranserna var något som stötte på något större motstånd. Det var väl ingen som längtade efter att fortsätta med det. Men det är klart att standardisering aldrig är jättepopulärt. Jag tror att motsättningarna kom efter utredningsepooken, när systemet skulle etableras och genomföras. Men det här var ju en utvecklingsperiod. I Tyskland, och framför allt i USA, byggde man upp lokala system. De stora biblioteken i Tyskland och i USA var sig

själva nog. Dessutom saknades någon central instans som drev fram standardiserade lösningar. Då fanns ju ännu inte tanken på stora gemensamma system där man skulle kunna söka allt. Jag tror inte heller att någon förutsåg att man överallt i världen skulle kunna söka i det blivande LIBRIS-systemet. Jag vill också framhålla att man inom forskningsbiblioteksområdet redan hade erfarenhet av gemensamma lösningar. T.ex. AK.

När det egentliga LIBRIS-projektet kom igång uppstod ju en del motsättningar. Fanns de redan under kommittéarbetet?

Jag har bara angenäma minnen från kommittéarbetet. Vi hade fördelen att ordföranden, Sune Lindqvist, var en ovanligt konciliant person. Han hade goda kontakter med alla ledamöter och jag har inget annat minne av det här kommittéarbetet än att det drevs framåt på ett mycket smidigt sätt. Det är klart att ledamöterna var engagerade i olika hög grad. Och det var väl, om jag ska vara uppriktig, ingen av dem som var så fruktansvärt kunnig på området. Därför var det bra att Lennart Rosquist (forskningsingenjör vid Försvarets forskningsanstalt) kom med. Han hade en bakgrund på dataområdet. Han kom länge att vara knuten till arbetet och blev en väldigt viktig person i den här utvecklingen. Utan honom vet jag inte hur det skulle ha fungerat.

Jag kan också föreställa mig att den lokala prestige var mycket mindre framträdande under kommittéarbetet. Jag vet inte hur urvalet av ledamöter hade gått till och hur starkt förankrade de var i sina respektive biblioteks ledningar. Det fanns ingen riktig maktbärare i kommittén, dvs. någon av de stora bibliotekens chefer. Paul Sjögren, chef för universitetsbiblioteket i Umeå, kom med i ett senare skede. Jag tror, som sagt, att motsättningarna kom efter utredningsepoken, när systemet skulle etableras och genomföras.

Du antyder att det var lite klenk med kommittéledamöternas teknikkunskaper.

Jag tror att man kan säga att de som inte visste så mycket, de visste på den här tiden nästan ingenting. För de flesta av oss var det här ett tolt nytt område. Det var helt enkelt så att det fanns ett antal individer som mer eller mindre personligen drev de här frågorna. Och då tänker jag kanske framför allt på Björn Tell, som var engagerad och följde den tekniska utvecklingen noga. Men den var för oss andra av underordnad betydelse. Det var ju resultatet som var viktigt. Men som ofta i ett tidigt skede så finns personer som har satt sig in ordentligt. Men de har ofta

en väldigt teknisk syn på det hela. I nästa generation var man en aning mer påläst, men inte heller vi var särskilt insatta.

Men jag har funderat över de olika generationernas förhållande till den nya tekniken. Till en början var det något som man nästan skröt med att man inte förstod, utan sa att det här får min efterträdare ta hand om. Sedan kom en mellangeneration där man i alla fall insåg att det här var väsentligt, men kanske inte hade så bra underbyggnad. Och för nästa generation var det en självklarhet. Det är naturligtvis en mycket stor skillnad och det förklarar också en rad misstag som begicks.

Du lämnade KB 1966 för att bli chef på Stockholms stadsbibliotek. När du 1977 kom tillbaka till KB, nu som riksbibliotekarie, hade LIBRIS-projektet pågått ett antal år och allt hade inte gått enligt planerna. Nu hamnade du väl i hethuften?

Ja det kan man säga. När jag kom tillbaka till KB hade ju mycket hunnit hända. Och jag hade under tiden inte följt verksamheten. Det var naturligtvis ganska besvärligt att hamna i det här, när de flesta avgörande beslut redan var fattade och det nu mest gällde att försöka få de beslut som återstod så vettiga som möjligt. Samtidigt hade vi haft en stor utredning (BIDOK/SINFODK-utredningen). Där ingick LIBRIS-systemet, men även KB:s, dvs. nationalbibliotekets, organisation och uppgifter. Utredningsarbetet hade varit mycket förutsättningslöst. Egentligen visste man knappt om det skulle finnas kvar något KB. Men så blev det ju.

Kritiken var inte nådig. Det framkommer av en rad artiklar i dagspressen. Bl.a. uttalade Tore Hagström (UNT 17/3 1978) stark kritik mot LIBRIS-systemet som han ansåg »arbetskrävande, långsamt och dyrt». Hur tog KB kritiken?

Jag minns mycket väl det där med Hagström, men jag har ett minne av att vi tog kritiken ganska coolt. Kritikerna hade säkert rätt i det ögonblick det skrevs och utifrån sina utgångspunkter. Jag kände inte Hagström närmare, men det var säkert en högst förtjänt kollega. Men han hade en tidigare generations syn på saken, misstänker jag. Det ligger också i sakens natur att en central instans i Stockholm blir kritiserad. Dessutom får man betänka att det fanns sekelgammal prestige i de stora gamla universitetsbibliotekens väggar.

Och den där turbulensen, den är säkert naturlig vid alla tekniska utvecklingsskeden. Jag tror det var bra att vi fick ett sammanhållet system. De som använder LIBRIS-systemet i dag tycker nog inte att det var en olycklig utveckling att det kom till. De tar det för givet.

Ja, du tycks ha varit vid gott mod. I en artikel i DN (6/11 1978) med rubriken »En dator som slukar böckerna« får du frågan: Blir det bra nu? apropå att det snart är dags för LIBRIS III. Ja, säger riksbibliotekarie Lars Tynell. »I år används systemet mycket mer än i fjol. Katalogen har börjat ges ut igen. Och vi kan byta magnetband med utländska bibliotek«.

Det där är intressant. Det visar på vilket tidigt stadium man var när man kunde resonera så. Det här var ju en alldeles förhistorisk epok. En sak som man måste tänka på är att det här med att ansvara för ett datasystem hade ett helt annat innehåll då än nu. Man var i ett skede då man hade centrala jätteanläggningar. LIBRIS-systemet, när det kom igång, drevs av den stora statliga datacentralen DAFA. Men alla viktiga beslut fattades, om jag minns rätt, i en styrgrupp och i den ingick generaldirektören för Statskontoret och riksbibliotekarien, men också chefen för DAFA. Man hade lagt styrandet på en alldeles för hög nivå, tycker jag. Ett par gånger om året satt Sven Moberg, som var chef för Statskontoret, och jag mitt emot varandra vid ett stort bord tillsammans med DAFA:s chef och fattade väldigt översiktliga rambeslut. Det var ett extremt centraliserat tänkande.

Men var inte LIBRIS ett prestigeprojekt för Statskontoret?

Jo det var naturligtvis en prestigesak. Och därför föll det sig naturligt att göra på det här sättet. Samarbetet som sådant fungerade mycket bra. Men det var ganska tungrott. Generaldirektören för Statskontoret hade – minst sagt – många andra uppgifter än LIBRIS-systemet. Det var ju inte så att man varje gång det uppstod problem kunde ta ett snack med honom om det.

1980 trycker du på invigningsknappen för LIBRIS III. I nästan samma stund lyftes ansvaret för utvecklingen av LIBRIS från KB till DFI, medan KB fortsatt skulle svara för driften.

Ja tyvärr, även om det gjordes efter bästa förstånd. Det är svårt att skilja på utveckling och drift. Det var ju tänkt att DFI skulle ta hand om den mer teoretiska överbyggnaden, för att uttrycka sig marxistiskt, medan KB skulle sköta det praktiska hantverket. Det är svårt att göra en sådan uppdelning. Jag tror helt enkelt inte att det var särskilt praktiskt att göra så. På KB såg vi det som ett besvärligt moment. Men DFI var en konstruktion som redan var fastlagd när jag kom tillbaka till KB. Och jag ser det som lite av en skrivbordskonstruktion. Det visade sig också genom att myndigheten inte blev så långlivad. DFI som sådant hade ju

heller inte en massa kompetens på området. De hade ingen operativ verksamhet och det var väl det som var svagheten. Deras inflytande berodde på de pengar de fördelade.

DFI avskaffades 1988. Ungefär samtidigt som du går i pension och lämnar KB.

Ja, precis innan jag avgick kom det ett nytt utredningsförslag som ledde till DFI:s avskaffande. Men hur som helst gick ju utvecklingen vår väg och en rad funktioner återbördades till KB. Och den utvecklingen har ju sedan fortsatt.

Ja, och nu kanske det äntligen blir möjligt att åstadkomma en gemensam katalog för folk- och forskningsbibliotek. Varför gjordes det inte tidigare? Vad var det egentliga hindret?

Jag tror att det egentliga hindret var att det var två mycket skilda världar och att både i folkbiblioteken och i forskningsbiblioteken fanns ett väldigt svagt och halvhjärtat engagemang för frågan. Om jag får bygga på mina erfarenheter av människor som arbetar på forskningsbibliotek i min generation var de oerhört främmande för folkbiblioteksverksamheten. Med vissa undantag, Sune Lindqvist var ett undantag. Gösta Ottervik och Gert Hornwall var också undantag. Och vem på folkbibliotekssidan skulle ha engagerat sig i frågan om ett gemensamt system? BUMS-systemet var i hög grad en skapelse av Bibliotekstjänst och en kommersiell verksamhet, som var hårt centrerad på en uniform service till alla folkbibliotek. Jag tror inte att Bibliotekstjänst heller kände något stort engagemang. Jag tror helt enkelt att det inte fanns tillräckligt många som såg det som något väsentligt.

Vad tror du om förutsättningarna för KB att nu lyckas med uppgiften att åstadkomma en gemensam katalog för folk- och forskningsbibliotek?

KB har nu en central funktion som man inte hade tidigare. KB har dessutom övertagit en central funktion för folkbiblioteken. Och det fanns inte tillstymmelse till det tidigare. Inom DFI fanns inte ens en liten antydning om att även folkbiblioteksfrågor kunde ingå. Det snuddade man aldrig vid så vitt jag minns.

När du lämnade KB 1988 hade väl stormen kring LIBRIS börjat bedarra?

Jag hade ju ärvt en hel del motsättningar och det gällde inte bara mellan Statskontoret och biblioteken och KB. Det gällde även mellan KB och

Stockholms universitet där det fanns stora motsättningar. Men det lugnade ner sig. Av olika anledningar. När jag avgick skrev Gert Hornwall en liten artikel, jag tror det var i NTBB – och det här verkar egenkärt att berätta – men han skrev ungefär så här: att de konflikter som tidigare funnits mellan KB och övriga bibliotek, hade under min tid tonats ned och KB hade nu fått tillbaka det som försvunnit i samband med den förra utredningen (BIDOK/SINFODK). Jag skrev ett brev till Hornwall där jag sa att det kändes precis som när Tom Sawyer satt gömd på orgelläktaren och lyssnade till prästens ord, då alla trodde att han hade drunknat.

Barbro Thomas intervjuade

Källhänvisningar

Databehandling i forskningsbibliotek. Preliminär rapport avgiven av en av Universitetskanslersämbetet tillkallad kommitté. (1965).

Ledamöter i kommittén var biblioteksrådet Sune Lindqvist, KB, förste bibliotekarierna Folke Ström, Göteborgs universitetsbibliotek och Nils Palmberg, Lunds universitetsbibliotek, bibliotekarien Åke Dintler, Uppsala universitetsbibliotek samt överbibliotekarien Paul Sjögren, Umeå universitetsbibliotek. Som expert tillkallades förste forskningsingenjör Lennart Rosquist, Försvarets forskningsanstalt och som sekreterare förste bibliotekarien Lars Tynell.

Tynell, Lars, Katalogisering i Amerikanska bibliotek. Rapport från en studieresa i För-
enta staterna December 1958. (Finns i KB:s ämbetsarkiv)

Mathsson, Peter och Olsson, Monika, En dator som slukar böckerna, DN, Dagens Nyheter
6 november 1978

Besk kritik från bibliotek mot datasystemet Libris, UNT, Upsala Nya Tidning 17 mars
1978

Thomas Tottie

LIBRIS

**barn- och ungdomstid
– några personliga minnen**

Bakgrund

Den som i våra dagar träder in i Kungliga bibliotekets (KB:s) gamla byggnad i Humlegården frapperas inte så mycket av mängden av böcker – trots den vackert restaurerade läsesalen från 1877 – som av terminaler och dataskärmar, med vars hjälp man får söka sig fram i litteraturen eller direkt ta del av vetenskapliga texter. Likadant gäller andra stora vetenskapliga bibliotek. Så var det ingalunda på 1950-talet då jag startade min biblioteksbana. Den stora förändringen började på 1960-talet då möjligheterna att utnyttja datorisering av biblioteksrutiner och datoriserad dokumentation plötsligt blev uppenbara även i Sverige. Det stora språnget kom att bli just LIBRIS, ett gemensamt nationellt biblioteksprojekt.

Det är inte min avsikt att här försöka skildra LIBRIS, dess mödosamma barn- och ungdomsår. Det har redan gjorts av mera kunniga och engagerade författare i uppsatser, rapporter och även i en mycket väldokumenterad doktorsavhandling av Lena Olsson 1995 i Linköping¹. Syftet har endast varit att här ge några minnesbilder från en intressant epok av svensk bibliotekshistoria, som jag själv hade förmånen att få uppleva och på olika sätt delta i.

När jag efter genomgången provtjänstgöring anställdes vid KB den 1 november 1961 kom jag till ett bibliotek under snabb utveckling. Mannen bakom denna var i hög grad Uno Willers, även om han förvisso hade många goda medarbetare. Uno Willers hade tillträtt som riksbibliotekarie och chef för KB 1952 fast besluten att rycka upp nationalbiblioteket, som haft något av en nedgångsperiod bl.a. under krigsåren. Redan som anställd i enklare arvodesbefattningar vid KB hade jag under 1950-talet kunnat följa denna snabba utveckling. Inte minst skapandet av Bibliografiska institutet (BI) 1953, den i BI ingående Centralkatalogen (CK) 1958 och den stora katalogreformen 1956 stärkte KB:s centrala funktion som nationalbibliotek och fick stor betydelse för framtiden.

1960-talet – grunden läggs

Kungliga biblioteket var 1961 ett dynamiskt bibliotek som det var en fröjd att få arbeta i. Året 1961 fylldes även av många utåtriktade aktiviteter. Biblioteket firade sitt trehundraåriga jubileum som nationalbibliotek med pompa och ståt. Många aktiviteter var på gång men om datorer och datorisering hördes egentligen ingenting. Visserligen hade chefen för BI, biblioteksrådet Sune Lindqvist, redan 1961 tagit kontakt med

olika firmor på datateknikens område om dess användning inom biblioteket vid förteckning av den stora ökningen av vetenskaplig litteratur². Det var dock först sedan finansminister Gunnar Strängs ADB-proposition lagts fram i mars 1963 och dåvarande chefen för Atomenergins bibliotek Björn Tells mycket omtalade promemoria till Forskningsberedningens sekretariat »Vetenskaplig information« utkommit, som intresset blev mera märkbart. Detta ledde i sin tur till att UKÄ, i samarbete med riksbibliotekarien, sommaren 1964 tillsatte en kommitté för ADB i forskningsbibliotek. Kommittén, som fick Sune Lindqvist till ordförande och dåvarande förste bibliotekarien Lars Tynell som sekreterare, arbetade raskt. Efter ett år, den 22 juni 1965, kunde man lägga fram en preliminär rapport – »Databehandling i forskningsbibliotek«. En stor del av rapporten ägnades åt en redogörelse för redan befintlig användning av ADB framför allt i bibliotek i USA och Västtyskland. Till det sistnämnda landet hade kommittén även hunnit göra studiebesök. I rapporten lämnades en rad rekommendationer för hur verksamheten borde bedrivas i framtiden. Framför allt borde en organiserad försöksverksamhet med ADB ske inom biblioteksområdet. Bollen var nu i rullning till vad som längre fram skulle bli bl.a. LIBRIS.

Under hela denna förberedande tid hade jag mycket lite med automatisering och datateknik att göra. Jag arbetade i olika projekt och befattningar på framför allt Svenska avdelningen och fr.o.m.1965 som förste bibliotekarie och vikarierande chef för KB:s låneexpedition. Hösten 1966 blev jag dock ombedd att övergå till bibliotekets administrationsavdelning där jag kom att efterträda Lars Tynell, som utnämns till stadsbibliotekarie i Stockholm. Jag tillträdde tjänsten som t.f. chef den 1 februari 1967, samt sökte och fick tjänsten som ordinarie chef och avdelningsdirektör den 1 januari 1968. Därutöver hade jag också 1967 efterträtt Lars Tynell som sekreterare i det nybildade Forskningsbiblioteksrådet (FBR).

FBR och LIBRIS

Tanken på ett »chefsråd« för de svenska forskningsbiblioteken – ett FBR – har gamla anor³. Redan i 1945 års universitetsberedning framförde överbibliotekarien Tönnes Kleberg vid Uppsala UB ett förslag om att inrätta ett sådant råd och frågan hade även tagits upp av Uno Willers, som gärna även tänkte sig ett riksbibliotekarieämbete av dansk modell. Något sådant kom dock aldrig kom till stånd, även om Uno Willers ett tag lät sätta upp en skylt med det namnet utanpå Statens biblioteksde-

på. När frågan 1963 ånyo aktualiserades i den ovan nämnda promemorian av Björn Tell till Forskningsberedningens sekretariat, väckte den allmänt gehör och medel beräknades i 1965 års statsverksproposition. FBR hade tio ordinarie ledamöter och lika många suppleanter. Ordföranden var ex officio riksbibliotekarien.

FBR var en självständig organisation men mycket nära knuten till KB, som skötte dess kanslifunktioner och dess tyvärr ofta obetydliga ekonomi. Jag minns ännu mitt första möte med rådet. Där satt bl.a. cheferna för de stora universitetsbiblioteken i Uppsala, Lund, Göteborg och Umeå. Stämningen i salen var lite högtidlig. Äldst i församlingen var Krister Gierow (överbibliotekarie i Lund, född 1907) och Åke Vretblad (landsbibliotekarie i Linköping, född 1909). Flera av de andra var vad vi kallade 1911 års män efter födelseåret (Uno Willers, Gösta Ottervik, Gert Hornwall, Paul Sjögren och Sune Lindqvist). De betraktades redan av åldersskäl med viss vördnad, vilket är märkligt med tanke på att de faktiskt bara var 56 år. Det fanns naturligtvis också yngre ledamöter, dit hörde bl.a. överbibliotekarierna vid stora specialbibliotek som Lars-Erik Sanner (född 1926), Hans Baude (född 1922) och Wilhelm Odelberg och Björn Tell (båda födda 1918). Stämningen i rådet var i regel god och kamratlig även om äldre kollegor, som exempelvis Gösta Ottervik, kunde ta illa vid sig när de yngre, t.ex. Lars-Erik Sanner, yttrade sig, som han tyckte, vanvördigt.

Att arbeta som sekreterare för FBR var en rolig uppgift, även om det ibland kunde vara krävande att förena med uppgiften som chef för KB:s administration. Vad som gjorde arbetet så stimulerande var inte minst att jag genom FBR blev god vän med cheferna för landets stora vetenskapliga bibliotek och lärde känna deras problem. Även i nordiska biblioteksförhållanden fick jag med tiden en god inblick och många nära vänner, då jag under tre år (1973–75) var sekreterare i en nordisk samarbetskommitté (NFBS).

De första åren ägnade sig FBR i huvudsak åt olika biblioteksfrågor som en fördelningsplan för inköp av litteratur, en lånecentral för tidningsfilm, fjärrlån, bytesverksamhet m.m. Givetvis var dock även FBR redan från början intresserat av vad som skulle få namnet LIBRIS. Sune Lindqvist – som var den drivande kraften – och Gert Hornwall, Hans Baude, Lars-Erik Sanner och Björn Tell skulle i framtiden komma att ägna sig mycket åt utvecklingen av LIBRIS. Än så länge låg dock ansvaret kvar hos den av UKÄ tillsatta kommittén för ADB i forskningsbibliotek och hos KB, där också viss försöksverksamhet bedrevs. Inom den verksamheten genomförde man även vid KB vissa försök med en

Marianne Sandels demonstrerar tekniken vid KB:s ADB-utställning 1970. (FOTO: KB)

månatlig datoriserad förvärvslista för sex bibliotek. I juni 1969 utkom Kommittén för ADB i forskningsbibliotek med sin slutrapport: »Biblioteksarbete och automatisk databehandling«. Lars Tynell, som kvarstod som ledamot i kommittén, hade ersatts som sekreterare av bibliotekarien vid KB, Bo Johnson. Rapporten mottogs välvilligt av remissinstanser och kom att ligga till grund för det fortsatta arbetet.

Jag kom att följa det omfattande projektarbetet med LIBRIS som sekreterare inom FBR som redan 1970 tillsatte en arbetsgrupp för ADB-frågor (FAG), vilken med tiden skulle få ett mycket stort antal undergrupper. Redan i november 1970 presenterades LIBRIS-projektet för allmänheten i en på KB arrangerad utställning kallad »LIBRIS – ADB i Forskningsbibliotek«. Utställningen öppnades av finansminister Gunnar Sträng. I utställningen ingick en dataterminal kopplad till en undangömd dator laddad med ett tjugotal dataposter. Här fick den imponerade finansministern en demonstration av olika datasökningar som skulle kunna göras i det framtida LIBRIS-systemet⁴.

Försöksverksamheten med LIBRIS innebar givetvis ökat arbete för Kungliga biblioteket och då inte minst för de anställda inom BI och för Sune Lindqvist, som bar en mycket stor arbetsbörda. Hans förhopp-

ningar om personalförstärkningar och en särskild sektion för utvecklingsarbete inom BI skulle inte väcka gehör⁵. Även inom FBR och dess deltagande bibliotek skapade givetvis ett så stort projekt som LIBRIS problem. År 1972 fick jag i uppgift att bygga upp ett fristående sekretariat på gamla Humanistiska biblioteket på Odengatan 59, dit jag även flyttade mitt kontor. Utöver löpande arbete med sammanträden, protokoll, utredningar, remisser, petita m.m. ägnade jag en hel del tid åt att skriva artiklar om LIBRIS och den pågående utvecklingen. Detta skedde bl.a. i tidskrifter som Biblioteksbladet, där jag fortlöpande skrev i en spalt, som hade titeln »Nytt från Forskningsbiblioteken«, i »FBR-aktuellt« (1973–79) och i »Notiser från riksbibliotekarien« (1968–79)⁶.

Underfinansiering och tekniska problem

Jag fick även tillfälle att på uppdrag av riksbibliotekarien och FBR företa en studieresa i USA och Kanada den 22/11 till 19/12 1973. Ändamålet med resan var att i första hand studera nya biblioteksbyggnader, ADB-projekt och nätverkssystem samt organisationsfrågor i samband med samarbete mellan bibliotek. Det var en rolig men mycket intensiv resa där jag besökte fjorton städer i USA och Kanada och många fler bibliotek och institutioner. När jag flög hem från San Francisco var jag praktiskt taget stum efter alla samtal. En tyngdpunkt i min reserapport i januari 1974 kom att ligga på byggnader, eftersom jag redan var engagerad i lokalprogrammet för det nya universitetsbiblioteket i Frescati. Studiet av ADB-projekt och nätverkssystem var dock även givande. I rapporten kunde jag särskilt rekommendera fortsatta kontakter med bl.a. OCLC-projektet i Columbus, Ohio, BALLOTS-projektet i Stanford, Kalifornien, samt givetvis MARC-projektet vid Library of Congress, där dock LIBRIS redan hade goda förbindelser⁷.

Så länge jag var kvar som sekreterare inom FBR hade jag en ganska god överblick över arbetet med LIBRIS. Huvudman var i praktiken Statskontoret, som i samarbete med UKÄ och FBR svarade för utvecklingsarbetet. Försöksverksamheten var från början koncentrerad till BI och medverkande bibliotek. Så här i ett historiskt perspektiv är det lätt att se hur stort arbete som lades ned, men även vilka svårigheter både av teknisk och av administrativ art som drabbade projektet. En av anledningarna kan nog i efterhand sägas vara, att även om själva idén med LIBRIS var god, så led projektet av en underfinansiering. Det lanse-
rades av Statskontoret som ett »sparobjekt« där man skulle minska på bibliotekens dubbelarbete. En annan anledning till bekymmer var valet

av centraldator från firman DATA-SAAB som inte hade den kapacitet som krävdes. Det innebar att produkterna i början inte hade den kvalitet som var önskad och utlovad. LIBRIS-projektet var även en del av ett större utredningskomplex, bl.a. den översyn som sedan 1967 bedrevs av Statskontoret rörande de svenska bibliotekens inre arbete och organisation.

Mellanspel på SUB och KIB – FBR läggs ned

Den 1 september 1975 lämnade jag mina uppgifter både som administrativ chef på KB och som sekreterare inom FBR för att tillträda ett vikariat som chef på Stockholms universitets bibliotek (sedermera Stockholms UB) i Frescati och som utredare inom den lokala högskoleutredningen för Stockholmsregionen (H75S). Resultatet blev en rad utredningar i spår av den högskoleproposition som lags fram våren samma år (U68) och som senare bl.a. ledde till förslag i den s.k. BIDOK-utredningen. Under några år hade jag föga att göra med LIBRIS-utvecklingen, även om jag i den utredning om KB:s och SUB:s inbördes förhållande som lades fram den 2 december 1976 för första gången fick Statskontoret att samköra de bägge bibliotekens förvärv⁸.

När jag efter några år som utredare återkom hösten 1977 till biblioteksvärlden var det som chef för Karolinska institutets bibliotek (KIB). Jag hade samtidigt sökt tjänsten som chef för KIB och Uppsala UB och fått dem båda men med fördröjning av svaret från Uppsala. Tiden på KIB blev kort men ledde ändå till en preliminär utredning om ett samgående mellan biblioteket och den stora medicinska datacentralen (MIC) till ett KIBIC. Det arbetet skulle fullföljas av min efterträdare och kollega från FBR-tiden Hans Baude.

Den 1 april 1978 tillträdde jag tjänsten som chef för Carolina Rediviva. Under tiden hade mycket skett med både LIBRIS och FBR sedan jag år 1975 lämnade KB. År 1976 hade Folke Hermanson-Snickars efterträtt Sune Lindqvist som chef för BI. År 1977 hade Lars Tynell efterträtt Uno Willers som riksbibliotekarie. I den s.k. BIDOK- och SINFDOK-utredningen⁹ samma år hade förslag lagts att såväl FBR som SINFDOK skulle ersättas av ett nytt organ: Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI). Så skedde även och FBR höll sitt sista sammanträde i juni 1979. KB hade fått driftansvaret för LIBRIS, som nu fungerade närmast som en nationell samkatalog. Även AK-produktionen och nationalbibliografin verkade på sikt säkrad.

Lokala system. Persondatorn ersätter terminalerna

Jag kom i fortsättningen att huvudsakligen följa LIBRIS utveckling från Uppsalas horisont, även om jag vissa år även var knuten till Biblioteks-nämnden inom DFI och långt senare även till KB:s styrelse. På Uppsala UB fanns, när jag kom dit, endast tre LIBRIS-terminaler men det skulle snart bli ändring även på detta. Fr.o.m. juni 1980 skedde en omläggning av LIBRIS-systemet (LIBRIS III) som överfördes till en ny dator (IBM 3033) och 25 terminaler jämte skrivare placerades ut inom biblioteket. Detta var tillfredställande men ändå inte det helintegrerade biblioteks-system on-line som ursprungligen föresvävat både UKÄ:s biblioteks-kommitté och Statskontoret. Man kan kanske säga att tiden fram till 1980 hade varit LIBRIS barndomstid men ännu återstod en ungdomstid innan systemet kunde anses helt moget.

År 1983 blev jag uppsökt av Ingeborg Sjöström-Rédei som beskrev fördelarna med lokala system som både anslöt sig till och kompletterade LIBRIS. Resultatet av samtalet blev en förstudie¹⁰, där bakgrunden till och fördelarna med ett sådant system beskrevs. Reaktionen på rapporten var positiv men ännu återstod många frågor att lösa på det tekniska, organisatoriska och inte minst ekonomiska planet. Projektet kan bl.a. följas i bibliotekets årliga anslagsframställningar. Budgetåret 1988/89 kunde biblioteket genomföra en upphandling av ett lokalt system¹¹. Det var samma system (VTLS) som även Lund och Göteborg hade valt och som fick de lokala namnen Disa, Lolita och Gunda. En stor fördel var att de gamla terminalerna nu kunde kompletteras och bytas ut mot persondatorer, som användes mot såväl det lokala systemet som LIBRIS.

LIBRIS ungdomstid var över, även om fortsatt utveckling skulle pågå i många år fram till våra dagar. Att ha fått uppleva LIBRIS utveckling från en dröm och vision på 1960-talet till dagens mäktiga nätverk känns som ett privilegium.

Noter

- ¹ Lena Olsson, *Det datoriserade bibliotek: maskindrömmar på 70-talet*. Diss. Linköping 1995.
- ² Sune Lindqvist, *Om Bibliografiska institutets verksamhet. I: Bibliotek och historia. Festskrift till Uno Willers*. Stockholm 1971, s. 254.
- ³ Historiker över FBR återfinns bl.a. av Thomas Tottie i *Biblioteksbladet* 1970 s. 292–294 och FBR-aktuellt 1974, nr 3/4, s.17–27, av Uno Willers i FBR-aktuellt 1975, nr 1/2 s. 1–5, samt av Wilhelm Odelberg och Björn Tell i FBR-aktuellt, nr 1 1979, s. 42–47 respektive s. 48–53. De två sista artiklarna skrevs i samband med att FBR lades ned och höll sitt sista sammanträde den 8 juni 1979. Ett avsnitt om FBR återfinns även i den av rådet våren 1975 publicerade publikationen »Det svenska informations- och

biblioteksområdet. En lägesrapport». Stockholm april 1975. Rapporten var utarbetad med anledning av en aviserad utredning om ett kommande centralt ledningsorgan för de vetenskapliga biblioteken.

4. Se LIBRIS ADB i forskningsbibliotek. Kungl. Bibliotekets utställningskatalog nr 58, 1970. Utställningen hade arrangerats med en tillfällig terminal i KB av bl.a. organisationsdirektör Ingvar Lindberg från Statskontoret i samarbete med förste forskningsingenjör Lennart Rosquist och bibliotekarien Bo Johnson. Vid terminalen satt amanuens Marianne Sandels nyligen utbildad under en datakurs i Gimo. Hon var även sekreterare i FBR:s ADB-grupp FAG och skulle 1975 ge ut den första tryckta boken om LIBRIS som nr 8 i KB:s och BI:s serie »Dokumentation och data«. Marianne och jag skulle gifta oss sommaren 1972.
5. Sune Lindqvist, Bibliografiska institutet ser framåt. Notiser från Riksbibliotekarien 1969, nr 3, s. 6–15.
6. För en förteckning över skrifter om LIBRIS tidiga år se Arne Sträng, LIBRIS-bibliografi 1965–1976: Dokumentförteckning och litteraturoversikt. Linköpings universitetsbibliotek publikation nr 9. Linköping 1977. Mina egna skrifter finns förtecknade av Åke Bertenstam. I: *Serving the Scholarly Community. Essays on Tradition and Change in Research Libraries*. Presented to Thomas Tottie on July 3rd 1995 (Acta Bibliothecae R. Universitatis. Vol 33.) Uppsala 1995.
7. Thomas Tottie, Rapport om en studieresa i USA och Kanada 22 november – 19 december 1973. Forskningsbiblioteksrådet. Januari 1974.
8. Se Thomas Tottie, Några minnen kring Frescatibibliotekets tillkomst i Bibliotek – Tradition och utveckling. I: Festskrift till Lars-Erik Sanner den 18 januari 1991, s. 152.
9. Vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning. Betänkande av BIDOK-utredningen. (SOU 1977:71.)
10. Ett lokalt datorbaserat bibliotekssystem vid Uppsala universitet. En preliminär förstudie. Uppsala 1984-11-20 (Definitiv version 1985-03-15). Ingeborg Sjöström-Rédei arbetade på Carolina åren 1980–1986 med särskilda uppdrag att handlägga utvecklingsfrågor om ADB.
11. Upphandlingen handlades av en projektorganisation som 1990 skulle övergå i en permanent Utvecklings- och systemavdelning. Båda stod under ledning av Sten Hedberg, som redan på 1970-talet, tillsammans med Marie-Louise Bachman, medverkat i utarbetandet av nya katalogiseringsregler inom LIBRIS. För en utförligare beskrivning se Sten Hedberg, *Disa Six Year. The Automation Process at Uppsala University Library*. I: festskriften *Serving the Scholarly Community*, Uppsala 1995, (ovan not 6), s. 167–179.

Thomas Tottie var 1978–96 överbibliotekarie vid Uppsala universitet efter en biblioteksbanan som inleddes i KB 1961. Fram till 1975 var han sekreterare i Forskningsbiblioteksrådet och därmed också i hög grad engagerad i utvecklingen av LIBRIS-projektet.

ADB-utställningen i Kungliga biblioteket

Den 2–8 november 1970 visades i Kungliga biblioteket utställningen ADB i forskningsbibliotek. Utställningen arrangerades i samarbete med bland annat Statskontoret, Saab-Scania och Facit. Finansminister Gunnar Sträng invigningstalade.

Under den vecka som utställningen visades vallfärdade 1 288 besökare till KB, dvs. praktiskt taget hela forskningsbiblioteksvärlden. Publikens var dessutom, framhöll riksbibliotekarie Uno Willers, »expertbetonad och handplockad«. Uppslutningen tyder på att det fanns ett stort intresse för hur den nya tekniken skulle kunna användas av biblioteken. Vägen till invigningsdagen hade emellertid varit kantad med förseningar. Enligt de ursprungliga planerna skulle utställningen ha öppnats redan den 20 april, men datum hade fått flyttas fram på grund av att man på Statskontoret inte blivit klara i tid. Uno Willers hade därför vid ett par tillfällen fått lämna återbud till finansministern. I ett brev den 2 mars 1970 skriver Willers till Gunnar Sträng »Den utställning över ADB i forskningsbiblioteken, som jag ett par gånger har talat med Dig om, skall anordnas i samarbete med Statskontoret, som disponerar vissa tekniska resurser som vi saknar. Tyvärr har man ännu en gång från Statskontoret meddelat att man får lov att skjuta på utställningen. Jag är generad att meddela detta, men jag rå faktiskt inte för det. Jag hoppas att den skall kunna komma till stånd i höst, men jag har föreslagit Statskontoret att man inte ännu fixerar en tidpunkt, som senare får lov att överges. Det var den 20 april Du hade lovat att öppna den och denna markering kan nu alltså strykas i Din kalender.«

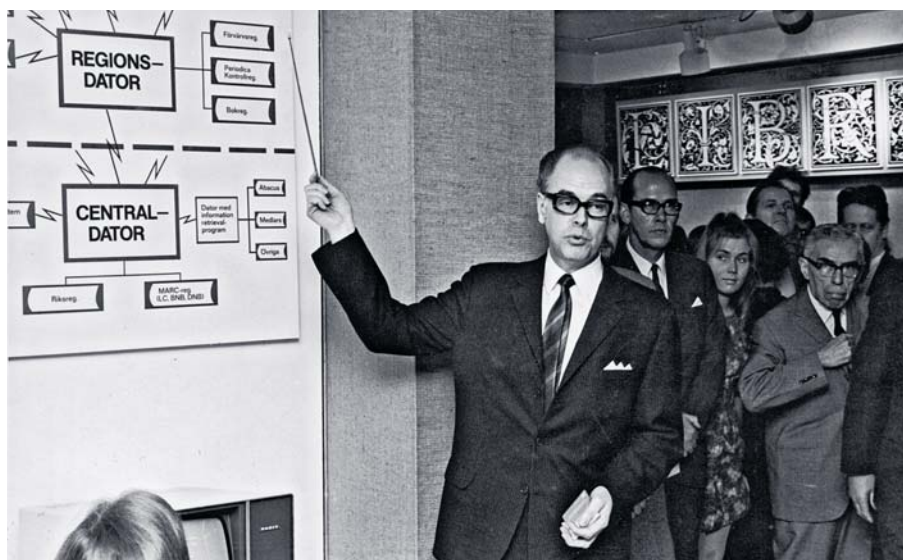
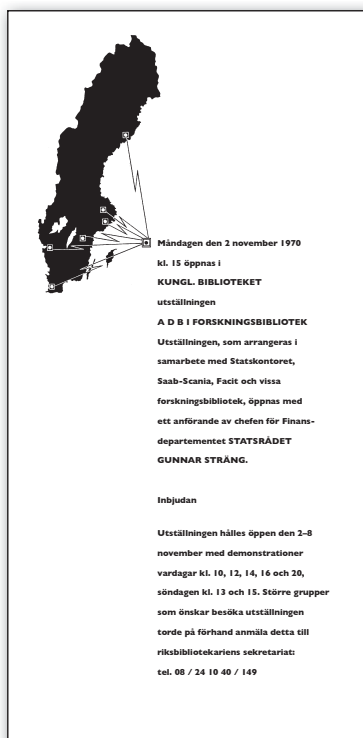
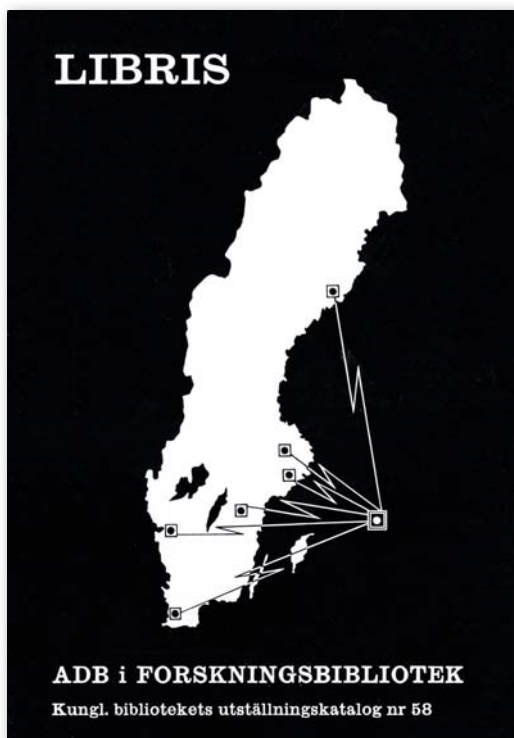
Förseningarna till trots blev utställningen en publiksuccé. Och i ett brev den 10 november framför en nöjd Uno Willers sitt tack till organisationsdirektören Ingvar Lindberg vid Statskontoret för samarbetet kring utställningen som blivit en »fullträff». I den korrespondens som sedan följer blir tonen frostigare. KB har nu fått en faktura från tryckeriet på 1 361 kr som avser utställningskatalogen. Den 20 november skriver Willers till Lindberg och påminner om överenskommelsen att KB skulle svara för kostnaderna för en broschyr i anslutning till utställningen, men att kostnaderna för denna skulle maximeras till 500 kr. Willers är beredd att hålla sin del av överenskommelsen och framhåller att KB:s anslag är begränsat och att man i regel inte har råd att trycka utställningskataloger och att Statskontoret bör stå fast vid överenskommelsen. Statskontoret har en annan uppfattning. I sitt svar påpekar Lindberg att Statskontorets utgifter för systemarbete och programmering uppgått till cirka 50 000 kr. Dessutom har man haft lönekostnader i samband med planering och genomförande på uppskattningsvis 15 000

kr. Lindberg anser därför att KB, som förfogar över ett bokanslag om 2 595 000 bör kunna använda detta. Dessutom, avslutar Lindberg: »har utställningen ändå varit av inte ringa värde för Kungliga biblioteket«.

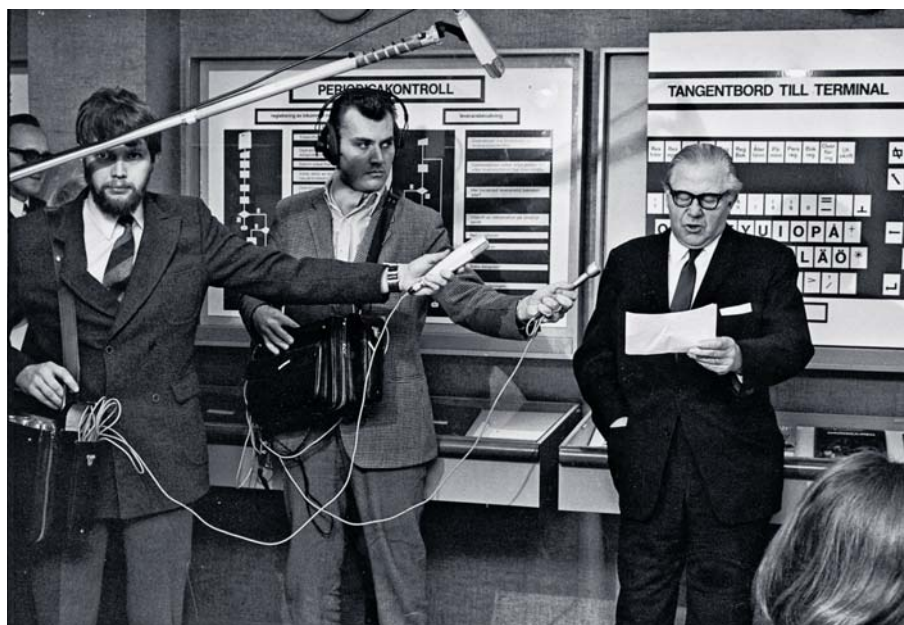
Om än motvilligt, betalar Willers fakturan, men påpekar att »bokanslaget är avsett för helt andra ting än utställningskataloger«. Så här i efterhand kan man nog tycka att utgiften var rimlig för en så välbesökt «fullträff».

Finansminister Gunnar Strängs anförande vid invigningen av »ADB i forskningsbibliotek« 2 november 1970

Herr ordförande, mina damer och herrar,
Vår tids tekniska utveckling har en benägenhet att ständigt öka takten och omspanna allt fler områden, framförallt gäller det datateknikens område. Just nu står också dessa frågor i den rikspolitiska debattens centrum. Vi börjar kanske inte alldeles utan skäl att ana angrepp på vår personliga integritet då maskinerna tar hand om utvecklingen och George Orwells 1984 ger visserligen med författarens sätt att överdriva och dramatisera kusliga visioner om det framtidssamhälle med uppdaterade och kontrollerade individer som resultat av databanker och anseende televisionsanläggningar. Den aktuella debatten har så mycket dynamit i värderingarna så till och med en under garanterad sekretess påbjuden folk- och bostadsräkning, som inte avviker från vad som förekommit vart femte år under de senaste decennierna har föranlett en rad oroliga frågeställare och interpellanter i riksdagen att föra fram problemet till offentlig debatt under de här senaste veckorna. Problemet finns således och nonchaleras inte utav statsmakterna vilket verifieras av att regeringen har tillsatt en utredning med uppgift att lägga fram förslag om skydd för individens integritet, det skydd som vi människor har rätt till. Dataålderns problem tränger sig emellertid på både i det lilla och i det stora formatet och måste följaktligen lösas. Teknikens framsteg för vinnande av en rationell och arbetsbesparande hantering och för att hålla kostnadsutvecklingen inom acceptabla gränser, hälsar vi allesammans med tillfredsställelse och följaktligen godtar vi tekniken även datatekniken

»Lindbergs cirkus« Ingvar Lindbergs presentation vid ADB-utställningen i Kungliga biblioteket 1970.
(FOTO: KB)

ADB-utställningen i Kungliga biblioteket. (FOTO: KB)

som ett steg i framsteg och utveckling. Medvetna om att vår integritet som individer måste garanteras i processen så bör vi förståndsmässigt kunna se på dataålderns framsteg som en för oss positiv och för oss alla välkommen och riktig företeelse. Inte bara George Orwell utan också en svensk författare, Ivar Lo-Johansson, berättar i sin år 1967 utgivna bok *Elektra* om ett besök på det stora biblioteket i dataålderns år 2070. Det framstod för honom så som avlägsna visioner vad han såg men redan idag är det i vissa avsnitt en praktisk verklighet. Ivar Lo berättar att det i biblioteket visserligen fanns kvar vanliga böcker men hyllorna dominerades av ofantliga mängder mikrofolianter, som bara kunde läsas med läsapparat och hans fantasi löper vidare så att han förser också låntagarna med läsapparater i hemmen, som med en sinnrik spegelkonstruktion skapar de rationella möjligheterna att läsa två sidor på en gång. På den senare punkten ligger dock förmodligen författaren åtskilligt före dagens verklighet. Det har också sagts mig att ledningen för Kungliga biblioteket har anmält en viss tveksamhet om författaren får rätt i alla de avseendena, även om vi flyttar oss 100 år framåt i tiden. Vi är nog allesammans övertygade om att böckerna kommer att bibehålla sin rangställning också om mikrofilmerna har sin funktion att fylla för att åt eftervärlden rädda förvittrande tidningslägg och annat lättförstörbart material. Men att på det hela taget såväl mikrofilm som ADB-teknik kommer att utvecklas inom biblioteksväsendet, därom står det naturligtvis inga tvivel. Framtidens biblioteksorganisation kommer att kännetecknas av en stark tillväxt bland annat på grund av anspråk på tjänster från forskningens sida. De perspektiv de ställer på resurser, lokaler och personal, framförallt yrkesutbildad sådan, gör att uppgifterna näppeligen klaras efter gamla konventionella arbetsmetoder. Den omständigheten och därtill den ökande litteraturproduktionen tvingar fram en omläggning baserad på ADB och liknande arrangemang. Samtidigt med denna rationalisering bör biblioteken kunna ge såväl de studerande, som forskarna och den litterärt intresserade allmänheten en väsentligt bättre service och göra detta, vilket alltid gläder en

finansminister, till en förhållandevis lägre kostnad. Den-
na utställning i Kungliga biblioteket har kommit till stånd
i samverkan med statskontoret som sedan ett par år har
haft utredningsuppdrag på området. Man har gemen-
samt lyckats etablera ett samarbete med en rad enskilda
företag och en rad andra statliga forskningsbibliotek. Jag
hoppas att utställningen skall vara en vägröjare för ADB-
teknikens successiva genombrott i våra forskningsbiblio-
tek. Den bör också underlätta arbetet med de nödvändiga
internationella kontakter som är så avgörande för ett litet
land som vårt, ett land som vill och har visat sig kunna
hålla en första rangs plats internationellt sett i både den
materiella och den andliga utvecklingen. I den förhopp-
ningen herr Ordförande, mina damer och herrar, förkla-
rar jag Kungliga bibliotekets utställning öppnad.

Sammanställning: **Barbro Thomas**

Marie-Louise Bachman

Några minnen från

LIBRIS

tidiga år

ADB i forskningsbibliotek

Det decennium, 1970-talet, som följde på 1968 års revolter blev ett stökigt årtionde med stora förändringar på många håll, inte minst inom biblioteken. Ny teknik skulle införas. Ständigt var det sammanträden, stormöten, konferenser och kurser. Samarbetet mellan biblioteken ökade. Visserligen hade något av förändringsarbetet påbörjats redan under föregående årtionde, men det var nu planerna skulle realiseras. För forskningsbibliotekens del var det rationalisering genom ADB (Automatisk databehandling) som gällde, hotfullt för somliga, hoppfullt för andra. Det förslag som Statskontoret med utgångspunkt i betänkandet Bibliotek och databehandling utarbetade och lanserade under namnet LIBRIS (Library Information System) kom att dominera denna verksamhet. Från en storslagen vision omfattande fyra olika biblioteksrutiner minskade det under införandet och genomgick under 70-talet flera kriser, då det var nära att det gick i stöpet.

Det är intressant att som stöd för minnet ta del av gamla tidningsreportage om LIBRIS. Det äldsta jag har bevarat daterar sig från november 1970 och gäller invigningen av utställningen om »ADB i forskningsbibliotek« på KB. Redan nu var det system, som premiärvisades, döpt till LIBRIS. På ett foto ses bibliotekarien Marianne Sandels som operatör låna ut böcker med hjälp av en terminal. Ack, det skulle dröja och kräva mycken vanda innan vi hade fått terminaler och då för sökning och katalogisering, inte utlåning!

Libris II

Min medverkan i LIBRIS var som mest intensiv under fasen LIBRIS II (1972–1980). Det är från den tiden jag här vill ge några glimtar.

De kommittéer som mer eller mindre sysslade med LIBRIS och frågor knutna till systemet var legio, från det övergripande Forskningsbiblioteksrådet och dess ADB-grupp, FAG, till mer praktiska arbetsgrupper. Jämte bibliotekariekollegan Sten Hedberg författare till de nya katalogiseringsregler, som krävdes, deltog jag i ett flertal av dessa senare men också som adjungerad till vissa beslutande organ. Så här långt efteråt har emellertid den hektiska tiden med alla dessa möten flutit ihop. Det är svårt att komma ihåg annat än vissa detaljer – och att det var en mycket jobbig tid men inte bara genom LIBRIS. Tiden före och efter det ständiga uppskjutandet av dagen »K«, det praktiska införandet på försök av LIBRIS II, var frustrerande liksom senare det länge oklara läget för projektet i dess helhet.

Från vänster: Finansminister Gunnar Sträng, organisationsdirektör Ingvar Lindberg och biblioteksrådet Sune Lindqvist 1970. (FOTO: KB)

I ett annat sammanhang¹ har jag återgett en episod som visar att tålmodet kunde tryta även hos den mest fridsamme. Den tål att upprepas. Vid en överläggning i KB:s hörsal i slutet av februari 1976 kom det till en sammanstötning mellan Ingvar Lindberg, LIBRIS-projektets ledare och hans adjutant Jan Werngren å ena sidan och biblioteksrådet Sune Lindqvist, systemexperten Lennart Rosqvist och mig å den andra. Ingvar Lindbergs glidande svar på våra frågor fick Sune att släppa fördämningarna och arbeta upp sig till en berättigad vrede över alla förseningar och andra brister som biblioteken fått lida av. Medan vi andra satt förstummade, öppnade och stängde Ingvar Lindberg sin portfölj som om han hade tänkt resa sig och gå. När Sune slutat ruskade han bara på sig och lät likt gåsen ovetat rinna av sig.

Förändringar möter ofta motstånd, många vill inte ändra sina rutiner. »Så har vi alltid gjort«-mentaliteten var utbredd på sina håll inom biblioteken. Den nya tekniken och dess maskiner verkade också skrämmande för många. Vi som kom att arbeta med LIBRIS och hade möjlighet att se fördelarna med samarbete såväl inom som utom landet med hjälp av ny teknik blev systemets vapendragare, medan andra kände olust och inte ville medverka. När det gällde att pröva det nya sättet att katalogisera var inställningen olika. Jag minns att det sades att perso-

nalen på en katalogavdelning nästan slogs om att få vara med. Själv fick jag uppleva att ingen är profet i sitt fädernesland. KB:s utländska katalogavdelning (utom ett par medarbetare) satte sig (i sin chefs frånvaro) till motvärn mot det nya och inlämnade en skrivelse till riksbibliotekarien att de inte ville forceras till övergången. Sune Lindqvist och jag kände oss personligt anklagade, vilket inte varit de skrivandes mening. Saken utreddes genom ytterligare upplysning och katalogavdelningen accepterade att använda sin terminal, när den äntligen anlände.

Det visade sig att det inte var så lätt att informera om ny teknik och nya regler, ofta inför ganska så stumma auditorier. Beslutet att införa de nya reglerna togs inte med acklamation av KB:s avdelningschefsskollegium och KB hörde tyvärr till de som var sena med att införa dem.

Samarbetssvårigheter

Biblioteksfolket och »statskontoristerna« hade svårt att förstå varandra. På Statskontoret hade man den uppfattningen att våra rutiner som t. ex. katalogisering var en enkel kontorsrutin. Man fattade inte att en bok, visserligen nästan jämt är fyrkantig men i övrigt varierar mycket och kräver en ingående beskrivning för att kunna identifieras. Att så många tecken skulle kunna registreras och återges i klartext som t. ex. å, ä och ö och inte med koder ansåg man inte heller nödvändigt. Sune Lindqvist som var en mycket noggrann person drev denna fråga, enligt somliga väl hårt med förseningar till följd.

Systemerarna tog ibland lätt på bibliotekens krav, vilket fick några på bibliotekssidan att inte vilja medverka. Att bibliotekarier tog sitt arbete på högsta allvar framhölls senare av riksdagsrevisorerna i deras granskning av LIBRIS.

Bland de ansvariga på bibliotekssidan fanns också olika uppfattningar, personifierade i Björn Tell och Sune Lindqvist. Den förre kallade oss som sysslade med katalogisering för »katalogmaffian«, som enligt hans mening försinkade utvecklingen med alla sina krav. Den senare sade suckande att alla möten med Björn Tell innehöll något nytt omvälvande förslag från denne. Alla var ju inte som han så väl insatta i den tekniska utvecklingen med alla dess nyheter och möjligheter. Det tar tid att smälta så stora förändringar som det här gällde.

LIBRIS första fas, LIBRIS I, baserades först på hållemsstansning av kataloguppgifter som sammanställdes till tryckta häften, senare även on-line-inmatning via terminal. Det var Accessionskatalogen som var försöksobjekt. Resultatet var ett antal enkelt tryckta nyförvärvslistor i

olika färg, som väl numera knappast någon minns och säkert inte heller finns kvar på många bibliotek. Med LIBRIS II tog man steget fullt ut att registrera kataloguppgifterna on-line direkt till databanken COR (centralt objektregister). Att detta var framsynt förstod jag redan när jag 1970 besökte Library of Congress för att hälsa på två KB-medarbetare, som arbetade där som ett led i Shared cataloguing-projektet för katalogisering av skandinavisk litteratur vid LC. Jag fick tillfälle att träffa Henriette Avram, MARC-formatets konstruktör. Hon ansåg det avancerat med on-line-registrering. LC hade då inte kommit igång än.

Det storslagna första förslaget till LIBRIS tonades ner till ett försök att bygga upp en central databas och genomföra rutinen katalogisering on-line med hjälp av terminaler. Det visade sig inte så lätt och tog tid och kostade pengar att konstruera ett registreringsformat med allt vad därtill hörde.

Dagen K

Att det krävdes anpassning till den internationella bibliografiska utvecklingen hade Sune Lindqvist insett på ett tidigt stadium. Därför blev det en viktig uppgift för bibliotekssidan i projektet att utreda denna fråga, som kom att resultera i helt nya och unika katalogiseringsregler. Inom samma gula pärmar med svart spiralrygg (enligt förslag från en medarbetare på Statskontoret) fanns såväl regler för beskrivning av objekten/böckerna och det helt nya, kodningen, formateringen, av uppgifterna. Sten Hedberg och jag strävade med god hjälp av arbetsgruppen KRUT (Katalogregelutredningen) med detta och lyckades också få fram reglerna i utsatt tid. Ett första förslag förelåg redan på våren 1972, färdigtryckta var de till sommaren 1974. Från projektledningen planerades en »Dagen K« då försöket skulle dra igång, först tidsfäst till 1 oktober 1974. Det var naturligtvis för optimistiskt trots att vi hade reglerna och arbetade intensivt med att informera om dem och lära ut det nya arbetssättet. »Dagen K« sköts upp flera gånger men till slut tvingades ledningen av ekonomiska skäl att bestämma dagen till den 16 juni 1975. Det slutliga steget togs när den hittillsvarande databasen konverterades till formatet LIBRIS II. Nu började en mycket jobbig tid för det fåtal försöksbibliotek och personer som skulle registrera vid sina nya Incoterm-terminaler. Man hade endast tillgång två timmar (i stället för utlovade 10) varje dag till datorn i Linköping och kände sig glad om man lyckats registrera åtminstone någon post varje dag. Till råga på allt var sommaren 1975 mycket varm – det var i 30 graders värme vi svettades

Biblioteksassistent Maria Jansson vid Incoterm-terminal på KB. (FOTO: KB)

vid terminalerna och någon teknisk support kunde vi inte räkna med i början då våra tekniker valt att ta semester.

Världens fulaste katalogkort

Verklig kris blev det när det visade sig synnerligen svårt att få ut önskad produkt ur databasen. Det var bibliotekens absoluta krav för att godkänna övergången. Fortfarande var det katalogkort som gällde (och Accessionskatalogen). Registrera gick alltså men katalogkorten fick vi vänta på och inte såg de ut som vi tänkt oss. Då den 1975 tillsatta BIDOK (Biblioteks- och dokumentationssamverkanskommittén) under ledning av statsrådet Sven Moberg hade en hearing i KB den 3 februari 1976 befann sig LIBRIS alltså i kris. Jag hade, något nervös, bestämt mig för att yttra mig i form av ett nödrop om LIBRIS. Det gick inte som jag tänkt mig, då Moberg viftade bort mig, när han hörde att det gällde LIBRIS. Men det visade sig att nödropet gått hem hos rätt instans, nämligen Statskontoret. Organisationsdirektören Olle Höglund ringde mig efteråt och utlovade katalogkort till dagen därpå. Statskontoret hade tydligen försatts i gungning. Musen som pep... Först 24 februari 1976 godkändes korten, fast de var ju världens fulaste enligt biblioteksrådet Harry Järv.

LIBRIS-avdelningens projektgrupp för CD-LIBRIS 1991. Stående från vänster: Marie-Louise Bachman (KB), Gundel Söderholm (SUB), Anders Lönn (Musikaliska akademiens bibliotek), Göran Skogmar, projektledare (LIBRIS), Ingvar Gustafsson (BTJ). Sittande från vänster: Gunilla Jonsson (KB), Carin Björklund (GUB), Barbro Lindgren (LUB) och Christer Larsson (LIBRIS). (FOTO: KB)

Det kärvade också med de fortsatta terminalleveranserna till KB. Jag måste med riksbibliotekarie Uno Willers hjälp trycka på Statskontoret och hade Ingvar Lindberg själv i telefon flera dagar å rad med löften innan det hände något och en terminal kom.

Katalogproduktionen kom alltså igång men det kärvade ofta och på biblioteken hopade sig böckerna i väntan på kort. Det var emellertid inte bara kort som skulle tas ut ur LIBRIS databas utan också Accessionskatalogen och det var ännu svårare. Den långa fördröjningen och osäkerheten gjorde att man beslöt att framställa en årgång av AK (1974) på traditionellt sätt. Jag sällade mig till de fåtaliga reservanterna mot beslutet. På detta vis kom ju en stor mängd böcker inte med i databasen. Först efter lång tid har denna lucka täckts allteftersom biblioteken konverterat sina kortkataloger, vilket varit svårt för små specialbibliotek. Även nationalbibliografin skulle framställas ur LIBRIS, vilket också drog ut på tiden. Det föll på min lott att göra kravspecifikationen som sedan skulle omsättas i praktiken av en systemman på Esselte. Inte alldeles enkelt. Den första årskatalogen efter det nya systemet blev inte oväntat mager. I pressen förekom reportage där kritiker på biblioteksidan som bibliotekarien vid Carolina Tore Hagström gjorde sig hörda, särskilt efter det att riksdagsrevisorerna granskat LIBRIS.

Förändringar

LIBRIS-systemet var ett dominerande inslag i forskningsbibliotekens utveckling under 70-talet men där planerades och genomfördes också andra stora förändringar än den tekniska. BIDOK kom med förslag till avveckling av Forskningsbiblioteksrådet och tillsättandet av en ny myndighet, DFI (Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning). Uno Willers gick i pension 1977. För LIBRIS var Sune Lindqvists avträdande från arenan 1976 av stor betydelse, då Sune varit den som redan som ordförande i den stora utredningen om ADB på 1960-talet dragit upp linjerna för en tänkt utveckling. Vem som skulle bli hans efterträdare var länge oklart men så bestämde sig Willers 1976 för den för många av oss okände Folke Hermansson-Snickars från Atomenergibibliotek, med teknisk bakgrund. Det visade sig vara ett gott val. Även om Folke inte blev långvarig på KB, där han inte trivdes, gjorde han en stor insats. Han kunde tala Statskontorets och teknikernas språk och det blev nog LIBRIS räddning. Innan Folke kunde tillträda fick jag äran att under en kort tid fungera som biblioteksråd. Uno Willers var chevaleresk och förklarade att jag kunde vända upp och ned på allt. Så radikal var jag inte men försökte utnyttja chansen att få anställa nödvändiga personalförstärkningar.

På hög nivå inträdde förändringar i ledningen av projektet. KB fick driftsansvaret och ett LIBRIS-sekretariat inrättades 1977.

LIBRIS går vidare

Medan vi »på golvet« strävade med LIBRIS II och försökte komma ikapp med inmatningar av eftersläpningarna arbetade nya personer på Statskontoret med en ny version, LIBRIS III, som sjösattes 1980. Jag minns väl hur LIBRIS-sekretariatets chef Lennart Gärdvall kom i bil från Linköping till lokalerna på Engelbrektsgatan medförande databasen i form av magnetband i en stor resväska. Slut på en period och början på en ny. Trots alla klagomål som varit på LIBRIS II fanns det tidigare kritiker som saknade det! Och visst – ingen senare version har kunnat presentera flerbandsverk på ett så bra sätt som LIBRIS II.

Kanske dessa mina personliga minnesbilder blivit väl mörka. Det finns också ljusa inslag. Till dem hör framför allt den kontakt man fick med kolleger vid andra bibliotek, både stora och små. Med somliga arbetade jag nära, andra träffade jag i samband med de olika utbildningsarna i regler och system och inte minst under den tid då Sten Hedberg

och jag fungerade som konsulenter, support skulle man väl säga idag, åt katalogisatorerna. Jag minns med glädje många av dem. Det var också trots motigheterna inspirerande att arbeta med något nytt. Datorn och ADB var nya bekantskaper, inte lätta att umgås med, men lovade förbättringar i biblioteksarbetet. Och så var det den nya metoden att katalogisera: börja med beskrivningen och lägg sedan till sökelement (ingångar, uppslag). Det kändes som en uppenbarelse, då jag vid ett möte i Lund plötsligt förstod hur mycket bättre detta var än det ständiga grubblandet över val av huvuduppslag. Nu kom vi visserligen inte helt bort från detta så länge vi skulle ta ut fysiska kataloger men ändå. Även kollegan i KRUT, bibliotekarien i Linköping, Arne Sträng har sagt sig ha upplevt något liknande.

Avslutningsvis en reflexion. I LIBRIS början var mycket, både teknik och bibliografiskt arbete svenskt, även om man anpassade sig till internationella standarder. Samarbete på det bibliografiska området genom utbyte av data var ju framtiden. Den dator som hyste databasen var en Data-SAAB, som fanns på Östergötlands läns landsting (ÖLLD), det format som användes för kodningen var ett eget LIBRIS-format, byggt på det anglosaxiska MARC och katalogiseringsreglerna likaså egna, med anpassning till brittiska AACR (Anglo-American cataloguing rules). De svenska reglerna blev unika i sin utformning med regler och koder (formatering) inom samma pärmar. Utvecklingen gick dock snabbt mot ytterligare anpassning och inte mycket av LIBRIS är kvar från den första tiden utom dess hjärta, databasen, fast oerhört förstorad.

Not

¹ Bibliografiskt samarbete och ADB. I: Framsynthets ihugkommelse, 1991, s.25

Marie-Louise Bachman är fil. lic. i historia och var 1960–1995 bibliotekarie och förste bibliotekarie vid Kungliga biblioteket. Perioden 1951–1960 hade hon tjänstgjort vid Kungl. Vitterhets historie- och antikvitetsakademiens bibliotek. Hon har varit sekreterare i Nämnden för katalogiserings- och klassificeringsfrågor (KKN), i Katalogutredningen (KRUT) och i Katalogregelomläggningsgruppen (KROG), ordförande i SAB:s kommitté för katalogisering och klassifikation samt ledamot i IFLA:s Standing Committee for Cataloguing.

Sten Hedberg

Fyrtio år med COR:

en mansålders katalogisering

Att ett stort investeringsprojekt under en tid av snabb teknisk utveckling kommer att bli något helt annat än vad de omsorgsfullt utarbetade och heliga kravspecifikationerna anger och att processen kräver mer tid och pengar än väntat är vi nog vana vid numera. För bibliotekscheferna i Sverige kan framväxten av Libris-systemet från slutet av 1960-talet till åtminstone 1980 dock ha varit det första konkreta exemplet på detta. Det blev en del lärpengar till försöksverksamhet och annat, men den grundläggande strategin har visat sig hållbar och dagens system är ett helt nödvändigt verktyg för biblioteken.

Katalogreglerna ADB-anpassas

När projekt Libris lanserades i slutet av 1960-talet var ett mycket viktigt mål att underlätta produktionen av den gemensamma accessionskatalogen för de vetenskapliga biblioteken, AK, som drabbats av stor eftersläpning. Avsikten var att biblioteken inte skulle anmäla sina nyförvärv genom att skicka katalogkort till en redaktion utan själva mata in i en gemensam databas, ett COR (Centralt ObjektRegister), varur en konventionellt läsbar katalog skulle produceras. Ett annat delmål var produktion av katalogkort. I USA pågick redan en omfattande produktion av helt färdiga kort ur en liknande databas, och i Sverige arbetade folkbibliotekens företag Bibliotekstjänst på något motsvarande, det blivande BUMS. Båda dessa projekt upplevdes som kostnadseffektiva, särskilt i jämförelse med Kungliga bibliotekets distribution av stencilerade katalogkort, som krävde mycket efterarbete. En förutsättning var dock att den katalogisering, som matades in till databasen, kunde gälla för samtliga deltagande bibliotek. – Linköpings nystartade universitetsbibliotek skulle slutligen slippa lägga upp någon kortkatalog utan använda terminaler och mikrofiche, vilket underlättades av att systemets centraldator fanns vid landstingets datacentral i samma stad.

Trots att de svenska universitetsbiblioteken så sent som 1956–1963 brutit sina kortkataloger och övergått till nya regler beslöt Forskningsbiblioteksrådet omkring 1970 att göra en ny katalogregelutredning med syfte att skapa ADB-anpassade regler gemensamma för alla svenska bibliotek. Under våren 1971 deltog jag i en treveckors ADB-kurs i Statskontorets regi, där vi fick en introduktion i COBOL och en försmak av de kommande möjligheterna med OCR, skivminnen och digital lagring. Då jag kom därifrån fick jag av min chef, Gert Hornwall, uppdraget att använda mina nya insikter inom denna utredning, där jag skulle samarbeta med Marie-Louise Bachman, då chef för centralkatalogiseringen vid Kungliga biblioteket.

Så inleddes en hektisk period där vi, vid sidan om vårt egentliga uppdrag, omgående adjungerades till möten med Statskontorets projektgrupp och Forskningsbiblioteksrådets ADB-Grupp (FAG). Detta var spännande möten, där i regel varje gång något nytt i maskin- eller programväg presenterades som Columbi ägg. Mycket snart efter starten blev jag i enrum emfatiskt anmodad av Björn Tell att se till att de nya reglerna blev enkla, alltså lätta att tillämpa och med ett minimum av detaljering. Man kan undra vad han egentligen menade – väl knappast »skriv av titelsidan, börja uppe till vänster, punkt«. Det krävdes nu inte något långvarigt studium av den då rådande internationella miljön för att inse att detta krav, vad det än innebar, var diametralt motsatt vad biblioteken önskade sig. För katalogiseringen av utländsk litteratur önskade man utnyttja de färdiga poster avseende engelsk utgivning, som distribuerades på magnetband från London, och den svenska nationalbibliografin skulle på motsvarande sätt kunna marknadsföras internationellt. Samtidigt skulle produceras helt färdiga kataloger, med ett för varje bibliotek eller produkt avpassat urval av dataelement (katalogkort med ganska mycket information, AK med ganska lite, Svensk bokförteckning med utförliga poster och register med enbart hänvisningar m.m.). Den internationella biblioteksdebatten dominerades av IFLA:s program Universal Bibliographic Control och Universal Availability of Publications, grundade på den framväxande familjen International Standard Bibliographic Description (ISBD), regler för hur en katalogpost skulle se ut, för källorna för informationen och för en strikt interpunktion som ansågs garantera att posten blev globalt begriplig.

Genom att bygga på de angloamerikanska katalogiseringsreglerna och den brittiska versionen av det angloamerikanska formatet för bibliografisk information i maskinläsbar form, MARC, fick vi internationellt gångbara poster, som kunde redigeras eller reduceras för en bestämd produkt. Med ISBD i ryggen skapade vi världens första katalogiseringsregler – alltså inte katalogregler – med den moderna arbetsgången föreskriven. Katalogisatörerna skulle först skapa den bibliografiska beskrivningen, sedan välja sökelementen och slutligen bestämma hur dessa skulle utformas. I likhet med britererna belastade vi dem inte med att koda in de vanligaste skiljetecknen i posterna, utan dessa sattes ut av presentationsprogrammen. Vårt förslag till regler presenterades på senvåren 1972 och fick ett gynnsamt mottagande, även om många hade svårt att acceptera att namn på en institution kunde bli huvuduppslag. Reglerna trycktes som Svenska Katalogiseringsregler (SKR) 1974 och var i fullt bruk, när Kungliga biblioteket 1976 började sprida den svenska nationalbibliografin genom Libris.

När väl vårt förslag accepterats som grundval för inmatningen till Libris gällde det att förbereda införandet. I praktiken var åren 1972–1975 egentligen viktigare än själva utredningsfasen. Vårt uppdrag fortsatte i ett antal utredningar, ofta under lätt maskerade namn: KROG förberedde KatalogRegelOmläggning, BS-NKP definierade Nya KatalogProdukter och BS-MARC arbetade med importen av den engelska bibliografin på magnetband, för att nämna dem där jag var mest verksam. Det fanns flera grupper, där konsulter från Statskontoret och kollegor från olika bibliotek också deltog, viktigast kanske NAK, gruppen för Nya AK.

Inom KROG var Marie-Louise Bachman och jag förmedlare mellan Libris och biblioteken, där uppgiften var att inom en levande kortkatalog göra om katalogiseringar eller lägga till hänvisningar, så att användarna hittade posterna oavsett vilka regler de var upprättade efter. Särskilt redovisningen av monografiserier drabbades hårt, då seriebikortens uppslag förändrats. Viktigare för reglerna var den rådgivning vi kunde ge biblioteken om hur de skulle handla i konkreta fall. Vi delade upp Sverige mellan oss och fick många intrikata frågor om såväl själva reglerna som om det MARC-format som vi samtidigt presenterade. Denna verksamhet gav oss samtidigt möjlighet att testa regeltexten och formateringsanvisningarna, presentera förtydliganden och diskutera detaljändringar.

BS-grupperna var mera projektstyrda. Att översätta krav från olika sorters kataloger till redigeringstabeller med uppgift om vilka dataelement som skulle vara med om de fanns var i princip NKP:s uppdrag, och för MARC-gruppen gällde det att analysera posterna på magnetbanden och ange villkor för vilka poster som skulle läsas in i Libris och hur de i så fall skulle förändras, främst reduceras. Jag kan inte erinra mig att biblioteken var särskilt involverade i detta arbete. Vi presenterade något som liknade vad biblioteken tidigare producerat, och därvid stannade det. Det var andra sidor som kom i förgrunden i dessa delar av arbetet.

Katalogkorten var typografiskt monstruösa när de först kom, med en helt okänslig avstavning och en primitiv teckenrepertoar. Att de sedan var dyra och måste stoppas manuellt i en katalog där tidigare kort var »snygga« bidrog till deras impopularitet. Det blev bättre, när en mer biblioteksanpassad typkedja börjat användas i den radskrivare, där korten producerades. Att en rad i lokalsignum inte rymde mer än 7 tecken var dock besvärligt.

Av de andra BS-grupper vill jag särskilt nämna BS-SÖK som skulle utforma en vettig och effektiv sökrutin i en miljö där sökning på hela ord och Booleska kombinationer var ekonomiskt och tekniskt otänkbara. Man arbetade med nycklar, ett urval av tecken ur sökfråga och

De fyra programmerarna på LIBRIS-avdelningen 1994 med ansvar för drift, underhåll och utveckling av systemet. Från vänster: Arne Nilsson, George Zmudka, Lars Wikström och Gunnar Ivarsson. (FOTO: GUN PERSSON/KB)

MARC-fält, och uppgiften var att bestämma ur vilka MARC-fält nycklar skulle tas och hur. Särskilt vid sökning på boktitlar medförde denna teknik ibland häpnadsväckande svar, som tycktes vara långt från frågan. Den största fördelen var annars att de olika stavningarna på våra svenska efternamn på -son lätt blandades.

Databasen växer

Tiden gick. Libris I blev med tiden Libris III (1980) med stordatorn på en servicebyrå i Stockholm och minidatorer som noder i lokala terminalnät. Då hade biblioteken anammat modellen att i första hand använda en post i Libris för sin katalogisering och beställa kort där. AK hade efter en enorm försening kommit ut både på papper och på mikrofiche. Exporten av svenska MARC-band blev liten och inriktad på tidskrifter, medan inläsningen av engelsk information på band tidvis upplevdes som en gökunge. Posterna var för många och för stora, och de få, som användes i bibliotekens katalogisering, krävde ganska mycket efterarbete, särskilt vid delar i serier och flerbandsverk.

Under 1980-talet växte databasen snabbt, när biblioteken såg värdet

av Libris bredvid kortkatalogerna och även ekonomiskt uppmuntrades att mata in information om sina äldre bestånd. 1987/88 innehöll COR 1,9 miljoner poster och väntades växa med en kvarts miljon poster per år. En fjärrlånerutin utvecklades, liksom förbättrade sökfunktioner. Mot slutet av 1980-talet var det äntligen dags att släppa ambitionen att Libris skulle bistå biblioteken med lokal låne- och förvärvsinformation. Den sidan övertogs av lokala system, som samarbetade med Libris. Ett nytt lokalt system fick sålunda sin lokala katalog som en kopia av bibliotekets poster i Libris och uppdaterades kontinuerligt samma väg. I backspegeln måste man beklaga att det gick så stora resurser under Libris' första dryga decennium på att utveckla och tillverka katalogprodukter på papper eller fiche.

Från den senare utvecklingen kan nämnas två revisioner av katalogiseringsreglerna (KRS 1983 och 1990) med vissa ingrepp i äldre poster, regler för katalogiseringen av artiklar och bidrag i tidskrifter och samlingsverk (tyvärr styvmoderligt behandlad i fråga om resurser) samt nerläggningen av AK (1992). I samma veva fick alla bibliotek tillgång till Libris medelst personatorer och det allmänna datanätet. Utvecklingen koncentrerades mot slutet av seklet på det nya Libris, som strax efter millennieskiftet lanserades under programvaran Voyager och formatet MARC21. I den nya formen har samarbetet med de lokala systemen och folkbiblioteken fördjupats samtidigt som det tidigare ganska försummade området ämneskatalogisering fått en ny skepnad, närmare naturligt språk och internationell de-facto-standard.

IR-system för IT-åldern

I USA förverkligades under 1990-talet Björn Tells idé om enkla katalogiseringsregler i någon mån genom DublinCore-formatets 15 fält, betecknande nog primärt avsedda för digitalt publicerade dokument utan fysisk existens. Hur fältens innehåll skulle förhålla sig till dokumentet kräver dock regler, och även detta format kom snabbt att bli mer komplicerat med underindelningar och andra finesser. Program har utvecklats för att märka om dataelement och gå från ett format till ett annat, förutsatt att posterna följer kompatibla redigeringsregler, men de klarar inte att gå från ett mindre detaljerat format till ett mera detaljerat. Det Tell sökte liknar snarare vad vi nu fått i och med Google, den ostrukturerade sökningen, vars välkända för- och nackdelar inte kan tas upp här. Det är bara att beklaga att han så envist och ännu så sent som 2007 hävdade att vi, eller särskilt jag, 1971 satsade fel när vi accepterade de angloamerikan-

Bok & Biblioteksmässan 1992. Svenska akademiens ständige sekreterare Sture Allén får LIBRIS MENYSÖK demonstrerat av upphovsmannen bibliotekarie Lars Wikström, LIBRIS-avdelningen. (FOTO: PEHR HASSELROT)

ska MARC-formaten och reglerna som grundval. Dagens katalogisatörer hämtar sina färdiga poster från MARC-databaser över hela världen.

Kan vi då slå oss till ro med vad vi har? Svaret måste bli nekande på en sådan fråga, särskilt när den avser ett IR-system i IT-åldern. Det finns dock några punkter som jag särskilt vill framhålla, båda med rötterna i kortkatalogernas epok.

Den första gäller brister i behandlingen av variation i stavning, av betydelse numera när man kan söka på alla ord i posten. Sådan variation kan drabba titeln på ett verk, särskilt när detta utgivits på flera språk, under lång tid eller i flera former, och företeelsen har belysts i IFLA:s utredning *Functional Requirements of the Bibliographic Record*. Det har alltid funnits ett fält för originaltitel, använt i nykatalogisering av översatt text. Dock har ledet »original« fått för stor vikt. Exempelvis har svenska 1800-talsutgåvor av Runebergs verk gammalstavning (ex.: Elgskyttarne) men nyare utgåvor en annan titel (Älgskyttarna). Då texten ej är översatt saknar posterna fältet för originaltitel, och man måste söka på båda titlarna för att få alla utgåvor. Originaltiteln kallas numera Uniform titel och borde finnas i alla poster som rör verk i flera manifestationer samt innehålla den nu gängse formen av titeln, gärna på svenska om det gäller en klassiker.

Referensgruppen för översyn av LIBRIS söksystem (STAIRS) 1994. Från vänster: Viveka Vessberg (SUB), Sten Hedberg (UUB), Britt Sagnert (LIBRIS), Carin Björklund (GUB), Göran Skogmar, projektledare (LIBRIS), Anders Lönn (Musikaliska akademins bibliotek), Gunilla Jonsson (KB), Christer Larsson (LIBRIS) och Berit Hellström (KB). (FOTO: KB)

Den andra punkten är betydligt allvarigare. Det gäller behandlingen av tecken som inte ingår i det svenska alfabetet, och den frågan kom i början att skada projektets anseende.

Medan AK producerades inom Kungliga biblioteket, sände de deltagande biblioteken dit katalogkort avseende sitt utländska förvärv. Kortan ordnades i en svit, så att de olika exemplaren av samma verk möttes, och med vissa mellanrum redigerades ett manuskript som gick till tryckeri. Då särskilt universitetsbiblioteken hade omfattande kontakter med Östeuropa och Asien gällde många kort publikationer med främmande skriftarter, och inom redaktionen för AK utvecklades en hög kompetens beträffande hur alfabet och skriftarter från alla världens länder skulle återges i den svenska publikationen. Regeln var att de alfabet som byggde på det latinska alfabetet skulle återges oförändrade, medan övriga skulle translittereras eller (för stavelseskrifterna) transkriberas.

AK-redaktionen vid Kungliga biblioteket fanns kvar till sommaren 1994 och tog emot anmälningar enligt den gamla tekniken ännu 1992, då från mycket få bibliotek som själva ej anmälde sina förvärv. Den var under de sista åren huvudsakligen sysselsatt med olika slags registervård i COR, såsom sammanslagning av poster när ett bibliotek inte upptäckt att det redan fanns en post i databasen.

Det material AK-redaktionen fick in var i regel maskinskrivet och mångfaldigat med stencil, och jag tillåter mig betvivla att katalogisatörerna ute på biblioteken varit helt tydliga beträffande exempelvis ungerskans

dubbla akuta accenter över bokstaven o bredvid det vanliga ö, polskans ogonek (en underställd krok åt höger) eller skillnaden mellan cedilj (i franska m.fl. språk) och ett kommatecken under en bokstav (i rumänska). Detta normaliserades och korrigerades av redaktionen. Translittereringarna av icke-latinska alfabet och transkriptionerna bör ha varit enklare att hantera, eftersom problemet fanns redan vid bibliotekets katalogisering. Där får man bara hoppas att exempelvis grekiskans spiritus asper och de andra aspirerade tecknen beaktades och redovisades med »h«.

Det var detta arbete, där bibliotekens maskinskrivare kunnat bearbeta sin katalogpost för hand men också kunnat tillåta sig en icke helt fullgånge produkt i förlitande på AK-redaktionens expertis, som enligt projektets grundplan flyttades ut till biblioteken och till en maskinell miljö, där manuella tillägg till skrivmaskinens tecken var uteslutna. De bibliotek, som hade stort förvärv av litteratur med »svåra« tecken, erbjöds en hålremsstans kopplad till en Facit skrivmaskin med speciellt tangentbord och med noggranna instruktioner för hur de olika tecknen skulle kodas in. Det behöver här inte sägas att tekniken mottogs med stor skepsis och användes under mycket kort tid ute på biblioteken, som begripligt nog föredrog att behålla sin gamla stencilrutin för de svåra språken och anmäla via terminal enbart det europeiska. Vid sidan av kortens usla layout och höga pris, ovan antydda, bidrog detta starkt till att hela katalogprocessen ifrågasattes. – Detta gällde fram till Libris III, som gav biblioteken möjlighet att mata in alla dessa tecken från terminal, men de Libris-producerade korten återgav endast de vanligaste specialtecknen. Då skulle man exempelvis vara noga med att inte mata in tecknet för translittererat ryskt mjuktecken som en vanlig apostrof, fast det såg så ut på ett katalogmanus och i inom tid även på korten.

De icke-latinska skriftarterna i en globaliserad miljö

En komplikation är att det finns olika standarder för translitterering och transkription, och de två bibliotekstyperna i landet använder olika för bl.a. det viktiga kyrilliska alfabetet. När de engelska MARC-banden lästes in, ställdes användarna inför ytterligare en standard, där exempelvis en viss rysk bokstav kunde återges med ända till tre latinska medan den i vårt system korrekta återgivningen saknades och måste föras in som rättelse. I dagens Libris tillämpas UNICODE i UTF-8, där världens alla skrivtecken finns definierade, och formatet MARC-21, som definierat fält för dataelement i icke-latinsk skrift men då som parallellfält (880) till de egentliga beskrivningsfälten, där latinsk skrift är det enda tillåtna.

Presentation av LIBRIS ledningsgrupp

		Lars-Erik Sanner Stockholms UB Ordförande Ordförande i arbetsutskottet	
	Paul Hallberg Göteborgs UB Vice ordförande Vice ordförande i arbetsutskottet	Jon Erik Nordstrand Umeå UB Ledamot i arbetsutskottet	
	Mayre Lehtilä-Olsson Chef för LIBRIS-avdelningen Ledamot i arbetsutskottet	Göran Gellerstam Lunds UB	
	Folke Sandgren Kungl biblioteket	Eva Thomson-Roos Handelshögskolans bibliotek	
	Sten Hedberg Uppsala UB	Birgitta Bergdahl Linköpings UB	
	Gunnar Lager Tekniska Högskolans bibliotek	Åke Lilliestam Karolinska Institutets bibliotek	

LIBRIS ledningsgrupp 1990 (ur LIBRIS-meddelanden, nr 56).

Importerade poster innehåller ofta sådan parallell information, medan katalogiseringen utan hjälp av import enbart translittererar. Dessutom innehåller auktoritetsposterna ofta namn skrivna med originalskrift.

Det avgörande steget har alltså inte tagits, nämligen att i Libris gå in för att använda den ursprungliga skriftarten i postens centrala beskrivningsfält och kunna undvara all translitterering. Måste translittererad information matas in, finns fält 880 att tillgå för denna. Vad skulle nackdelarna med detta vara, och vad skulle krävas utöver den möjlighet att lagra text som vi redan har?

Det första är lättast att ange. Genom den teknik vi nu har tvingar vi alla användare, även specialister och dem som har dessa skriftarter i sina modersmål, att lära sig och tillämpa ett för språket främmande skriftsystem, när de söker utgiven information. Det främmande systemet måste användas både när sökfrågan skrivs in och när sedan svaret skall tolkas. Detta gör kanske inte så mycket i en akademisk miljö, men vårt system skall ju samverka med folkbiblioteken där behovet är ett annat. Slutligen försvåras import av poster direkt från dessa språkområden, som tillsammans utgör en mycket stor del av jordens befolkning.

Det andra är kanske vanskeligare. Alla system klarar att visa tecknen, men en eller kanske flera standardiserade translittereringar eller transkriberingar måste genomföras i bakgrunden för att få med orden i dessa element i de för hela databasen gemensamma sökregistren, där 40 års translittererad inmatning redan ingår. Samma translitterering måste även införas i sökdialogen, så att svaret kan redovisa samtliga relevanta poster oavsett hur tecknen behandlats.

Denna brist måste utvärderas. Det är omöjligt att maskinellt återskapa originalskriften i de poster som redan finns, varför den nya tekniken måste komma in från ett visst datum i framtiden. Numera är det svenska förvärvet av vetenskaplig litteratur, som helt saknar titel i latinskt alfabet, väsentligt mindre än tidigare, då bytesförvärv nästan upphört och den hos oss vetenskapligt värdefullaste litteraturen utges på några få språk. Å andra sidan har folkbibliotekens förvärv av material från tredje världen starkt ökat. Problemet finns alltså snarare i den miljön och vid virtuell samsökning i både Libris och BURK. Men i vår globaliserade miljö kan vi inte gärna fortsätta med att behandla de icke-latinska skriftarterna som mindre värda och egentligen umbärliga. Libris-systemets Voyager-miljö är i detta avseende envist angloamerikansk, men det borde gå att ändra på det.

De katalogkort, som för 40 år sedan var ett av Libris' viktigaste mål och i drygt ett decennium en dominerande produkt, ville biblioteken kasta ut redan efter några år, när de lokala systemen kom för 20 år se-

dan. Vi lever med ett dagsläge som vi känner väl. Hur ser det ut om 20 år? Förhoppningsvis har katalogisering med MARC-formatets struktur överlevt som en förutsättning för att söka information i dokument. Dagens tilltro till ostrukturerad sökning är enligt min mening grovt överdriven. Men den som lever får se.

Litteratur:

Nilsson, Kjell, 1989, Hjärthbyte eller by-passoperation? Stockolm. (Rapport/Kungliga Biblioteket; 16)

Tell, Björn, 2007, Björn Tell. En intervju av Anna Orrghen. (Från matematikmaskin till IT. Intervju; 11). URL: www.tekniskamuseet.se/download/18.6aa228912529fe96108000343/11_Bj%C3%B6rn_Tell.pdf

Sten Hedberg var åren 1975–1983 förste bibliotekarie och katalogchef vid Sveriges lantbruksuniversitets bibliotek. 1983–2002 var han förste bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek, där han bland annat var projektledare för bibliotekets datorisering och från 1994 chef för bibliotekets utvecklings- och systemavdelning. Från 1999 hade han en specialtjänst som expert inom databaser, katalogisering, utvärdering mm. Han har under en lång period varit involverad i Libris-utvecklingen bland annat som ledamot i Katalogregelkommittén och i Libris ledningsgrupp.

Agneta Olsson

Angelica Schneider-Larsson

Göteborgs UB och

LIBRIS

**– några personliga minnesbilder
och reflektioner**

Hur det började på 70-talet

Det är knäpptyst i rummet. Några personer från Statskontoret är på besök i Göteborg för att informera om det biblioteksadministrativa katalogsystem som kommer att införas. Systemet ska visst heta LIBRIS. Året är 1971. Det känns spännande och märkvärdigt men också en smula nervöst att få information om vårt nya arbetsredskap. Vad kommer det att innebära? Kanske blir vi bibliotekarier överflödiga nu när datorn ska ta över våra rutiner? På en direkt fråga svarar mannen från Statskontoret att man inte kan utesluta att behovet av bibliotekarier kan minska framöver eftersom systemet bland annat ska rationalisera och förenkla katalogiseringsarbetet på biblioteken. Vi unga nyanställda bibliotekarier är mycket förväntansfulla men undrar samtidigt – kommer det att finnas plats åt oss alla i en datoriserad framtid?

Men vi behövde inte vara särskilt oroliga. Året därpå inleddes en försöksverksamhet vid UB som ett första led i den planerade överföringen av bibliotekets rutiner till databehandling. Med en remsskrivare (stansmaskin) skulle kataloguppgifter skrivas in som överfördes på en hållremsa. Dessa nya moment innebar en inte obetydlig ökning av arbetsuppgifterna. Det blev alltså inte färre bibliotekarier till slut men väl förändrade arbetsuppgifter och så småningom nöjda användare!

Efter några år placerades en terminal på Göteborgs UB. Den stod på Centralbiblioteket. Den var jättetjock och bildskärmen hade en fyrkantig markör som blinkade uppfordrande i ena hörnet. Texten var svårsläst med sina ljusa bokstäver mot den mörkt gröna skärmen. Men det gjorde inget – det var ju en DATOR. Att det var en stor och omvälvande händelse på biblioteksfronten vittnar citatet från maj-numret 1974 av personaltidningen Pif om: *»Ett mera handgripligt vittnesbörd om dataålderns inträngande /.../ lämnades oss häromdagen, då bibliotekets första terminalutrustning för LIBRIS-systemet anlände och installerades /.../. Terminalen består av bildskärm, tangentbord, skrivenhet och en sk diskette för utbytbara skivminnen.«*

Katalogisatörer – ett tåligt släkte

Snart började en hektisk tid. Nya gemensamma katalogregler infördes 1974 med SKR (Svenska katalogiseringsregler). Senare skulle reglerna komma att revideras och vi katalogisatörer fick lära om – många gånger. En formathandbok i lösbladssystem gavs ut med vars hjälp katalogpos-

terna skulle utformas i maskinläsbart format på det enhetliga sätt som reglerna krävde. Den blev vår bibel.

Livliga diskussioner om regeltillämpningar och formateringsfrågor fördes med kolleger under dessa år. Timmar och åter timmar ägnades lokalt men också nationellt åt tolkningar av regler och andra problem. Som tur var för LIBRIS-biblioteken fanns katalogiseringsoraklet Marie-Louise Bachman på KB. Henne kunde man alltid fråga när kollegerna gick bet. Man kunde till och med diskutera intrikata katalogproblem via telefon – e-posten var inte uppfunnen än. Det var nästan som att kontakta en vän när man ringde för att fråga henne om hur man nu skulle bära sig åt med del i serie kontra del i flerbandsverk. Lösningarna på diverse regelfrågor publicerades löpande i KKS-meddelanden som vi katalogisatörer intresserat följde som vore det en spännande deckare. Det var en intensiv läroperiod som fick till följd att katalogisatörerna utvecklade en hög kompetens. Faktum är att primärkatalogiserade poster i LIBRIS inlagda av Göteborgs UB var informellt erkända nationellt för att hålla en hög standard.

UB hade höga kompetenskrav även för annan personal än katalogisatörerna när det gällde att förstå och tolka katalogposter. Bibliotekets personaltidning publicerade en katalogskola som blev en följetong i många nummer framöver. Det var ett ambitiöst projekt där man ritade och förklarade posternas anatomi som de tedde sig på katalogkorten. Skiljetecken, produktionskod, sökelement med mera – allt fick sin pedagogiska förklaring

Reviderade katalogregler kom och gick. Plötsligt drog en chockvåg fram i vår katalogvardag – tidskrifter utgivna av institutioner skulle enligt nya regler ha huvuduppslaget på upphovsmannen i stället för titeln! Stor förvirring – skulle man byta uppställning också?! Inga hyllförflyttningar gjordes dock på UB men spåren av regeländringarna syntes länge i våra kataloger. Tänk bara alla nya katalogkort som producerades med för låntagarna upplysande anmärkningar: »Fortsättes av *Philosophical Society. Journal of the Philosophical Society*«, »Fortsätter *Journal of the Philosophical Society*« med den lokala anmärkningen: »Uppställd på: *Journal of the Philosophical Society*«. Det hela slutade så småningom med att den kontroversiella regeln ändrades för tidskrifter och serier.

Förändringarna i katalogiseringsrutiner i LIBRIS var inte alltid så genomgripande. En dag i slutet av 70-talet togs nya program i bruk. Pif presenterade bland annat följande nyhet: »Efter avbrott hörs en ljudsignal, som talar om att förbindelsen återupptagits. Signalen avbryts genom tryckning på NY RUT.«

Katalogkortet som producerades via LIBRIS var i början en stor källa till förtret. Till exempel kunde avstavningen eller rättare sagt brist på sådan göra en erfaren katalogisatör galen. Bokstavligen talat, eftersom en bokstav i slutet av ett ord brutalt kunde klippas av och sålunda trona i ensamt majestät på nästa rad. Det gick så långt att en anställd på UB bytte arbetsplats till ett folkbibliotek i landsorten där man inte sysslade med sådana dumheter.

Man kunde också ha kul med LIBRIS. Ett populärt men inte särskilt vanligt skämt var att lägga in fejkade poster. Det var säkert inte sanktionerat av katalogcheferna men det hände. En chokladask av märket Aladdin blev sålunda föremål för en djupgående katalogisering med lokala anmärkningar och beståndsuppgifter. De flesta delfält från formateringshandboken kom till användning.

Vi behövde faktiskt tillåta oss ett och annat skämt ibland – för det var en provotid dessa år. Särskilt i samband med LIBRIS III uppstod ständiga avbrott – var det inte förbindelsen som gick ner eller facitskrivaren som strejkade, så var bildskärmen ur funktion eller så var det något fel på modemmet. Det nya ordet terminalstress myntades och i Datornytt 1980: nr. 7 kunde man läsa: »*Det finns fall där människor brutit samman därför att de inte klarat av ständigt återkommande avbrott i ett system*«. Så långt gick det väl aldrig, men ibland undslapp sig vanligtvis sansade personer ett och annat kraftuttryck. Som någon så klokt har uttryckt det: »*Sanningen om hela den här automatiseringen är att allting blir lättare på ett besvärligare vis.*« (Thorvald Gahlin)

Société de la Philoaladdinologie	
Inst	ALADDIN : en Utsökt Blandning av Ljusa
tjänst	och Mörka Praliner / [utgiven av]
Ref-fat	Marabou ; [uppäten av] Société de la
Q	Philoaladdinologie. - [2. utg.] - -
	60 bitar. - Sundbyberg : Marabou, 1986-
	.
	Bit. - 60
	Makuleras: 2x 5-6 bitar/dag
	ONR 99-0560407-3
Qcaam	Pmbbb
B:21	8602240116 G*

Arbetsrutiner under en typisk dag på katalogavdelningen

Katalogisering utfördes på formateringslipsar med förtryckta delfält. Det fanns modeller för olika materialtyper. Så här kunde arbetet gå till:

- Slagning i LIBRIS vid de fåtaliga arbetsstationerna enligt uppgjorda turlistor
- Katalogisering och formatering för hand på slipsar
- Kontroll av katalogchef
- Inmatning av kollegernas slipsar (absolut inte de egna!)
- Beställning av katalogkort
- Utskrift och ny kontroll
- Rättelser av felaktigheter
- Kontroll och stoppning av katalogkort som ställdes på högkant i katalogerna (sysslan utfördes av särskilt betrodda personer)
- Kontroll och nedstoppning av katalogkorten

Efter några år släpptes kontrollen och vi fick katalogisera direkt i datorn. Givetvis togs utskrifter för att rätta eventuella felaktigheter. Men kontrollerna utfördes inte längre av cheferna utan vi rättade varandra. Stoppningskontrollen upphörde – man litade helt enkelt på katalogisatörernas alfabetiseringsförmåga!

Biblioteksenheterna utanför Centralbiblioteket hade till en början inga egna terminaler för inmatning. Personalen fick vackert resa med sina »slipsar« under armen till »Terminalrummet«. Men ingen klagade: det var spännande med tjänsteresor och dessutom var det lätt upphetsande att mata in kataloguppgifter i en terminal. Det var ju inget man gjorde varje dag. I rummet stod ett 10-tal terminaler som schemalagts i entimmespass. Längre fick man inte sitta för att inte kroppen skulle ta skada av onaturliga arbetsställningar och inte minst strålningen! Ännu långt senare – när de flesta fått PC:ar vid sina arbetsplatser – propagerade sjukgymnasten för datorarbete i högst två timmar i sträck.

Men det var inte bara att söka hur och framför allt inte när som helst. Databasen var fram till juni 1975 bara öppen några timmar mellan klockan 09.30 och 13.30. Schemaläggning av söktider blev nödvändiga. Det var omvälvande när öppethållandet senare utsträcktes till 8

Utbildning i söksystemet LIBRIS-STAIRS 1992. Bibliotekarie Britt Sagnert, LIBRIS-avdelningen, undervisar elever i utbildningslokalen i Garnisonen. (FOTO: KB)

timmar. Systemet var då öppet kl. 08.00–16.00 utom på måndagar före kl. 10.30 och onsdagar efter kl. 13.30. Här gällde det att hålla rätt på dagarna.

Flera av transaktionerna i LIBRIS var under många år avgiftsbelagda. Man skiljde mellan LI- och LR-transaktioner för sökning respektive kataloginmatning. Söktransaktioner i LI var gratis. Det fick givetvis en klar inverkan på våra arbetsrutiner. Sökningar efter katalogposter skulle

alltid ske i de avgiftsfria LI-transaktionerna och först därefter fick LR-formulären sökas fram – allt för att hålla bibliotekets kostnader nere. Primärkatalogiseringar renderade faktiskt också ersättning – det var inte bara en dygd och ära att katalogisera böcker som första bibliotek!

Och så var det detta med ledning och beslut

Under alla år har diskussioner kring beslutsprocesser och ledning av LIBRIS varit i hetluften. Det har funnits olika konstellationer – LIBRIS ledningsgrupp, katalogråd med representation från de olika levererande biblioteken och så vidare – men frågan hängde alltid i luften: vem och var fattades besluten?

De stora biblioteken var de som levererade mest till katalogen. Där ute fanns stor kompetens och personal med stora och höga kvalitetskrav. Varje förändring i LIBRIS innebar stora påfrestningar för biblioteken och detta i sin tur gjorde att bibliotekscheferna ifrågasatte varför så mycket resurser lades på katalogisering.

LIBRIS har alltid varit ett viktigt redskap i vårt arbete, som vi är stolta över. Men vi har också haft del i kritiken som riktats mot KB. I den stora katalogutredningen, som skedde under 2005–2006, beskrivs bland annat beslutsprocesserna i rapporten Skjut inte på katalogisatören, del 2. Det är med ett igenkännande leende man åter tar del av denna gedigna processkartläggning. Men vad hände sedan? Varför diskuteras fortfarande formerna för styrning och prioriteringar inom LIBRIS? Denna fråga kommer att förbli obesvarad i denna återblick.

Inom ramen för KB:s nya inflytandestruktur skapades en Expertgrupp för LIBRIS samkatalog. Överbibliotekarien vid Göteborgs UB blev ordförande. Gruppen bestod både specialister och bibliotekschefer.

De tre stora frågorna som utretts i Katalogutredningen hamnade på den nybildade gruppens bord:

- Effektivisera katalogiseringen
- Skapa en rationell kommunikations- och beslutsmodell
- Bereda frågan om en eventuell övergång till Dewey Decimal Classification

Vi fann snabbt att det var nödvändigt att skapa ett arbetsutskott för bibliografiska frågor med representanter från KB och gruppen. Experterna kunde för oss andra bereda ärenden inför besluten. Arbetsutskottet såg till att vi i någon mån uppfyllde ett av våra uppdrag – att effektivisera

katalogiseringen. Det fungerade bra. Den bibliografiska kompetensen får inte tappas bort och inte heller förringas – med högkvalitativa meta-data blir också resultatet bra.

Frågan hur vi kunde skapa rationella beslutsprocesser diskuterades. Chefen för LIBRIS fanns inte med i gruppen, vilket inte var bra. LIBRIS-avdelningen hade en mängd utvecklingsfrågor på agendan, som presenterades vid olika tillfällen – men vem beslutade egentligen om prioriteringarna och hur inhämtades stöd för detta? Kommunikationen blev med teknikens hjälp mycket bättre. All dokumentation kom snabbt ut på Expertgruppens hemsida, men i efterhand kan man fråga sig – räckte detta för att alla LIBRIS-biblioteken skulle känna sig delaktiga i processen?

Den fråga som kom att bli den hetaste var en eventuell övergång till Dewey. Expertgruppen hade frågan på bordet vid många tillfällen – fördelar versus nackdelar diskuterades. Vi föreslog riksbibliotekarien och den Nationella referensgruppen att en övergång till Dewey för KB kunde ske under två premisser: att ett sökverktyg för användaren skulle skapas samt direktimport av poster via WorldCat möjliggöras.

KB fattade beslut om att övergå till Dewey och vi andra stora bibliotek följde snabbt efter. Dessvärre har kraven som ställdes av den gamla Expertgruppen ännu inte uppfyllts.

Därför kan man nu i efterhand ifrågasätta beslutet – är det rimligt för Sveriges forskningsbibliotek att lägga ner så mycket resurser för ett nytt om än internationellt klassifikationssystem? När vi nu ännu inte gett våra användare ett sökverktyg – har vi då användaren i centrum i detta projekt? Vår förhoppning var och är att detta verktyg blir verklighet. Ambitionen att en bok bara skall katalogiseras/klassificeras en gång måste hållas levande liksom att vi kan göra direktimport av data från hela världen.

Arbetet i den första Expertgruppen visade också med all tydlighet att gruppen behövde ett vidare mandat. Andra LIBRIS-tjänster, utöver samkatalogen, borde samordnas. Efter diskussion med riksbibliotekarien lades gruppen ner och en ny Expertgrupp skapades – Expertgruppen för LIBRIS nationella system.

Under 2011 diskuteras åter KB:s nya inflytandestruktur. Ett förslag från KB är att det från 2012 bildas en ny grupp – Expertgruppen för LIBRIS nationella infrastruktur. SUHF:s representanter i nationella referensgruppen motsäger sig en expertgrupp och föreslår i stället att denna grupp får status som styrgrupp.

Så återigen är frågan om styrning och beslut aktuell. Vårt kära LIBRIS är viktigt för oss alla och kanske än mer i en framtid då vi kommer att

ha en nationell katalog för alla bibliotekstyper i Sverige. Styrning och beslutsprocesser måste vara klara och tydliga. De stora aktörerna inom universitets- och högskolebiblioteken måste kunna påverka prioriteringar och utvecklingsprojekt inom LIBRIS infrastruktur.

Eftertankens kranka blekhet

På Göteborgs UB är vi mycket stolta över det engagemang vi lagt ner på LIBRIS genom alla år. Vi är också stolta över det resultat vi tillsammans har åstadkommit i Sverige.

Kanske kunde vi varit mer proaktiva, kanske kunde vi erbjudit våra resurser till KB då det blev sämre tider, kanske kunde vi ännu tydligare ha visat på hur olika beslut faktiskt påverkade bibliotekens arbete. Det vi vet är att samma fråga kommer att diskuteras i framtiden om än med större komplexitet och kopplingar till nya system.

Vår 40-åring är väl bevarad, älskad och eftertraktad och vi önskar LIBRIS många goda kvalitetsfyllda år framöver.

Agneta Olsson är överbibliotekarie vid Göteborgs universitetsbibliotek. Hon har sedan 1987 varit chef på flera bibliotek inom UB. Som bibliotekarie har hon främst arbetat med förvärv och periodika. Hon har genom åren varit engagerad i omorganisations- och utvecklingsprojekt inom en rad områden på biblioteket. På nationell såväl som på internationell nivå har hon varit verksam i flera expertgrupper vid KB, ledamot av styrelsen för Svensk biblioteksförening och ledamot i olika Standing Committees inom IFLA. Ett stort uppdrag var ordförandeskapet i den nationella kommittén för den årliga IFLA-konferensen i Göteborg 2010.

Angelica Schneider-Larsson har tidigare arbetat som bibliotekarie på UB med katalogisering, användarundervisning och informationstjänst. Hon var under fem år chef för Ekonomiska biblioteket. Dessutom har hon varit verksam i flera utvecklingsprojekt såsom tillkomsten av UB:s nya webb och intranät 2003–2004. Kvalitetsarbetet inom UB var också en viktig del av hennes arbete. Hon var projektledare för ett Sida-projekt riktat mot Bibliotheca Alexandrina. Under 2009–2010 drev hon också L-OPAC-projektet tillsammans med universitetsbiblioteken i Lund, Uppsala samt Linnéuniversitetet.

Bodil Gustavsson

Att samsas i en samkatalog

**– om katalogiseringssamarbete på
1970- och 2000-talet**

Jag har valt att beskriva dessa två årtionden i LIBRIS tjänst eftersom det är då jag engagerat mig som mest och minns allra bäst. Jag ser likheter i situationen under de två perioderna, då jag fick utlopp dels för min polemiska, dels för min positiva inställning till LIBRIS. Kraven och behoven på hemmaplan, dvs. på Linköpings högskolebibliotek respektive Stockholms universitetsbibliotek fick mig att starkt intressera mig för katalogiseringssamarbetet.

Till min hjälp att friska upp fakta från 1970-talet har jag haft Lena Olssons avhandling »Det datoriserade biblioteket« utgiven 1995. Mina egna minnen från den tiden har jag även beskrivit i en intervju från 2007 som ingick i projektet »Från matematikmaskin till IT« <http://www.tekniskamuseet.se/it-intervjuer>. 2000-talet har jag i färskare minne och jag har dessutom haft stöd i en hel del mejlkorrespondens. Jag hänvisar också i vissa fall till LIBRIS-nytt <http://www.kb.se/libris/aktuellt/LIBRIS-nytt/>.

LiHB 15 februari 1972

I januari 1972 var jag klar med min fil.kand. vid Linköpings högskola. Jag kontaktade då biblioteket för att fråga om där fanns något jobb för mig. Jag anställdes den 15 februari 1972 och antogs samtidigt till den interna amanuensutbildning för anställning som bibliotekarie som just hade startats. Jag kom alltså in i biblioteksvärlden när datasystemet LIBRIS (Library Information System) precis hade lanserats.

Linköpings högskolas bibliotek (LiHB) var under uppbyggnad, vilket sammanföll med LIBRIS-projektets utredningstid. Biblioteket kom att få en särställning genom sin tidiga medverkan i projektets utveckling. Tekniken var en förutsättning för den s.k. Linköpingsmodellen, som bestod av ett decentraliserat bibliotekssystem med kvartersbibliotek. Tanken var att man på dessa skulle ha LIBRIS-terminaler eller mikrokortkataloger istället för kortkataloger.

Det fanns en vision om LIBRIS som ett totalintegrerat systemet med alla rutiner automatiserade. Katalogiseringen var den rutin som först utvecklades. Den skedde både via stans och terminal. LiHB var det första forskningsbiblioteket i Sverige som hade all kataloginformation åtkomlig via LIBRIS. Några tryckta alfabetiska kataloger fanns inte på kvartersbiblioteken. Däremot fanns systematiska kortkataloger eftersom ämnessökning inte var möjlig i LIBRIS.

Som inmatningsunderlag användes uppgifterna på befintliga katalogkort. Enhetliga katalogregler fanns inte och vid LiHB hade man till-

lämpat både SAB-reglerna, Katalogregler för svenska bibliotek utgivna 1970 och KB-reglerna – KB:s provisoriska katalogregler från 1956. Erfarenheten från LIBRIS-arbetet var pådrivande för tillkomsten av nya katalogiseringsregler.

SKR 1974

Ganska snart fick jag börja katalogisera. När de nya reglerna för forskningsbibliotek, Svenska katalogiseringsregler (SKR) 1974, infördes övergick vi till dessa. Förste bibliotekarie Arne Sträng var då chef för Förvärvsavdelningen, där även katalogiseringsfunktionen ingick. I januari 1975 blev jag ansvarig för denna del av verksamheten.

Rationaliseringsvinsten med LIBRIS skulle vara att det bibliotek som först förvärvade en bok skulle katalogisera den enligt gemensamma regler (SKR 1974), s.k. primärkatalogisering. Sedan skulle andra bibliotek bara komplettera med lokala uppgifter, s.k. sekundärkatalogisering. Reglerna som var anpassade till internationella standarder var användbara både för konventionell katalogisering och registrering i maskinläsbara register. De innehöll även formatanvisningar. Det fanns dessutom olika katalogiseringsnivåer att välja mellan – nationalbibliografisk, biblioteks- och miniminivå.

Införandet av Svenska katalogiseringsregler var avsett att ingå som en del av övergången i en ny etapp av LIBRIS-projektet – LIBRIS II. De hittillsvarande försöken skulle nu övergå till försöksdrift. Man talade om dagen K.

LIBRIS II Dagen K 1975

År 1974 ingick fem bibliotek i LIBRIS-projektet: KB, KTHB, KIB, UUB samt LiHB, som 1975 blev LiUB. Ytterligare fem bibliotek skulle in i projektet: LUB, GUB, UMUB, SUB och HIB. Det var bråttom att få in dessa, då det ansågs att projektet måste omfatta tio bibliotek för att ge de beräknade rationaliseringsvinsterna.

Sommaren 1975 kom så dagen K – inte utan problem. Men idén om LIBRIS som samkatalog hade börjat förverkligas. För biblioteket i Linköping var det nödvändigt att tekniken fungerade och att vi kunde katalogisera i LIBRIS eftersom det var vår enda alfabetiska katalog. Nu uppstod också diskussioner upp om hur man skulle hantera våra poster som var registrerade före SKR 1974 och alltså inte följde reglerna i alla avseenden. På den punkten var jag bestämd. Vi kunde inte i efterhand

rätta till det som redan var registrerat. Däremot var det fritt fram för andra bibliotek att ändra i posterna om man ansåg detta vara mödan värt. Eftersom vi hade en press på oss att registrera allt beslöt vi att registrera på miniminivå. Vi ansåg detta vara fullt acceptabelt även ur ett användarperspektiv – det var bättre att snabbt visa vårt bestånd än att fördröja tillgängligheten på grund av en utförlig detaljredovisning. Att vi sedan dessutom, för användarnas skull, valde att registrera undertitel trots att den inte krävdes på miniminivå gav emellanåt upphov till heta diskussioner om hur regeltrogen man måste vara. Vi tolkade det som att miniminivån inte fick underskridas men däremot kompletteras vid behov.

LIBRIS III 1980

Under åren fram till LIBRIS III – 1980 framfördes kritik från olika håll rörande problemen med katalogisering i LIBRIS, som ansågs ta längre tid än konventionell katalogisering. På LiUB hade vi ju ingen erfarenhet av något annat än LIBRIS-katalogisering, så för oss var detta en självklarhet och inget alternativ. Redan då lärde jag mig att ha en mycket pragmatisk inställning till katalogisering i en samkatalog, som dessutom skulle fungera som lokal katalog. Jag tror mig ha lyckats behålla detta förhållningssätt genom årtiondena. Kari Marklund var ny överbibliotekarie vid LiUB från 1978. Han gav mig det stöd jag behövde för att driva katalogiseringsverksamheten på mitt sätt.

En av de främsta kritikerna till LIBRIS och de nya katalogiseringsreglerna var Tore Hagström, förste bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek. Han skrev bl.a. ett flertal artiklar i Biblioteksbladet, där han, i egenskap av »gräsrot«, gav uttryck för sin negativa syn. I början av 1979 (BBL 1979:1) publicerade han en artikel med rubriken »Nya tankar om LIBRIS«, där han bl.a. konstaterade att inga av projektets delmål hade uppnåtts, att de svenska biblioteken inte var mogna för »högtsvävande ADB« och att det sannolikt vore bättre att köpa ett nyckelfärdigt system utifrån trots kostnaderna.

De fyra delmålen Hagström tog upp var »(1) minskning av kostnaderna för intern informationshantering vid biblioteken, (2) effektivare informationsutbyte mellan skilda slag av bibliotek, (3) ökat sambruk av bestånden, (4) bättre service åt låntagarna.«

Med tanke på LiUB:s situation och mot bakgrund våra erfarenheter, fick Hagströms artikel mig att se rätt. Jag skrev ett svarsinlägg under rubriken »Andra tankar om LIBRIS« som publicerades i BBL 1979:7. Jag

menade att det var dags att ifrågasätta Hagströms rätt att ta på sig uppgiften att representera oss användare på gräsrotsnivå och att framföra våra synpunkter.

»Linköpings universitetsbibliotek är kanske lika lite som Uppsala det mest representativa LIBRIS-anslutna biblioteket. Men då Tore Hagström från Uppsala länge uttalat sina tankar är det kanske dags att synpunkter från Linköping också kommer fram. (Sanningen ligger väl som vanligt någonstans mittemellan.)«

Jag resonerade också kring frågan varför LIBRIS-projektets delmål inte uppfyllts och att visionen av det totalintegrerade bibliotekssystemet LIBRIS inte har gått i uppfyllelse, men ansåg att orsakerna till detta kunde uppfattas och tolkas olika.

»Man valde att först utveckla katalogiseringsrutinen, den mest prestigebundna av alla bibliotekets rutiner, utan att ens ha utformat enhetliga, nationella regler. Dessa kom först några år senare. Redan då, i inledningsskedet, gick något snett. Prestigetänkande och stor oenighet mellan inblandade parter fördröjde hela projektet. Vems sen felet var, lönar sig verkligen inte att diskutera idag. Men kanske hade en längre tids försöksverksamhet med ett fåtal bibliotek, kunnat ge projektet en möjlighet att utvecklas i en något snabbare takt än vad som nu blev fallet.«

Angående kostnadsminskningar ansåg Hagström att detta vara dömt att vara ouppnåeligt. Jag svarade:

»Men en minskning av kostnaderna innebär väl inte automatiskt en minskning eller icke ökning av personalen? Den översyn av verksamheten, omfördelning av arbetsuppgifter, rutinändringar m. m., som införandet av ett ADB-system måste innebära, kan också ge möjlighet till kostnadsminskning genom förbättrade prestationer, även om nu inte systemet i sig omedelbart ger en rationaliseringsvinst. Huvudsyftet bör inte vara att minska personalen utan att få ut så mycket som möjligt av den insats personalen gör.«

Jag kommenterade också det faktum att antalet primär- och sekundärregistreringar per år bara utgjorde en bråkdel av det som förutsattes:

»Det är återigen en fråga om insatser från det enskilda biblioteket: någon måste vara först och göra primärkatalogiseringen. Därför får kravet på korrekt katalogisering inte vara så högt att bara vissa biblioteks insatser duger. Svenska katalogiseringsregler 1974 har visserligen 3 nivåer, men skillnaden mellan dessa är små. Frågan är om alla LIBRIS-anslutna bibliotek (tanken är ju att vi ska bli ännu fler 1980) klarar av eller ens vill ha en så hög ambitionsnivå på sina katalogiseringar.«

Det fjärde delmålet handlade om bättre service till låntagarna. Där ansåg jag att det är avhängigt av de andra. Uppfylldes inte dessa så kunde inte heller detta sista uppfyllas. Det är dessutom bättre service för en låntagare att ha ett biblioteks bestånd i en databas, sökbar via terminal, än i en kortkatalog med dess lokala begränsning.

Slutligen uppmanade jag att se framåt:

»Delmålen är alltså inte uppfyllda. Men är det inte dags att sluta att ständigt diskutera LIBRIS-systemets förflutna och i stället se framåt? Idag tycks ändå något ha lossnat, [...]. Många bibliotek har trots allt satat mycken möda på systemet, anpassat rutiner och lyckats få ut något av det som ursprungligen avsågs, även om inte allt blev som det utlovats.[...] Men det kommer att bli bättre. Vi behöver de produkter, den rationalisering och den hjälp LIBRIS kan ge! Vi kommer att bli ännu fler bibliotek inblandade i systemet och då svenska vetenskapliga bibliotek är olika krävs det överseende och anpassningsförmåga. Att tro att ett annat färdigt system skulle vara bättre och förändra de svenska forskningsbibliotekens situation är nog föga realistiskt [...]. Det som måste ändras är inställningen till och förväntningarna på vad en automatisering av biblioteksrutinerna kan åstadkomma.[...] och vi måste vara samarbetsvilliga!«

Någon fortsatt debatt i ämnet blev det aldrig, men så här drygt 30 år senare tycker jag nog att jag hade rätt i mycket redan då. Allt tog förstås mycket längre tid än man ursprungligen hade tänkt sig, vilket inte är ovanligt i dessa sammanhang. Intressant är att jag ser så många likheter mellan denna tidiga LIBRIS-period och den period som jag också vill beskriva, dvs. den senaste perioden med LIBRIS. Det gäller t.ex. att man introducerar en ny rutin innan den är tillräckligt testad. Man har inte förutsättningar och konsekvenser klara för sig vilket medför att allt tar så mycket längre tid att sedan få att fungera på ett tillfredsställande sätt. Ofta handlar det om bristande kommunikation mellan samarbetande parter.

MARC21, NyttLIBRIS, SUB 2001

Hösten 2001 anställdes jag som katalogchef vid Stockholms universitetsbibliotek. Jag kom då från KB, LIBRIS-avdelningen, och hade just varit med om övergången till MARC21 och NyttLIBRIS. Nu var jag tillbaka som katalogiseringsansvarig vid ett stort LIBRIS-registrerande bibliotek, en roll som jag varit borta från under en tid, men som jag nu med entusiasm tog mig an igen.

Lite av ett ödets ironi var det kanske att det var just detta bibliotek, som i början av 1980-talet i sin iver att införa ett lokalt bibliotekssystem – för övrigt det första, då man gett upp visionen om det totalintegrerade LIBRIS – registrerade en mängd dubletter av bibliografiska poster i LIBRIS. Detta drabbade i synnerhet Linköpings universitetsbibliotek, eftersom våra mer eller mindre enligt reglerna godkända poster redan fanns i databasen. På något sätt kom man till rätta med problemet, men frågan är om det var då uttrycket »skämmas i basen« myntades här på SUB, eller om det kan ha varit ännu tidigare. Jag hörde uttrycket här-omåret från en numera pensionerad kollega och vi skrattade då åt det, men det låg med säkerhet mer allvar i det på den tiden det begav sig.

DIVA

Hösten 2003 dök det plötsligt upp ofullständiga katalogposter i LIBRIS på SU-avhandlingar utan att vi kände till något. Förklaringen kom lite senare i LIBRIS-nytt nr 50, 2003. Det var poster från Digitala vetenskapliga arkivet vid Uppsala universitet (DIVA) och gällde elektroniskt publicerade avhandlingar bl.a. från Stockholms universitet. Tanken var att den bibliografiska informationen, metadata, skrivs in av författaren vid publiceringstillfället. LIBRIS hämtar hem uppgifterna, som till slut blir en post i LIBRIS-basen. Därefter krävdes vissa manuella åtgärder i de bibliografiska uppgifterna. Syftet med modellen var att, genom ett automatiserat arbetsflöde, rationalisera hanteringen av e-resurser.

Det var mycket trassel i början, bl. a. problem med dubblettkontrollen. Mitt dilemma var att det nu plötsligt var två olika instanser involverade – LIBRIS och DIVA. När skulle man vända sig till vem? I december 2003 avbröt vi LIBRIS-exporten av SUB:s DIVA-poster för att reda ut rutiner och vad som egentligen gällde. Problemet var att vi själva registrerade den tryckta manifestationen i LIBRIS. Automatiseringen fungerade alltså inte som det var tänkt. I augusti 2004 fungerade dubblettkontrollen och vi kunde till en viss del utnyttja automatiken, men posterna måste fortfarande kompletteras manuellt med en hel del uppgifter. DIVA-posterna skapade också en del problem, då andra bibliotek var för otåliga och registrerade poster manuellt istället för att invänta DIVA-posten.

Samtidigt fördes en diskussion om huruvida man skulle ha en gemensam bibliografisk post för både tryckt och elektronisk manifestation av ett verk, eller en post för vardera (två-postmodellen). Från DIVA leverades en post för den tryckta innehållande en länk till den elektroniska.

Detta kom att skapa problem när man efter några år beslutade att registrera enligt två-postmodellen, men i den nya versionen av DIVA som skulle implementeras 2008 var det tänkt att tekniken skulle klara två poster.

Av någon anledning, som jag än idag inte har förstått men slutat grubbla över, blev det inte så. I mars 2009 lanserades DIVA2 och plötsligt dök det upp en post för den elektroniska manifestationen i stället för den tryckta, men inte två poster som vi tänkt oss. Än en gång dugade mejlen tätt mellan mig, LIBRIS/KB och DIVA. Det visade sig att vi inte skulle komma att få två poster i DIVA2 heller. Ett alternativ som framfördes var att man kunde kopiera posten för den elektroniska och gå in och redigera manuellt, så att man även fick en post för den tryckta. För mig var det otänkbart, eftersom den rationaliseringsvinst man talat om och också räknat med, då inte skulle bli av. Efter en hel del diskussioner kom vi fram till en lösning och rutinen finns nu beskriven i Katalogisatörens verktygslåda, ett alldeles utmärkt och oumbärligt hjälpmedel för katalogisering i samkatalogen LIBRIS.

Sedan ett halvår tillbaka använder sig SUB av DIVA-poster i samband med digitaliseringen av universitetets äldre avhandlingar. Vi registrerar avhandlingen i DIVA och får över en post för en tryckt manifestation i LIBRIS. När avhandlingen är digitaliserad och finns i fulltext i DIVA ändrar vi ett fåtal uppgifter så att posten istället beskriver den elektroniska manifestationen. Från DIVA:s sida har man anpassat formuläret i vissa detaljer, vilket förbättrar vårt arbetsflöde.

Dawson2LIBRIS

Hösten 2007 lanserades Dawson-projektet där Lunds universitet, LIBRIS och Dawson Books samarbetade för att rationalisera bibliotekens arbete med förvärv och katalogisering. En projektrapport presenterades i LIBRIS-nytt 67, 2008. Samtidigt hade vi på SUB kartlagt och analyserat vår förvärvsprocess. I det förändringsförslag som följde räknade vi med att kunna använda de nya förvärvsrutinerna i LIBRIS. Hösten 2008 skickade vi iväg några beställningar men det visade sig att rutinen inte alls fungerade så som vi tänkt oss. Framför allt var katalogposternas kvalitet mycket sämre än vi trott. Det kom att dröja ett halvår innan detta problem reddes ut, något som till största delen berodde på bristande kommunikation mellan inblandade parter. Liksom med de tidigare beskrivna DIVA-posterna visar det på de svårigheter som kan uppstå när flera instanser är inblandade. Rollerna om vem som är kravställare, informationsförmedlare osv. blir otydliga.

Våren 2009 rapporterades det om en förbättrad Dawson-rutin i LIBRIS-nytt 70, 2009. På SUB dröjde det till fram emot sommaren innan vi ansåg att vi kunde fatta beslut om att införa rutinen vid huvudbiblioteket och därmed också upphöra med registrering i den lokala förvärvsklienten. Detta var en förutsättning för att vi skulle kunna rationalisera förvärvsprocessen. Därför ville jag gärna få fram en fungerande Dawson2LIBRIS-rutin och lade ner mycket arbete på det. Till slut nådde vi dit vi ville och vi är mycket nöjda med rutinen. (Om detta har jag skrivit i LIBRIS-nytt 77, 2010).

SFX-berikning 2011

Under det senaste året har ett nytt samarbete mellan biblioteken påbörjats. Det gäller e-resurser som ingår i e-bokspaket, som i LIBRIS enbart är registrerade som en rudimentär maskinellt genererad bibliografisk post, en s.k. SFX-post. Ofta finns även fullgoda MARC-poster till dessa titlar att hämta från leverantören. Hittills har man normalt läst in dessa poster i den lokala katalogen. I några fall har poster även lästs in i LIBRIS. På SUB utarbetas nu en rutin i samarbete med LIBRIS, där vi LIBRIS-anpassar våra leverantörsposter och sedan skickar dem till LIBRIS för inmatchning via den s.k. metadatatratten, dvs. samma metod som används för t.ex. DIVA- och Dawson-poster. Härigenom kommer våra poster även andra LIBRIS-bibliotek till godo och besparar samtidigt LIBRIS-personalen visst arbete. Andra bibliotek har också visat intresse att på liknande sätt bidra till att höja kvaliteten på e-boksposter i LIBRIS.

I dag och i morgon

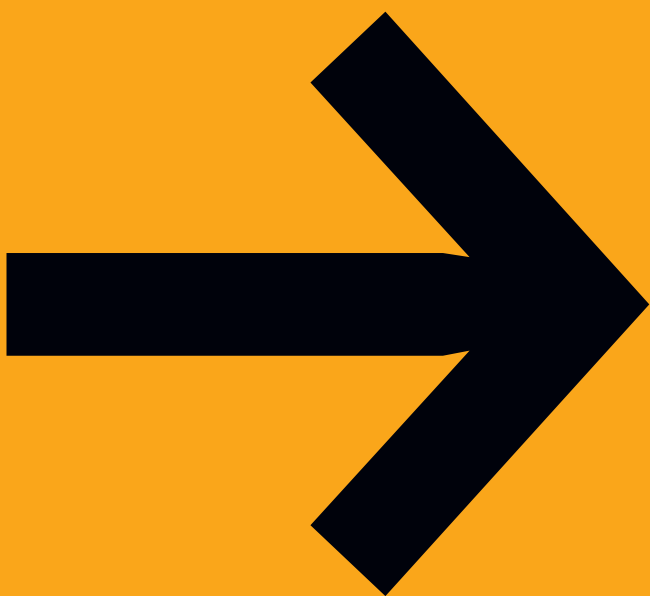
Rationaliseringsperspektivet har varit en drivande och tvingande orsak till LIBRIS-utvecklingen under 40 år. När visionen om det totalintegrerade systemet inte gick i uppfyllelse reducerades LIBRIS till att kallas ett katalogiseringsstöd. Katalogisatörens arbete var i fokus och skulle rationaliseras. Idag har vi t.ex. Dawson2LIBRIS-rutinen, som inte bara rationaliserat katalogiseringsprocessen utan även förvärvsprocessen. Detta var ju en av de ursprungliga tankarna i LIBRIS-projektet.

Fokus för en samkatalog är användaren. Rationaliseringsarbetet ger en kvalitetshöjning också för användaren. Fler poster registreras och posternas kvalitet förbättras, mycket tack vare automatiserade rutiner. LIBRIS innehåller poster av olika kvalitet – registrerade under 40 år –

och i webbLIBRIS har man hittills hittat lösningar för att förbättra för användaren. På 1970-talet utgjorde terminaler LiHB:s lokala katalog. Sedan 2010 utgör webbLIBRIS SUB:s lokala katalog. Cirkeln känns slut.

Slutligen måste jag konstatera att utvecklingsarbetet i LIBRIS ofta har tagit mycket längre tid än beräknat, även om resultatet så småningom blivit bra. Men i nästa årtionde – kommer vi då att ha tid med långa utvecklingstider? Och kommer vi fortfarande att kunna samsas?

Bodil Gustavsson var anställd vid Linköpings universitetsbibliotek 1972–1991 och därefter på KB åren 1991–2001. Sedan 2001 arbetar hon på Stockholms universitetsbibliotek. Hon har också haft kortare anställningar vid Bibliothèque Sainte Geneviève i Paris, Uppsala universitetsbibliotek och vid Örebro universitetsbibliotek. Bodil Gustavsson har deltagit i arbetet i olika katalogiseringskommittéer och grupper nationellt och internationellt. Hon var redaktör för Katalogiseringsregler för svenska bibliotek (KRS) utgivna 1983 och 1990.

Del 2

Den fortsatta utvecklingen

LIBRIS

MEDDELANDEN

DECEMBER 1992

ISSN 0348-1891

NR 65

Elektronisk
publicering

Sid. 9

LIBRIS' nya
fjärrlånesystem

Sid. 20

KVINNSAM,
den nya
STAIRS-
databasen

Sid. 12 och 14

Saztec-
projektet är slut-
fört!

Sid. 16

Många
datormiljöer
vid
Chalmers
bibliotek

Sid. 20

LIBRIS

MEDDELANDEN

JUNI 1993

ISSN 0348-1891

NR 66/67

Armémuseums
bibliotek valde norska
MikroMARC
sid. 4

Enskilda forskare
söker i LIBRIS
sid. 6

ELAG och
det skenbara
biblioteket
sid. 10

Från TTY till
SWIPNET
sid. 20

Auktoritetsregistret
i STAIRS
sid. 26

Arbetsmiljölitteratur
i TINlib
sid. 16

Lisa Petersen

LIBRIS

2000–2008 – en personlig krönika

Den 21 februari 2000 började jag min nya anställning som systembibliotekarie på LIBRIS-avdelningen på Kungliga biblioteket. Mayre Lehtilä-Ohlsson var avdelningschef och den som hade rekryterat mig. Under ett par år hade jag då arbetat som utbildare på dåvarande BTJ System, numera Axiell AB. Där hade jag hållit kurser för bibliotekspersonal i systemen BTJ 2000 och BOOK-IT och kurser i informationssökning för referensbibliotekarier.

Intressant nog liknande LIBRIS-avdelningen på många sätt BTJ System. Båda fungerade som systemleverantörer till ett stort antal bibliotek i Sverige och Norden. De utvecklade och driftade system, utbildade användare och tillhandahöll kundsupport. LIBRIS-avdelningen var också en del av en större helhet, Kungliga biblioteket, precis som BTJ System var ett dotterbolag inom BTJ-koncernen. Men självklart fanns det skillnader. En offentligt finansierad verksamhet bygger på tilldelade medel som ska användas effektivt för att åstadkomma så stor användar- eller samhällsnytta som möjligt. Utgångspunkten för ett vinstdrivande företag är istället att maximera vinsten. Det är en grundläggande skillnad, men i praktiken kan faktiskt båda synsätten leda fram till samma mål för verksamheten: Nöjda kunder/användare!

Användarinflytandet på LIBRIS-avdelningen kanaliserades genom olika forum. Den mest inflytelserika gruppen var LIBRIS ledningsgrupp, som fungerade som en styrgrupp för verksamheten. Den utsågs av riksbibliotekarien och bestod av representanter för de katalogiserande biblioteken: 14 överbibliotekarier och bibliotekschefer från landets lärosäten samt den avdelningschef på KB som ansvarade för nationalbibliografen. Gruppen sammanträdde fyra gånger per år och där avhandlades viktiga vägval, prioriteringar, ekonomi och nya satsningar. Andra vägar för användarinflytande var referensgrupper för bland annat katalog och fjärrlån samt olika typer av användarmöten. Mycket information om LIBRIS-bibliotekens behov och önskemål kom också in via LIBRIS kundsupport och de olika utbildningar som avdelningen anordnade.

Nytt katalogsystem

De system som LIBRIS-avdelningen utvecklade och erbjöd biblioteken var skraddarsydd och i stort sett helt egenutvecklade eller utvecklade i samverkan med konsulter. År 2000 höll detta på att förändras eftersom man hade upphandlat ett kommersiellt utvecklat bibliotekssystem, Horizon, som skulle ersätta det gamla katalogsystemet. LIBRIS-avdelning-

LIBRIS-avdelningens personal år 2003. Ovan från vänster: Pär Ågren, Arvid Oja, Helena Forssblad, Annsofi Andersson, Maria Kadesjö, Fredrik Klingwall, Lars Wikström, Lisa Petersen, Per-Henrik Hedman, Tomas Friberg, Kristin Olofsson, Britt Sagnert, Christer Larsson, Martin Malmsten, Frida Fick, Mats Herder, LIBRIS-avdelningens chef, Lotta Jansson och Kai Pöykiö. (FOTO: ESBJÖRN ERIKSSON / KB)

en skulle bli kund till (och beroende av) en extern systemleverantör samtidigt som man skulle fortsätta agera systemleverantör gentemot LIBRIS-biblioteken. Egenutvecklade system hade, inte utan orsak, fått en dålig klang och kommit att betyda något svårunderhållet och personberoende, medan kommersiellt utvecklade, nyckelfärdiga system sågs som mer rationella alternativ. Men allt är inte svart eller vitt och egenutveckling kan i vissa fall ge möjlighet att skapa system som är bättre anpassade för användarnas behov. I det här fallet fanns det dock ett beslut att den nationella katalogen skulle flyttas över till ett nyckelfärdigt system.

Våren 2000 hade LIBRIS-avdelningen nått det stadium då det upphandlade systemet redan skulle ha levererats. Horizon var på papperet ett fantastiskt system som uppfyllde alla tänkbara krav, inklusive möjligheten att hantera det nyskapade bibliografiska formatet SweMARC. Problemet var bara att Horizon inte existerade i sinnevärlden, åtminstone inte som leveransklar produkt. Tidpunkten för leverans senarelades gång på gång, och det kom allt fler indikationer på att systemleverantören hade problem. Hösten 2000, när fortfarande ingen ljusning syntes, beslutade ledningen för LIBRIS-avdelningen i samråd med LIBRIS ledningsgrupp att avbryta samarbetet och annullera kontraktet.

MARC 21

Nu följde en hektisk tid. LIBRIS katalogsystem låg i en stordatormiljö som tillhandahölls av Ericsson, och tiden var utmätt eftersom Ericsson hade sagt upp avtalet och aviserat en stängning av sin service. Den nationella katalogen hotades av akut hemlöshet och vi hade bara drygt ett år på oss att både upphandla och driftsätta ett nytt system. En upphandlingsgrupp bildades med Mats Herder, dåvarande utvecklingschef på LIBRIS-avdelningen, som projektledare. Ganska snabbt kom vi fram till att en bidragande orsak till svårigheterna hade varit vårt val av bibliografiskt format. SweMARC var ett mycket genomtänkt och intelligent konstruerat format, en dröm för både programmerare och katalogisatörer, men eftersom inget befintligt katalogsystem var byggt för att passa formatet var risken stor att nästa upphandling skulle sluta lika illa. Även av andra skäl fanns det anledning att reflektera över valet av bibliografiskt format. Ett internationellt erkänt format skulle kunna rationalisera katalogiseringsarbetet och underlätta samarbete över nationsgränser. Att underhålla ett eget svenskt format kändes alltmer som en återvändsgränd.

Det naturliga valet av format var MARC 21, världens mest använda bibliografiska format, och Christer Larsson och Bodil Gustavsson fick i uppdrag att ta reda på om det skulle kunna fungera för LIBRIS bibliografiska data. Undersökningen visade att det absolut var möjligt, men att man fick göra avkall på en del saker och till exempel tänka om när det gällde katalogisering av flerbandsverk. Slutsatsen blev ändå att fördelarna övervägde, i och med att det både skulle underlätta upphandlingen och öka möjligheterna till internationellt utbyte av katalogposter. Undersökningen redovisades i LIBRIS ledningsgrupp som i november 2000 tog det historiska beslutet att rekommendera en övergång till MARC 21.

Voyager

Efter detta gick upphandlingen snabbt och effektivt. Vi var en mindre grupp som skrev kravspecifikationen och den här gången var vi noga med att ställa krav på att systemet skulle vara färdigutvecklat, finnas i drift och vara möjligt att testa. Utvärderingsprocessen ledde fram till att vi valde systemet Voyager från företaget Endeavor Information Systems (numera en del av Ex Libris Group). Viktigast i valet av system var öppenheten. Vi behövde kunna bygga tilläggsprogram, export- och importrutiner, statistikprogram och på olika sätt arbeta med uppdatering av databasen för att kunna upprätthålla den service som LIBRIS-biblioteken förväntade sig. En väl fungerande katalogiseringsklient var naturligtvis också ett mycket viktigt krav, samt förstås stabilitet och snabb indexering av databasen. Systemet skulle fungera med så lite störningar som möjligt, och när en titel hade katalogiserats skulle den omedelbart vara sökbar för att undvika dubbelkatalogisering av samma titel. En reflektion idag är att vi förmodligen (faktiskt) valde rätt system, just utifrån våra specifika behov. Alla system har sina brister, men på de avgörande punkterna visade sig Voyager fungera mycket bra.

Upphandlingen blev klar sommaren 2001 och det var dags för implementering. Jag fick rollen som projektledare, med uppdrag att flytta över LIBRIS-databasen från Ericsson-miljön in i det nya Voyager-systemet på vår UNIX-server. Projektet skulle se till att allt gick i drift på utsatt tid (innan vi blev utkastade från Ericsson!), och med så lite störningar som möjligt för alla användare. Vi hade ungefär ett halvår på oss. Man kan konstatera att hela avdelningen kände en ganska stor press: tidplanen var på gränsen till omöjlig och vi fick inte misslyckas. Vi skulle konvertera databasen från LIBRISMARC till MARC 21, ladda och

indexera databasen i Voyager, skriva nya export-, import- och statistikprogram, paketera och distribuera den nya katalogiseringsklienten till biblioteken samt se till att alla katalogisatörer fick utbildning i det nya systemet. Dessutom behövde fjärrlånet skrivas om så att det fungerade med MARC 21. Och laddfilerna till webbsök inte att förglömma! Det var med andra ord ett stort projekt och dessutom med en definitiv deadline.

Vissa kriser kan man faktiskt jobba sig ur, och det här var ett sådant tillfälle. Det kändes som att mycket stod på spel och hela avdelningen arbetade intensivt för att vi skulle lyckas. Det var få av oss som kunde begränsa sig till normala arbetsveckor; det blev många sena kvällar på jobbet och mycket helgarbete. Det var inget enkelt projekt, men vi klarade upp det med gemensamma krafter.

I januari 2002 driftsatte vi det nya systemet med bara någon veckas fördröjning. I efterhand har jag tänkt att det kanske var bra för projektet att jag fortfarande var relativt nyanställd och helt enkelt inte kände till alla detaljer i det intrikata komplex av program och rutiner som fanns runt LIBRIS-databasen. Vi lyckades prioritera det viktigaste och behålla styrfart och fokus genom hela projektet, även om det innebar att vissa saker återstod att rätta till eller komplettera efter driftstart.

»Portalprojektet«

Våren 2002 ägnades åt uppstädning och förbättringar, men nya projekt stod redan på tur. Förväntningar kom nu från LIBRIS ledningsgrupp att vi skulle skapa en »portal« för elektroniska resurser – ett samsöknings-system. Behovet av detta var stort på universitetsbiblioteken eftersom e-resurserna oavbrutet ökade i mängd och började bli alltmer oöverskådliga och svårarvända för bibliotekens användare.

I sanningens namn hade LIBRIS-avdelningen just då kanske behövt lite mer av återhämtning och konsolidering istället för att direkt kasta sig över ett nytt projekt. Men det kändes också viktigt att komma vidare och vi tyckte inte att vi kunde vänta längre med att ta oss an detta nya och angelägna område. Hösten 2002 satte vi därför igång att upphandla ett nationellt samsökningssystem och en länkserver.

Den här gången var det inte bara ett centralt system som skulle upphandlas, utan en flexibel lösning som också skulle kunna anpassas lokalt för de olika biblioteken. Det skulle vara möjligt att ha lokala instanser (virtuella avgränsningar). Samtidigt ville naturligtvis inget bibliotek lova att köpa en egen instans, innan man först visste vilket system det skulle bli. Med hjälp av juridisk expertis från Verket för hög-

skoleservice försökte vi, trots denna osäkra finansiella grund, ändå göra ett tydligt förfrågningsunderlag, med option på (om jag minns rätt) upp till 70 instanser.

När anbuden öppnades visade det sig att ett av anbuden var helt överlägset de övriga. Mycket låga kostnader i kombination med den mest utvecklade funktionaliteten. Efter ett första möte med leverantören stod det dock klart att det var för bra för att vara sant. Den låga kostnaden skulle man bara få om man avstod från det mesta av den efterfrågade funktionaliteten. Ville vi ha all funktionalitet blev priset högt över de övriga anbuden. Tyvärr hade leverantören hittat en lucka i vårt förfrågningsunderlag som gjorde det möjligt att lämna ett anbud där funktionaliteten i huvudsak låg i optionerna, inte i det grundläggande systemet. Vi försökte diskvalificera anbudet, men fick bakläxa av den rättsliga instansen och var därför tvungna att göra om hela upphandlingen.

Ny upphandling – Samsök

Vi hade nu kommit till hösten 2003. Det hände mycket på KB; Gunnar Sahlin efterträdde Tomas Lidman som ny riksbibliotekarie och KB-utredningen pågick som bäst. Förändringens vindar började blåsa och det blev tydligt att KB i sin roll som nationalbibliotek delvis hade andra behov och prioriteringar än universitetsbiblioteken, och därför kanske också en annan syn på LIBRIS-avdelningens uppdrag.

Det interna stödet från KB för »portalprojektet« var nu inte lika uttalat, men det kändes ändå nödvändigt att fullfölja det vi hade påbörjat, så vi fortsatte framåt och startade en ny upphandling. För att förenkla processen och undvika de tidigare problemen lades tyngdpunkten denna gång på den centrala instansen och dess funktionalitet, och i juni 2004 kunde vi skriva kontrakt med Ex Libris om systemen MetaLib och SFX.

Nu hade LIBRIS-avdelningen ytterligare två stora och komplexa system att hantera. När projektet startade 2002 hade vi påtalat behovet av utökade resurser för detta, men när det nu blev verklighet två år senare var KB i ett annat ekonomiskt läge och vi fick anpassa oss efter det. Avtalet var dock redan påskrivet och köpet genomfört, och biblioteken väntade otåligt på att systemen skulle tas i drift. Den förra krisen kunde vi jobba oss igenom, men det här var en svårare ekvation att lösa. Även om alla arbetade hårt och bidrog efter bästa förmåga räckte de befintliga resurserna inte riktigt till för detta nya stora uppdrag.

Givet dessa förutsättningar drog implementeringen ut på tiden, men

så småningom fick vi ändå de förstärkningar som behövdes och kunde nyrekrytera ett antal personer. Därmed kunde vi till sist, efter närmare ett års försening, ro projektet i land och få systemen i drift som det var tänkt.

När tjänsten skulle lanseras fick den namnet Samsök. Efter en lite trevande start blev den en fungerande och välanvänd söktjänst, men det visade sig ganska snart att den viktigaste delen var SFX, alltså länkservern. Användarna uppskattade att få dynamiska och relevanta länkar från till exempel referenser till fulltexter, medan samsökningen kunde upplevas som alltför långsam. Eftersom tekniken bygger på samtidig sökning i olika databaser tar sökningen lite längre tid. Idag ersätts därför dessa system alltmer av sökning i insamlade datamängder, databrunnar. Länkservern är dock fortfarande lika aktuell.

LIBRIS webbsök

Under 2006 började arbetet med Samsök stabiliseras, och det var dags för nästa kraftsamling. Nu skulle vi göra det som många av oss hade längtat efter, men inte haft tid med förrän nu: förnya LIBRIS webbsök! Webben var i stark utveckling. Google, RedLightGreen och Amazon satte ribban med nya lättanvända och smarta söktjänster med ny funktionalitet. Användarnas sökbeteenden förändrades och de gamla bibliotekskatalogerna verkade nu en aning föråldrade. Det var dags att kliva fram och göra en riktigt bra svensk söktjänst för bibliografiskt data.

Alla förutsättningar fanns och vi hade precis rätt personal på plats: Erfarna programmerare och systemutvecklare med inriktning mot MDI (människa-datorinteraktion), formatspecialister, projektledare, interaktionsdesigners med flera. Hela projektet blev en nytändning och nystart för LIBRIS-avdelningen.

Nu skulle vi tänka nytt och arbeta annorlunda. Vi ville kombinera ett användarcentrerat arbetssätt med nya agila metoder för systemutveckling. Istället för att arbeta med detaljerade kravspecifikationer följda av en lång period av programmering valde vi nu att arbeta på ett mer dynamiskt sätt. En ungefärlig idé följdes av en snabb prototyp, idén förtydligades och prototypen utvecklades. På det viset växte nya LIBRIS webbsök fram. I varje led tog vi användare till hjälp för synpunkter och testning. Detta iterativa arbetssätt låter kanske tidsödande, men faktum är att det visade sig korta ner utvecklingstiden väsentligt. Förklaringen är att man korrigerar fel på ett tidigt stadium, innan de har blivit alltför inbyggda och svåra att rätta till. Man lägger heller ingen tid på att

utveckla onödiga funktioner, utan utvecklar bara det som behövs och efterfrågas. Ett stort plus var förstås att den snabba dialogen och återkopplingen från användare gjorde arbetet roligare för alla inblandade.

I slutet av 2007 driftsattes nya webbsök, och togs mycket väl emot av användarna. Man upplevde det som intuitivt, innovativt och användarvänligt. Det var ett kvitto på att vi hade tänkt rätt och hittat en bra modell för utveckling. Under hösten hade vi också satt igång med förarbeten till två andra söktjänster, Sondera och SwePub, och de utvecklades med hjälp av samma koncept nästan »av bara farten« och kunde driftsättas i snabb takt under 2008.

För min personliga del kändes den här positiva och nyskapande perioden lite som att gå i mål efter ett maratonlopp, och trots, eller tack vare, succén tyckte jag att det nu var rätt tidpunkt att byta jobb. Det hade varit spännande och utvecklande, men efter drygt tio år på »systemleverantörssidan« (inklusive tiden på BTJ System) tyckte jag det var dags att återvända till den vanliga biblioteksvärlden.

I den här krönikan har jag valt att fokusera på tre stora projekt, men självklart är det bara en liten del av allt som hände under dessa år. Söktjänsten bibliotek.se (BURK/LIBRIS) såg dagens ljus, biblioteksdatabasen utvecklades, fjärrlånet kom i flera nya versioner, import- och exportrutinerna utvecklades, nya databaser införlivades med mera. Det finns mycket mer att berätta, men det får bli en annan gång.

Avslutningsvis vill jag tacka alla kunniga och kreativa människor som jag fick arbeta med under den här tiden, ingen nämnd och ingen glömd. Mina åtta år på KB blev väldigt fina och minnesvärda tack vare er!

Lisa Petersen är sedan 2010 avdelningschef för bibliotekstjänster, språk och kommunikation på ECE-skolan, Kungl. Tekniska högskolan. Åren 2000–2008 arbetade hon på LIBRIS-avdelningen som systembibliotekarie, projektledare och från 2005 som chef för LIBRIS-avdelningen. 2008 lämnade hon KB för att bli bibliotekschef i Huddinge kommun. Hon har också haft anställning som utbildare vid BTJ System, som gymnasiebibliotekarie vid Sjödalsgymnasiet och som musikbibliotekarie vid Kungl. Musikhögskolan.

Roland Esaiasson

LIBRIS

+TPB = SANT

När detta skrivs i oktober 2011 håller LIBRIS och BTJ på att utväxla filer så att Talboks- och punktskriftsbibliotekets (TPB) hela bestånd från och med den 1 januari 2012 ska finnas tillgängliga för alla landets bibliotek.

När ni nu läser detta våren 2012 har denna historiska händelse redan ägt rum och plötsligt har hela bibliotekssverige fått möjlighet att helt utan kostnad hämta hem mer än 90 000 digitala talboksposter. Alla bibliotek är nu i ett slag även talboksbibliotek.

Varför var detta så viktigt och hur gick det egentligen till?

I FN:s Konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning framgår det att vi i Sverige ska tillhandahålla tillgänglig litteratur för dem som behöver detta. Enligt bibliotekslagens paragraf 8 ska folk- och skolbibliotek ägna särskild uppmärksamhet åt bland andra funktionshindrade. Regeringen har också tagit fram en ny genomförandestrategi för funktionshinderspolitiken som sträcker sig från 2011 till 2016. Men det är fortfarande en vandring innan TPB:s egen vision »Ett samhälle där alla medier är tillgängliga« har infriats.

TPB är en myndighet som i samverkan med andra bibliotek ska arbeta för att personer med funktionsnedsättning får tillgång till litteratur i det medieformat som passar dem. Det kan vara talböcker, punktskriftsböcker, andra taktila böcker och e-text. I TPB:s uppdrag ingår både att producera och att tillgängliggöra anpassade medier.

Uppdraget avser såväl barn, som ungdomar och vuxna. Målgruppen för TPB:s verksamhet uppskattas till cirka 6 procent av befolkningen. TPB har ett särskilt uppdrag att ge studerande på universitets- och högskolenivå tillgång till tillgänglig studielitteratur. TPB:s registrerade användare utgörs av ca 4 000 högskolestudenter och drygt 500 punktskriftslåntagare. Dessutom har 1 465 enskilda biblioteksenheter talbokstillstånd fördelat på 549 folkbibliotek, 789 skolbibliotek och 110 högskolebibliotek.

TPB katalogiserar sitt material i BTJ:s katalog BURK. Materialet tillgängliggörs för användarna i den lokala TPB-katalogen, vilken omfattar drygt 100 000 titlar, varav cirka 90 000 är nedladdningsbara DAISY-talböcker. Årligen tillkommer cirka 3 500–4 000 nya titlar, varav merparten framställs och katalogiseras av TPB. Tillgängliga medier tilldelas inget ISBN, utan får ett produktionsnummer. Sedan 2006 lägger vi dock till den tryckta förlagans ISBN i posten, vilket ökar sökbarheten. TPB

samarbetar med Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) och Örebro stadsbibliotek för att tillgängliggöra nedladdningsbar, teckenspråkig litteratur på DVD. Tillgången till utländska tillgängliga medier har varit begränsad och det har hittills varit svårt att utveckla internationella samarbeten p.g.a. andra länders olika upphovsrättsliga avtal. I de fall TPB förvärvat utländska talböcker har det ofta funnits tillgång till katalogposter via respektive biblioteks OPAC. TPB lägger i sin tur in de utländska posterna i BURK.

TPB har behov av en flexibel postförsörjning. Det vi saknar idag är bl.a. en auktoritetsdatabas med namnformer för såväl författare som läsare, men också ämnesord för facklitteratur. För TPB:s användare vore det mycket attraktivt om ett tryckt materials ämnesord kunde knytas till posten för ett motsvarande tillgängligt medium. I dag har »den svenska talboksmodellen« minst 60 000 användare. Modellen som internationellt sett är unik innebär att TPB producerar och distribuerar talböckerna medan de olika biblioteksformerna fungerar som förmedlare och har kontakten med låntagarna. Detta samarbete har lett till att vi har fler talbokstitlar och flera användare än resten av Norden tillsammans.

Numera kan personer med synskada, dyslexi och andra med läsnedsättningar enkelt och funktionellt få sin litteratur på det sätt som passar dem.

Många äldre får sina talböcker hemsända med posten från det lokala biblioteket. Universitets- och högskolestuderande kan registrera sig via sina bibliotek och på egen hand ladda ned det material som behövs för studierna. Denna tjänst »Egen nedladdning« är nu tillgänglig för alla låntagare av talböcker. Finns detta inte i TPB:s arkiv produceras det efter önskemål. Det finns också möjlighet att lyssna på talböcker via mobiltelefonen. Numera finns »appar« för Iphone och Android som medger s. k. strömmande läsning av hela TPB:s bestånd. TPB har liksom KB ett nationellt uppdrag och i TPB:s fall är det viktigt att varje biblioteksform har möjlighet att ge stöd och ha tillgång till hela samlingen av digitala talböcker, inte endast de som finns i fysisk form på respektive bibliotek.

2008 började samtal föras mellan TPB och KB om olika samarbeten kring digitalisering, lagring av media med mera. Det fanns också ett stort intresse från KB:s sida att sondera möjligheterna att få in TPB:s titlar i LIBRIS. Sedan TPB bildades som myndighet 1980 har det funnits och finns ett samarbete med BTJ kring katalogisering och annotations-skrivning för BURK men också avtal om försäljning av utrustade fysiska talböcker. Vidare har TPB avtal om bibliografisk service för underhåll

av de katalogiserade posterna. Eftersom det en tid senare under 2009 påbörjades förhandlingar mellan KB, Biblioteksföreningen och BTJ om en nationell lösning där LIBRIS skulle vara den samlande faktorn valde vi att avvakta dessa händelser. Dessa förhandlingar drog ut på tiden och beskrivs förmodligen på annan plats i denna jubileumsskrift.

Samtidigt startades ett utvecklingsprojekt med finansiellt stöd från KB och Kulturrådet benämnt Dolly. Dolly står för DAISY OnLine LibrarY och är ett samarbete mellan TPB, Stockholms stadsbibliotek och Högskolebiblioteket i Jönköping. Syftet med projektet är att förbättra tillgängligheten för låntagare med läsnedsättning på lokala bibliotek genom att göra TPB:s talböcker möjliga att låna via lokala biblioteks webbplatser. Projektets mål är att göra TPB:s talböcker i strömmande och nedladdningsbart format tillgängliga på bibliotek.se samt i Jönköpings högskolas bibliotekskatalog Julia. Vidare att göra talböckerna sökbara på respektive biblioteks webbplats och att inloggning med lokala låntagaruppgifter ger direkt åtkomst till nedladdning/strömmande läsning av talböckerna. Det är viktigt att lösningen är nära integrerad i de lokala bibliotekssystemen – till exempel mervärden i form av »mina lån«.

Under 2010 utvecklade TPB sina digitala gränssnitt i form av »Egen nedladdning« och strömmande läsning via mobiltelefon. Samtidigt blev samtalen med LIBRIS allt intensivare eftersom många folk- och skolbibliotek efterfrågade TPB:s titlar och möjligheterna att importera dessa i sina kataloger. När TPB samtidigt utvecklade tjänster som innebär att enskilda låntagare fick tillgång till hela TPB-katalogen insåg vi hur angeläget det var att skapa förutsättningar för alla bibliotek att bli ett talboksbibliotek.

Samtalen med BTJ intensifierades under våren 2011 och i maj nådde vi så slutligen en uppgörelse. Den 1 januari 2012 skulle hela TPB:s katalog vara tillgänglig för alla via LIBRIS. Detta proklamerades under konferensen »Folkpost på tre sekunder. En plan med sikte mot en nationell katalog« i juni 2011. Ett besked som gav spontana applåder av den månghövdade publiken i Norra Latins aula. Samarbetet mellan LIBRIS, TPB och BTJ innebär alltså att alla bibliotek numera har möjlighet att vara talboksbibliotek med hela det nationella beståndet. Ett genombrott för LIBRIS och ett första steg för en nationell katalog.

Roland Esaiasson är myndighetschef för Talboks- och punktskriftsbiblioteket sedan 2007. Han har tidigare arbetat i olika chefsroller på Bibliotekstjänst AB 1989–2007.

Gunnel Stenqvist

Bomba BTJ

sa Löfdahl och la 30 miljoner i potten

Libris fritt tillgängligt för alla!

När den nya regeringen tillträdde 1994 blåste det nya starka vindar i Utbildningsdepartementet. Carl Tham var utbildningsminister och Marita Ulvskog kulturminister. Reformivern var stor. Demokrati, rättvisa och jämställdhet var ledstjärnor och kulturen stod högt i kurs. Högskolan skulle byggas ut och reformeras. Biblioteken och samordning av landets biblioteksresurser blev en viktig fråga som snabbt hamnade högt på dagordningen. Vid de tre nya högskolor, som skulle byggas vid den här tiden var också biblioteken centrala. Jag blev involverad i arbetet, som departementets expert i kommittéerna för de tre nya högskolorna, Södertörns högskola och Högskolan på Gotland samt Malmö högskola, där den nya riksbibliotekarien, Tomas Lidman, var tillkallad som biblioteksexpert. Förväntningarna på KB var stora – att KB skulle bli mer aktivt och spela en större roll som nationell biblioteksmyndighet. KB genomgick stora förändringar – såväl byggnaden som verksamheten. Jag hade vid den här tiden under närmare 20 år hunnit arbeta på olika enheter i departementet under en rad olika ministrar och statssekreterare och aldrig tidigare mött någon politiker som varit särskilt intresserad av biblioteksfrågor – med undantag för Bengt Göransson.

När Göran Löfdahl träder in på departementet som statssekreterare 1994 möter vi en politiker med stora visioner och besjälad av bibliotek. Han betonade bibliotekens viktiga roll i samhället och för högskolan. En tid efter sitt tillträde bad han oss departementstjänstemän att kalla företrädare för alla bibliotek till departementet för samtal för att snabbt få den nationella bibliotekspolitik på dagordningen. Den nytillträdde riksbibliotekarien Tomas Lidman kallades till departementet för att hjälpa till att sätta Göran Löfdahls planer i verket. För den politiska ledningen var ambitionen att allt offentligt publicerat skulle göras tillgängligt för alla – utan kostnad – och han ville att visionen skulle förverkligas snabbt. Detta var en viktig demokratifråga och en mandatperiod för en regering är kort.

Libris-initiativet var banbrytande. Det var Libris som skulle bli det nationella bibliotekssystemet och målet var att folkbibliotekssystemet BURK skulle inordnas i detta. När ett Libris för alla skulle sjasättas satte dock Bibliotekstjänst (BTJ AB) sin stora käpp i hjulet. Det var i samband med en konferens om detta som Göran rasande utbrast »Bomba BTJ!« BTJ ägde (och äger fortfarande) många folkbiblioteks kataloguppgifter. Något som man tjänade pengar på och därför inte gärna ville

släppa ifrån sig äganderätten till. Landets folkbibliotek vågade inte gå vidare i ett samarbete med Libris. Malmöbiblioteken bröt sig emellertid ur BTJ-fällan och matchade sina katalogposter i Libris. Detta skedde med stor dramatik och hot om stämning för avtalsbrott. På Göran Löfdahls initiativ, i kombination med regeringens beslut om att förstärka Libris budget med 30 miljoner kr under tre år, träffades KB och BTJ och kom fram till en kompromiss. BTJ:s BURK-system och Libris samordnades i *bibliotek.se* som innebar att det ändå gick att hitta »all« literatur. I detta sammanhang bör Mayre Lehtilä-Olssons (ansvarig för Libris 1989–2001) insatser nämnas. Många problem återstår ännu för att allt ska bli fritt tillgängligt för alla och det är en stor utmaning för KB att lösa dessa. Men BTJ:s inflytande har minskat väsentligt.

Pådrivande insatser för samordning

Den bibliotekslag som riksdagen beslutade om 1996 skulle stärka bibliotekens ställning och driva på samarbetet mellan olika bibliotek – inte minst mellan folkbibliotek och biblioteken vid universitet och högskolor. Detta var en fråga som Carl Tham och Marita Ulvskog med Göran Löfdahl som spjutspets drivit på.

I forskningspropositionen »Forskning och samhälle« (prop. 1996/75:5) tydliggjorde regeringen sin politiska vilja. Alla lärosäten skulle få egna forskningsresurser, också de mindre och medelstora. Forskarutbildningen skulle reformeras och stora organisatoriska förändringar skulle genomföras i högskolan. Samhällsrelevans och samverkan med det omgivande samhället lyftes fram och lagstadgades. Omfattande reformer för ökad jämställdhet i högskolan skulle genomföras. Löntagarfondsstiftelserna skulle omprövas. Många var upprörda och förbannade och uppskattade inte att Carl Tham rörde om i grytan!

I propositionen framhöll regeringen att landets bibliotek skulle integreras så att medborgarna bättre kunde utnyttja landets samlade biblioteks- och informationssystem – oavsett bostadsort och utan kostnad för den enskilde. En förutsättning för detta var att aktörerna på biblioteksområdet samverkade och att staten bidrog till att de initiativ till samverkan som tagits i olika sammanhang och på olika nivåer fick stöd. Genom propositionen lades en bra grund att bygga vidare på. Där framhölls bl.a. att *den statliga bibliotekspolitikens syftar till att ge medborgaren tillgång till litteratur och information oavsett bostadsort och ekonomiska omständigheter*. Nya former för biblioteksservice till distansstuderande, gärna i samarbete mellan högskolor, högskolebib-

Statssekreterare Göran Löfdahl håller ett anförande vid Bok & Biblioteksmässan 1996. Till vänster LIBRIS-chefen Mayre Lehtilä-Olsson. (FOTO: KB)

liotek och folkbibliotek skulle provas och det lokala samarbetet mellan folkbibliotek och högskolebibliotek skulle uppmuntras. Men viktigast i sammanhanget var att *Libris-systemet skulle utvecklas till en nationell och allmän informationsresurs*. Finansiering och underhåll skulle ske via KB:s anslag och användarna – allmänhet, studenter och forskare skulle inte behöva betala för att använda tjänsten. KB fick 7 milj. kr/år för att svara för uppgiften. Senare fick KB också ett större bidrag till stöd för licensupphandlingar. Göran Löfdahl använde ofta uttrycket *Myn-digheter ska inte leka affär* – inte heller biblioteken. Det fastställdes att biblioteken avgiftsfritt skulle ställa litteratur ur de egna samlingarna till förfogande och att avgifter endast skulle tas ut för extratjänster, som kopior och krävande manuella expertarbeten. Avgiftsfriheten slogs också fast i bibliotekslagen. 10 milj. kronor avsattes för att kompensera nettoutlåning till bibliotek. Den så kallade fjärrlånekomensationen fördelades av KB.

År 1997 blev Libris fritt tillgängligt för allmänheten. Alla gillade inte KB:s nya roll. Jag märkte i olika sammanhang departementsledningens irritation över spänningen mellan de olika lärosätena – mellan universiteten och de mindre och medelstora högskolorna och mellan universiteten och KB. En misstänksamhet att KB skulle styra och ställa i en

verksamhet som universiteten klarade bättre själva och att de skulle förlora de pengar som gick till KB. Flera universitet ansåg också att KB var ett forskningsbibliotek som var till för universiteten. De mindre och medelstora högskolorna var dock glada över att också de kommit i fokus hos KB. Folkbiblioteken trodde inte att det skulle finnas något utrymme för dem inom KB:s verksamhet. De betraktade KB som ett bibliotek i forskningsbibliotekens tjänst.

Allt är inte tillgängligt

Nationalbibliografin förtecknar i princip böcker och periodiska publikationer, men inte enskilda artiklar i en tidskrift eller t.ex. enskilda bidrag i en festskrift eller antologi. För Sveriges del finns sedan början av 1950-talet en kommersiell indexerings tjänst under namnet Artikelsök. Den indexerar tidskriftsartiklar men däremot inte bidrag i antologier och samlingsverk. Viss indexeringsverksamhet har dock förekommit inom de allmänna biblioteken och inom KB. En utredning av läget för humanistiska ämnesbibliografier gjordes 1993 vid Uppsala universitetsbibliotek, som vid denna tidpunkt var ansvarsbibliotek för humaniora. Den gav en splittrad bild. Flera bibliografier överlappade varandra och framför allt hade flera tunga bibliografier upphört eller bedömdes göra det inom en nära framtid. För att stimulera en rationell indexeringsverksamhet och undvika dubbelarbete avsatte KB/BIBSAM och universitetens humanistiska fakulteter särskilda medel till ett treårigt samarbetsprojekt för bibliografering inom följande ämnesområden: det historiska, det litteraturvetenskapliga och det konstvetenskapliga. Samarbetet mellan dessa tre bibliografier startade hösten 1995 och registreringen gjordes i Libris samkatalog. Huvudprincipen för samarbetet var att en publikation bara skulle behöva gås igenom av en instans. Därför fördelades ansvaret för olika publikationer, så att KB skulle ta hand om den historiska, Uppsala universitet den litteraturvetenskapliga och Göteborgs universitet den konstvetenskapliga bibliografin. Utöver att producera den historiska bibliografin bidrog KB ytterligare till samarbetet genom att i Libris indexera allmänna årsböcker inom humaniora och samhällsvetenskap med början 1995. Det treåriga försöksprojektet var sakligt sett en succé, men lärosätena var inte beredda att tillskjuta de medel som behövdes för fortsatt drift. KB fattade dock beslutet att trots detta fr.o.m. 1999 driva den historiska bibliografin vidare inom ramen för sin ordinarie verksamhet. Idag förekommer ingen ämnesbibliografering inom KB, som av ekonomiska skäl, beslutat att

upphöra med artikelindexering för Svensk Historisk Bibliografi (SHB). Beslutet gäller utgivning efter 2010. KB anser att det är en prioritering som måste göras utifrån uppdrag och tillgängliga resurser. En annan aspekt är att KB inte anser att en ämnesbibliografi för svensk historia av hög kvalitet numera går att upprätthålla om man begränsar sig till att indexera det svenska material som KB får via pliktleveranser. Den vetenskapliga publiceringen blir allt mer internationell och mycket av den utgivning som KB anser sig skulle ha behövt förteckna i SHB publiceras idag i internationella tidskrifter. Det gör att SHB skulle ha riskerat att i längden bli en sorts B-bibliografi om man begränsade förteckningen till artiklar publicerade i Sverige. Om man å andra sidan hade hållit fast vid ambitionen att förteckna allt som har skrivits om svensk historia skulle KB ha behövt mer resurser för SHB, resurser som KB inte anser sig ha.

Som läget ser ut nu bedömer inte KB att KB eller övriga Librisbibliotek kommer att få ökade resurser för katalogisering. Trenden går snarare åt motsatt håll. KB menar att framtiden i stället ligger i att Libris kan ta emot mer metadata från utgivarna. Det finns dock några framtidsmöjligheter som eventuellt innebär att vi kan börja se fler artiklar i Libris igen. Den första är e-plikten. Det är ännu oklart hur e-pliktleveranserna kommer att se ut, men det finns goda skäl att anta att KB kommer att få in artiklar den vägen. Dessa kommer i så fall att så småningom i någon form bli sökbara i Libris. Den andra möjligheten är universitetens och högskolornas publiceringsdatabaser, där forskarna själva (eller bibliotekarier vid det egna lärosätet), kan indexera sina artiklar, som sedan kan sökas via Libris söktjänst SwePub.

SwePub täcker ännu så länge endast publikationer utgivna på landets universitet och högskolor. Men här kan man tänka sig att det så småningom skapas liknande publiceringstjänster för t.ex. ABM-institutionernas utgivning.

Specialbibliotek har ofta en regelbunden indexeringsverksamhet inom sitt ansvarsområde. Statens musikbibliotek (idag Musikverket), Svenska barnboksinstitutet och Vitterhetsakademiens bibliotek kan nämnas som framträdande exempel vars särkatalogisering av för dem centralt material i tidskrifter och antologier numera är synliga i Libris-databasen. Ett antal läns- och landskapsbibliografier har sökt sig till Libris med sin bibliografering – även av artiklar. Det gäller t.ex. Dalarna, Gotland och delar av Norrland. Även för läns- och landskapsbibliografierna är den långsiktiga finansieringen ett problem.

Libris tillgängligt för alla

Som jag i framhöll i KB-utredningen och som många med mig framhållit: Insamlingen ställer stora krav på dem som ska ta emot och ordna upp allt material som publiceras i olika former. Åtkomligheten och det långsiktiga bevarandet är centrala frågor. En förutsättning för att detta ska fungera är ordning och reda, enhetliga principer och standarder samt ett nära samarbete mellan många berörda inom och utanför KB och även internationellt. Det krävs avancerade administrativa och tekniska system för hanteringen. Nationalbibliografin, katalogiseringen och Libris är centrala instrument. En nationell bibliotekskatalog har avgörande betydelse för tillgängligheten till det tryckta kulturarvet och det samlade litteraturbeståndet. Det gäller självfallet också för det digitala materialet. Nationalbibliografin, katalogiseringen och Libris – sedan 1997 fritt tillgänglig på nätet – är centrala för informationsförsörjningen till utbildning och forskning. Förutsättningarna för att använda Libris som ett nationellt biblioteksdatasystem borde utredas. Vidare borde Libris bygga upp en nationell portal för att minska behovet av liknande investeringar för de enskilda biblioteken.

KB har tagit nya tag

Kungliga biblioteket framhåller i rapporten »Folkpost på tre sekunder En plan med sikte mot en nationell katalog« ambitionen »allt offentligt finansierat tillgängligt för alla«. Detta var Göran Löfdahls ambition för drygt 15 år sedan när han la de 30 miljonerna i potten. Sakta mal »bibliotekskvarnen« men det är ändå glädjande att det nu tagits nya tag för att med Libris som bas skapa en nationell bibliotekskatalog, som omfattar alla medieresurser som görs tillgängliga via offentligt finansierade bibliotek. För närvarande undersöks hur folkbibliotekens bibliografiska data och beståndsdata ska kunna integreras i Libris. Med en gemensam katalog öppnas möjligheter för nya samarbeten och möjligheter för biblioteken att fördela sina resurser för katalogisering. Ju fler som medverkar i en gemensam katalog desto större är möjligheten att utveckla nya gränssnitt för användaren. I rapporten ges exemplet ämnesbaserade gränssnitt t.ex. en webbplats som visar alla deckare i form av böcker, ljudböcker, filmer. Alltid dessa deckare! Jag undrar fortfarande om det nu kommer att vara möjligt att finna alla texter som skrivits av och om t.ex. Fredrika Bremer eller Selma Lagerlöf dvs. också texter som ingår i antologier. Det arbete som pågår vid flera statliga bib-

liotek – Svenska barnboksinstitutet och TPB – för att göra poster tillgängliga i Libris gagnar också folkbiblioteken. Läget idag kan jämföras med läget då bibliotek.se skapades. Avdelningen för nationell samverkan inom KB har nu ansvaret för att skapa en ny samkatalog. Detta är ett gigantiskt och svårt uppdrag. Läget är i dag mer komplicerat än det var på 1990-talet. Men ett fritt tillgängligt Libris som omfattar allt offentligt publicerat oavsett form vore en ovärderlig tillgång!

Gunnel Stenqvist tidigare departementsråd har ett långvarigt förflutet i Utbildningsdepartementet, där hon arbetat med utbildnings-, forsknings- och kulturfrågor och medverkat i en rad utredningar inom dessa områden. Hon har varit ledamot i flera högskolestyrelser samt varit verksam inom Södertörns högskolas ledning och har fortfarande kvar en del uppgifter på högskolan. På regeringens uppdrag genomförde hon 2002 en översyn av KB:s verksamhet (KB – ett nav i kunskapssamhället SOU 2003:129). Gunnel Stenqvist är ordförande i Årstasällskapet för Fredrika Bremer-studier och vice ordförande i DELS (De Litterära Sällskapens Samarbetsnämnd).

Del 3

En gemensam katalog

LIBRIS

MEDDELANDE

DECEMBER 1993 ISSN 0348-1891 NR 69

LIBRIS-året
som gått
sid. 10

Book Data:
Referatdatabas
i LIBRIS
sid. 18

KIBLINE
blir WAIS-bas
sid. 4

Luckan på
Uppsala
slott
sid. 22

SLUB
registrerar
via SUNET
sid. 16

"Just in time" ...
Periodicakris
och snabba
dokumentleveranser
sid. 12

LIBRIS

MEDDELANDEN

APRIL 1995

ISSN 0348-1891

NR 74

Sök artiklar i
LIBRIS!

sid. 4

Book Data –
tillgång vid förvärv

sid. 6

Lokala
bibliotekssystem

sid. 9

LIBRIS och EU

sid. 20

Enkel sökning med Lätsök

sid. 14

Seija Jalkanen

Sveriges depåbibliotek – 20 år i

LIBRIS

Sveriges depåbibliotek har under snart tjugo år varit ett registrerande bibliotek i LIBRIS. Depåbiblioteket var det första LIBRIS-biblioteket från folkbiblioteksområdet. Fram till dess hade LIBRIS i huvudsak varit en angelägenhet enbart för forskningsbiblioteken. Glädjande nog har allt fler folkbibliotek senare valt att ansluta sig till LIBRIS, som nu är på god väg att formas till en gemensam katalog för alla typer av bibliotek.

Sveriges depåbibliotek har i uppdrag att bevara den äldre svenska litteraturen och att göra den tillgänglig via fjärrlån. Depåbiblioteket tar emot utgallrad litteratur från i första hand folk- och skolbibliotek. Det mottagna materialet registreras i LIBRIS och görs därmed tillgängligt för såväl folk- som forskningsbiblioteksområdet. Beståndet växer med 10–15 000 volymer per år och antalet registrerade titlar i LIBRIS är idag drygt 306 000. Registreringen i LIBRIS har lett till att en ökande andel lånebeställningar kommer från forskningsbiblioteken och dessa utgör idag 10 procent av antalet beställningar.

Trots en begränsad budget och en relativt liten personalstyrka har depåbiblioteket blivit en nationell resurs vad avser äldre och sällan efterfrågad litteratur. Beslutet år 1992 att registrera samlingarna i LIBRIS blev ett lyckokast med tanke på den utveckling LIBRIS senare kommit att genomgå. Att välja LIBRIS i stället för BURK som katalog för en folkbiblioteksdepå var i början av 1990-talet på intet sätt en självklarhet. En starkt bidragande orsak till beslutet att registrera depåbeståndet i LIBRIS var den bedömning som gjordes avseende de framtida kostnaderna. Att lagra stora mängder katalogposter i BURK hade, enligt bedömningen, lett till orimliga kostnader. En annan bidragande orsak var det faktum att LIBRIS som producent av nationalbibliografin borgade för beständighet och kontinuitet.

Kontakterna med LIBRIS var mycket positiva. Och Kulturförvaltningen i Umeå och Statens kulturråd kunde i slutet av mars 1992 sluta avtal med LIBRIS. Depåbiblioteket tilldelades sigeln Umdp och blev därmed det första LIBRIS-registrerande folkbiblioteket. Depåbibliotekets katalogposter fick dessutom snabbt renommé för god kvalitet vad avser noggrannhet och korrekthet. Tidigare farhågor om att folkbiblioteken saknade katalogiseringskompetens besannades inte. De tekniska förutsättningarna var med dagens mått något begränsade. Susanne Sellei, då verksamhetsansvarig för depån, sammanfattade läget i en rapport: »Med hjälp av kommunens dataservice har vi skaffat utrustning för söknings- och registreringsarbetet. Vi testade ett antal olika kommunikationslösningar via både terminal och pc. De flesta föll bort eftersom de

antingen var för komplicerade eller för kostnadskrävande. Den 23 maj [1992] hade vi två pc:n med PCOX-program. Vi registrerade depåbibliotekets första katalogpost i LIBRIS två dagar senare. Den femte oktober hade vi ytterligare två pc:n med samma funktioner.« Sådan var situationen 1992 när arbetet med Sveriges depåbibliotek drogs igång.

Depåbibliotekets tillkomst

Behovet av ett depåbibliotek hade aktualiserats under 1970-talet när kommunindelningsreformen rörde om även i biblioteksvärlden. Verksamheter flyttades om, små bibliotek lades ned och nya enheter uppstod. Nya filialer, bokbussar, arbetsplatsbibliotek och boken kommer-verksamheter behövde böcker samtidigt som överskott av böcker uppstod på andra håll där enheter lades ner. Böcker på fel plats och problem med växande magasin började på många håll bli akuta.

Depåbiblioteksfrågan blev föremål för en rad utredningar och överväganden. Tillkomsten av ett depåbibliotek hänger samman med de tre lånecentralernas utveckling.

Stadsbiblioteken i Malmö, Stockholm och Umeå blev på 1960-talet värdbibliotek för var sin lånecentral, som skulle fungera som en länk i fjärrlånehanteringen mellan folk- och forskningsbibliotek. Lånecentralerna hade i uppgift att tillhandahålla mer speciell litteratur, som kommunbiblioteken inte hade anledning att anskaffa. Lånecentralerna skulle också svara för förmedling av lån till och från utlandet. Dessutom fick lånecentralerna i uppdrag att bygga upp bokbestånd på invandrar- och minoritetsspråk.

I avvaktan på att depåfrågan skulle lösas inrättades länsdepåer i flera län. De skulle fungera som regionala centraler för utlån och hade även en så kallad clearingfunktion, det vill säga man lagerhöll överskottsexemplar för bibliotek som behövde komplettera sitt bokbestånd. På vissa bibliotek startade man försäljning av biblioteksböcker – en oerhörd händelse på den tiden. Frågan blev mycket omdebatterad i biblioteksvärlden. Motståndarna till bokförsäljning lyfte fram behovet av en nationell bokdepå. Dessutom återopades bokhandelns minskande lagerhållning som ett argument emot att göra sig av med biblioteksböckerna. Utgångna titlar kunde bli svåra att återanskaffa.

Folkbiblioteksutredningen 1980, som genomförde en omfattande inventering av folkbibliotekens verksamheter, behandlade depåfrågan med förtur. På förslag av Folkbiblioteksutredningen beslutade riksdagen att anslå 955 000 kronor för inrättandet av depåbibliotek vid de tre

T.v.: Ny leverans packas upp i depåbiblioteket. (FOTO: ÖRJAN WESTBERG)

T.h.: Seija Jalkanen tar hand om ett 1700-talstryck som levererats till Sveriges depåbibliotek. (En avhandling om äkta saffran och dess plantering, tryckt i Åbo 1769 hos Johan Christ. Frenckell). (FOTO: HENRIK JOHANSSON)

lånecentralerna: Malmö, Stockholm och Umeå. Motiveringen var att lånecentralerna ansågs ha kompetens och erfarenhet för att bedöma vad som behövde sparas och skulle därför kunna hjälpa till vid gallringar. Det dröjde dock till 1983 innan depåverksamheterna kom i gång. I en promemoria från Statens kulturråd av den 19 september 1983 (PM-LB 1983:86) gavs depåbiblioteken följande direktiv:

- Depåbiblioteken skall mottaga och lagerhålla böcker och annan media som de kommunala biblioteken vill bli av med. Detta material ska ställas till andra biblioteks förfogande, clearingfunktion.
- Depåbiblioteken skall låna ut sitt bestånd för fjärrlån.
- Depåbiblioteken skall hjälpa till och ge råd vid gallringar av äldre bibliotekssamlingar.
- Depåbiblioteken skall nära samverka med länsbiblioteken i regionen såväl vid planläggning som vid genomförande av verksamheten.

Depåfunktionen vid de tre lånecentralerna kom emellertid inte att fungera på ett tillfredsställande sätt. Orsaken ansågs vara otillräckliga anslag. Clearingverksamheten, som krävde stora utrymmen, fick aldrig någon större omfattning. Lokalkostnaderna åt upp merparten av depåbiblioteksanslaget.

Redan 1986 gjordes därför en ny utredning på initiativ av Kulturrådet. Utredningen som omfattade både lånecentraler och depåbibliotek genomfördes av Lillemor Widgren Matlack.

En period av turbulens följde med förhandlingar, skrivelser till ut-

bildningsdepartementet och Kulturrådet, med riksdagsbehandling och återremisser. 1988 uppdrog därför regeringen åt Statens kulturråd att utreda folkbibliotekens fjärrlåne- och depositionsverksamhet. Slutresultatet blev att de tre lånecentralerna skulle behållas men att depåbiblioteken skulle läggas samman till ett och placeras i Umeå samt att en invandrarlånecentral skulle inrättas i Stockholm.

De tre depåbiblioteken hade tagit emot allt utgallrat material. Enligt direktiv år 1992 från Kulturrådet var huvuduppgiften i den nya verksamheten att samla och genom fjärrlån tillhandahålla ett representativt urval av den äldre svenska litteraturen. Clearingfunktionen upphörde. Arbetet påbörjades nu för att upprätta det nya depåbiblioteket i Umeå. Med hjälp av arbetsmarknadsstöd sysselsattes under de första tre åren periodvis uppemot ett femtontal personer med bokuppsättning och med registrering i LIBRIS. När de stora lånecentraldepåerna i Malmö och Stockholm lades ner 1991 överfördes stora bokleveranser till Umeå. Länsbiblioteken i Härnösand och Gävle bidrog också med stora försändelser. Från Gävle kom en värdefull donation efter kanslisekreterare Simon Nordström – enligt Nordisk familjebok »en boksynt och lärd man med omfattande kulturintressen«. Dessa stora samlingar tillsammans med Norrlandsdepåns tidigare innehav utgjorde depåbibliotekets grundbestånd. Genom åren har ett stort antal både små och stora bibliotek skickat böcker till depåbiblioteket. Några exempel: Jämtlands läns bibliotek (stora donationer, även vetenskaplig litteratur), Växjö stadsbibliotek (skönlitteratur från 1800-talet), Sveriges radios bibliotek (nya böcker, både fack och skön), Sandö u-centrum (u-landslitteratur, kursböcker), Fornby folkhögskola (äldre fackböcker), Svenska barnboksinstitutet (äldre och nyare barn- och ungdomsböcker), Karolinska institutet, (15 000 volymer rapporter och uppsatser), Karlstads universitetsbibliotek, Stifts- och landsbiblioteket i Skara. I dagsläget levererar bibliotek från samtliga län större eller mindre mängder utgallrade böcker.

Vad lånas?

Depåbibliotekets uppgift som centralmagasin för lågfrekvent material innebär naturligtvis att många böcker står outlånade. Samtidigt finns det författare och genrer som behåller sin attraktionskraft genom åren eller upplever en ny vår när trender i samhället kommer och går och författarskap ur historien lyfts fram på nytt.

Karl Gunnarson (1885–1954) var en folkkär och produktiv författare

som skrev jakt- och vildmarksberättelser. *Kamratliv och äventyr på Kanadas prärier*, *Som emigrant i Kanada* och *Åter i Kanada som cowboy och pälsjägare* gavs ut på 1930- och 1940-talen men lånas och läses fortfarande. Ännu populärare blev Gunnarson som skildrare av den svenska landsbygden. *Som dräng bland svenska bönder*, *Bland folk och få* med flera av hans mustiga berättelser efterfrågas kontinuerligt. Ester Blenda Nordström (1891–1948) skildrade också landsbygden men i en mera socialrealistisk anda. Hennes reportagebok *En piga bland pigor* kom ut 1914 och satte fokus på de anställdas hårda liv på gårdarna. Boken ses som ett tidigt exempel på »wallraffjournalistik«. Den var en succé på sin tid och gavs ut i flera upplagor. Boken har nämnts i media i olika sammanhang och är flitigt utlånad. Ibland lyckas en nutida författare blåsa liv i gamla böcker. År 2002 gav Cecilia Hagen ut sin bok *De osannolika systrarna Mitford*. Boken handlar om sex celebra systrar i en aristokratisk brittisk familj. En av systrarna var författaren Nancy Mitford (1904–1973) vars böcker även översatts till svenska. Hagens bok skapade ett intresse för Nancy Mitford och en osannolik efterfrågan på de biblioteksexemplar som fanns av Mitfords titlar på svenska. *Kärlek i kallt klimat* och *Förföljd av kärlek* var plötsligt ständigt utlånade med långa reservationsköer.

Vid sidan av alla trender gör låntagarna sina egna upptäckter och beställer fram verk av de mest skilda författare från tidigare epoker. Någon söker en bok av Harriet Stillert, Tora Feuk eller Elsa Alkman. Barnboks-författare som Eva Billow, Lisa Eurén-Berner eller Vivi Täckholm väcker plötsligt någons intresse. Poeter som Karin Lyberg-Hallström eller Ester Andersson blir återupptäckta. Man upphör aldrig att förvånas över när verk som inte tidigare lämnat hyllan plötsligt efterfrågas. Att garantera tillgängligheten av det udda och bortglömda är en av depåbibliotekets viktigaste uppgifter.

Sveriges depåbibliotek – verksamhet

År 2002 vad det så dags för en översyn av depåbibliotekets verksamhet. Utredaren Gunni Öberg konstaterade bland annat att:

- depån utgör ett komplement till Kungliga bibliotekets, Lunds universitetsbiblioteks och de övriga forskningsbibliotekens bestånd
- registrering i LIBRIS ger tillgång till en värdefull kulturskatt
- trots blygsamma resurser har en värdefull verksamhet byggts upp

- för att betona depåns nationella status bör namnet ändras till Sveriges depåbibliotek

Under senare år har verksamheten breddats genom ökat samarbete och fördjupade kontakter. Depåbiblioteket erbjuder folkbiblioteken fortbildning i gallringsmetodik och medieplanering. Personal på kommunbiblioteken erbjuds möjlighet att i seminarieform diskutera hur det egna bibliotekets mediebestånd kan byggas upp så att det motsvarar verksamhetens uppdrag och målgrupper. Kulturarvsfrågor samt frågor om bevarandansvar på lokal, regional och nationell nivå berörs också.

För att bidra till digitaliseringen av äldre tryck etablerades 2008 ett samarbete med Forskningsarkivet vid Umeå universitetsbibliotek. En handfull böcker ut depåbibliotekets samlingar finns redan tillgängliga i fulltext via länkar i LIBRIS. Riktigt populär med flest visningar är Johan Göransson's Bautil, utgiven 1750 och som innehåller bilder av svenska runstenar. Digitaliseringsarbetet kommer att intensifieras. En fortsatt digitalisering och katalogisering i LIBRIS är viktiga delar i arbetet att tillgängliggöra den äldre svenska boks-katten för allmänheten.

Källor:

Internt arbetsmaterial

Sellei, Susanne, *Delrapport från projektet Umeå depåbibliotek 1992-02-17-1992-12-31* Umeå, 1993

Thomas, Barbro, *PM angående depåbiblioteket*, Dnr 187/92-449, Statens kulturråd, Stockholm, 1992

Widgren Matlack, Lillemor, *Lånecentraler och depåbibliotek i Sverige, rapport, mars 1986*, Statens kulturråd, Stockholm, 1986

Öberg, Gunni, *En depå att ösa ur: en översyn av Umeå depåbiblioteks verksamhet*, [Umeå], 2002

Seija Jalkanen är bibliotekarie och sedan 1993 verksam vid Sveriges depåbibliotek och katalogisatör i LIBRIS. Hon är numera även verksam vid Informations- och lånecentralen Umeå och Umeå stadsbibliotek med informations- och referenstjänst.

Anna Christina Rutquist

Folkbibliotekens väg till

Libris

»**D**et bör finnas så många olika kataloger som möjligt: stor möda bör ägnas åt att skilja bokkatalogen från tidskriftskatalogen, rubrikerna bör inte vara desamma, och accessionskatalogen över nyförvärv bör hållas åtskild från katalogen över äldre böcker. Stavningsen i de båda katalogerna/.../bör inte vara desamma/.../det ska heta Tjajkovskij i den nya, medan den gamla bör stava det Tschaikowsky.«

Umberto Eco: Stora stjärnor och små.

Äntligen! är ett uttryck som använts många gånger i den långa processen att skapa en gemensam katalog för folk- och forskningsbibliotek. Nu, när Libris firar fyrtio år, är det dags att förverkliga denna önskan. Äntligen!

Katalogen är, och har alltid varit, en central del av varje biblioteks verksamhet. Många av oss som arbetar i folkbibliotek har upplevt hur katalogkortet levererades tillsammans med de nyinköpta böckerna. Det allra mesta köptes då självklart från BTJ:s sambindning. Det var rationellt och bra, och väldigt tidsbesparande. Böcker, som köptes utanför sambindningen kunde bli stående länge på det lokala biblioteket i väntan på katalogisering.

Men förändringen till centralt producerade katalogkort var kanske inte heller så enkel? Så här skrev Ulla Gertz om övergången 1948: »*SAB-expeditionen var mycket mån om att försöka »plocka« och packa korten helst samma dag de kom från tryckeriet, även om sena kvällar togs till hjälp. Men trots de snabba leveranserna och trots information i cirkulärskrivelser började klagomålen strömma in. Varför var stilen nu så liten och svår-läst? Vad var det för sorts kartong? Varför var korten inte rödsnittade? Och uppställningen kunde väl ingen bibliotekarie låta sig nöja med...«*

Ulla Gertz, Blad ur Bibliotekstjänsts historia, 1971

Folkbiblioteken datoriseras

På sjuttioalet började folkbibliotekens bestånd datoriseras. Bibliotekstjänst, utvecklade det centrala BUMS-systemet. Från början kom den lokala katalogen på mikrofilm, och senare på mikrofiche, innan biblioteken under åttiotalet började använda lokala datasystem. De flesta valde då att få katalogposterna via bibliografisk service – en naturlig fortsättning av de tidigare systemen. Några bibliotek, började katalogisera själva, och man fann också metoder att dela poster med varandra. Halmstads bibliotek blev t.ex. med tiden ett bibliotek, som levererade

poster till andra. Folkbibliotekarierna upptäckte nu vilken nytta man hade av databaser, däribland Libris för fjärrlån. Man började ifrågasätta varför biblioteken i Sverige skulle ha två databaser: Burk och Libris. En stor del av innehållet var ju gemensamt? Skulle inte alla tjäna på att samarbeta? Frågan var ofta uppe till debatt.

KB får ett nytt uppdrag

1996 fick KB regeringens uppdrag att skapa en samkatalog för de offentliga biblioteken i Sverige. Från centralt håll framhölls vikten av biblioteksväsendet som en enhetlig och samverkande resurs, oavsett om det enskilda biblioteket har statligt, landstingskommunalt eller kommunalt huvudmannaskap. Den decentraliserade utbildningen gjorde att studenterna i allt högre grad använde folkbiblioteken. Samarbetet mellan folk- och forskningsbibliotek fördjupades. Äntligen, utropade många folkbibliotekarier. Nu skulle Libris utvecklas till en bred informationsresurs för allmänheten, såväl som för alla typer av bibliotek. Basen skulle bli kostnadsfri för användarna. Även i Bokutredningen 1997 underströk utredaren att det ur nationell kulturpolitisk synvinkel var viktigt att Libris blev en allmän informationsresurs.

Utvecklingen för den nationella katalogen gick till en början väldigt bra. KB prioriterade sitt nya utvidgade uppdrag, och arbetade hårt för att få in folkbibliotekens bestånd i Libris. KB startade processer för att modernisera Libris och få en nationell samkatalog. Hösten 1997 skickade KB ut en enkät till länsbibliotek och större kommunbibliotek för att undersöka intresset för att finnas i Libris. Det var mycket stort. Hälften av biblioteken ville redovisa sina bestånd i Libris så fort som möjligt, den andra hälften var positiv, men ville avvakta något. Libris beslöt att kostnadsfritt börja matcha in de stora folkbibliotekens bestånd från årsskiftet 1998. Libris arbetade också på att finna lösningar på folkbibliotekens krav på t. ex. förkortad katalogisering. Det nya Libris-systemet, som togs i bruk 1999, var i mycket förberett och anpassat för folkbibliotekens dåvarande krav. Flera bibliotek matchade in hela eller delar av sitt bestånd i Libris. Malmö, Borås och Umeå var tidigt ute, Halmstad, Båstad, Laholm och Ängelholm var på väg.

Juridiska hinder

Men sedan började problemen. Bibliotekstjänst skrev via advokat ett brev till samtliga bibliotek. Man påpekade i hotfull ton att det var av-

LIBRIS

MEDDELANDE

APRIL 1997

ISSN 0348-1891

NR 77

Succé för LIBRIS Websök!

LIBRIS Websök introduceras på Bok & Biblioteksmässan 1996. LIBRIS-avdelningens chef Mayre Lehtilä-Olsson, statssekreteraren vid utbildningsdepartementet Göran Löfdahl, riksbibliotekarie Tomas Lidman, KB-medarbetarna Claes Olsson, Bodil Gustavsson, Mari Bud, Claes Hedman, Göran Skogmar, Christer Larsson m.fl. och en stor skara intresserade. (FOTO: KB)

talsbrott av biblioteken att visa sina bestånd i Libris. Avtalet gav BTJ rätten till inköpta poster för all framtid. Biblioteken blev nu på det klara med att det var stora juridiska hinder att slå ihop Burk och Libris. Malmö stadsbibliotek lämnade Burk och hotades med stämning. Den förverkligades dock inte, och Malmö finns fortfarande i Libris, nu i utökad version. Men övriga bibliotek med bibliografisk service, lade ner sina planer på att direkt föra in det gamla beståndet i Libris.

I en debattartikel i BBL 1998:2 tog Inger Eide Jensen och Inger Jepsson upp följande frågor:

- Hur ska Libris klara katalogiseringen av det folkbiblioteksspecifika materialet, såsom utländsk litteratur, språkkurser mm
- Hur fungerar samordningen av signum mellan bok och katalog
- Hur automatiska blir signumordningar
- Vilka ämnesord följer med postimporten

Artikeln avslutas: »man bör genomföra en försöksverksamhet i full skala under x antal år med ett frivilligt BTJ2000-bibliotek av betydande storlek«. Tyvärr har försöket aldrig blivit av.

Burk/Libris-utredningen

För att få lite djupare kunskap om problem, för- och nackdelar med bibliografisk service och andra katalogiseringsmetoder, lät Sveriges Allmänna Biblioteksförening göra Burk – Libris – utredningen 1998. Henrik S Törnblom, Länsbibliotek Sydost, fick uppdraget att utreda hur folkbiblioteken bäst skulle tillgodose sina behov av bibliografiska poster. Han tittade både på Bibliotekstjänsts kunder, och på dem, som använde Libris och katalogiserade själva. Båda grupperna var nöjda med sina rutiner, men saknade en komplett samkatalog för att underlätta fjärrlänarbetet. Törnblom kom fram till, att för ett enskilt bibliotek är det kostnadseffektivt att använda sig av bibliografisk service. Men om biblioteken gick samman regionalt skulle de tjäna mycket (70 procent) på att använda Libris-poster, och själva katalogisera det som saknades i Libris. De små biblioteken betalade förhållandevis mycket för posterna, eftersom man betalade per titel. Stora bibliotek med många filialer och många exemplar, kunde använda samma katalogpost till hela systemet, medan små bibliotek som bara köpte ett exemplar av varje bok fick höga kostnader per exemplar. Utredaren menade också att Bibliotekstjänst

lagt ribban högt med underhållet av de gamla posterna, med tanke på att folkbiblioteken inte har ett bevarandansvar.

bibliotek.se

För KB blev det nu svårt att uppfylla regeringens uppdrag om en nationell samkatalog. Man började tänka i nya banor. Nu var det inte längre en gemensam katalog, som skulle skapas. Istället skulle man utveckla ett samsök mellan Burk och Libris. Vid en stor informationsträff på KB 1999, presenterade de båda ägarna idén om en gemensam virtuell samkatalog, gratis för användaren. Det var bibliotek.se. På samma möte presenterades Burk/Libris-utredningen. Den fick inte så stor uppmärksamhet, eftersom de flesta nu drog en lättnadens suck och tänkte, att frågan om en gemensam katalog äntligen var löst.

Bibliotek.se togs i bruk ett år senare. Då menade KB att man fullgjort sitt regeringsuppdrag med att skapa och driva en samkatalog, gratis för användaren. I propositionen Forskning och förnyelse (prop.2000/01:3) sammanfattades utvecklingen på följande sätt: »Idag kan enskilda studenter, forskare och medborgare i hela landet via Internet och informationsdatabasen Libris själva söka efter önskad litteratur och se vid vilket bibliotek den eftersökta boken finns. Få statliga bibliotekskataloger saknas och bestånden vid flera viktiga kommunbibliotek, liksom ett stort antal myndigheter och organisationer redovisas. /.../ Bibliotekssystemet är av stor strategisk betydelse och administreras av KB. Det uppdrag KB fick av regeringen 1996 att utveckla Libris till en allmän nationell informationsdatabas är i princip uppfyllt och regeringen bedömer att utfallet är gott. Regeringen anser det viktigt att Libris kan fortsätta sin positiva utveckling och bibehålla sin centrala position som beläggnings-, låne- och katalogiseringshjälpmedel för biblioteken och den intresserade allmänheten.«

Måldokumentet ändras

Hösten 2003 tog Libris fram ett nytt måldokument för verksamheten. Folkbiblioteken försvann helt. Folkbiblioteken ställde inte heller några krav på KB i frågan, och ifrågasatte inte att uppdraget var slutfört. De var nöjda med lösningen bibliotek.se. Men med tiden blev det klart att den inte alls blev vad man hade hoppats på. Det var fortfarande två skilda baser och fjärrlånen underlättades inte så mycket som förväntat. Missnöjet växte med åren, eftersom tjänsten inte utvecklades, utan förblev likadan i drygt tio år.

Postprojektet

BTJ sade upp samtliga avtal som gällde bibliografisk service hösten 2008. Det var drygt 200 folkbibliotek som nu blev utan avtal. Anledningen var att man var tvungen att höja priserna mer än avtalen medgav. Länsbiblioteken i Sverige beslöt då att gemensamt göra en förstudie för att se om det fanns något alternativ till bibliografisk service. Det var inte bra att vara beroende av en enda leverantör. Dels var det en prisfråga, dels en fråga om nyttjanderätten till posterna. Den senare hade blivit allt viktigare för utvecklingen av virtuella tjänster på folkbiblioteken. En viktig del i projektet, var att föra en diskussion ute på biblioteken.

Förstudien kartlade en rad problem, som t.ex. att många lokalsamlingar saknades i Burk. De innehöll mycket unikt material, som var av stort intresse för den som ville läsa om lokalsamhället och dess historia. På medelstora bibliotek katalogiserades ofta den samlingen lokalt, cirka 500 titlar per år. Men dessa titlar syntes praktiskt taget aldrig, varken i Burk eller i Libris. Förstudien förde åter fram önskemål om en nationell katalog, så att man skulle slippa höga kostnader för det dubbelarbete det innebar, att producera både Burk och Libris.

I det fortsatta Post-projektet förde projektledningen en dialog om katalogbehov regionvis med de flesta bibliotek i landet. I samband med detta skickade BTJ via advokat ett brev till huvudmannen för Postprojektet, och beskrev det som ett olagligt marknadsföringsprojekt. Och Libris beskrevs så här i brevet: »Även om den information om länsbibliotekariens möten BTJ fått ta del av tyder på man bland annat grovt missbedömt vilka resurser som krävs för att upprätta och underhålla en bibliografisk databas av viss dignitet, har BTJ inga principiella synpunkter på att en konkurrerande databas förs på tal. Det står självklart de aktuella länsbiblioteken fritt att förespråka och arbeta för ett mindre, isolerat bibliografiskt system.«

Samtidigt gjorde KB en studie, »LIBRIS + folkbiblioteken = Äntligen!? En förstudie om möjligheter och svårigheter med en integrering av folkbibliotekens material i Libris«. Den tog upp många konkreta frågor som Libris skulle behöva åtgärda, för att ta in folkbibliotekens kataloger i Libris.

KB får ett nytt uppdrag

I kulturpropositionen hösten 2009 föreslogs att KB, utöver sitt huvuduppdrag som nationalbibliotek, skulle få ett särskilt uppdrag att svara

för nationell överblick, främja samverkan, och driva på utvecklingen inom vissa övergripande biblioteksfrågor.

I februari 2010 gick KB och BTJ ut med ett gemensamt pressmeddelande om att Burk och Libris skulle gå ihop. KB skulle ansvara för drift av den nationella basen. BTJ skulle fortsätta att leverera bibliografiska data och ge service till biblioteken. – Äntligen! utbrast många bibliotekarier ännu en gång, och trodde att förhandlingarna var så gott som slutförda. Under våren genomförde KB en turné till många bibliotek i hela landet, för att höra vad folkbiblioteken förväntar sig av det nya uppdraget. Sveriges kommuner och landsting (SKL) gjorde också en enkät om vad folkbiblioteken önskade. Svaren blev entydiga. Det var en nationell katalog, som stod högst på önskelistan. Katalogen skulle ge bättre förutsättningar för biblioteken, att utveckla de virtuella tjänsterna, och göra det enklare för användarna att söka och finna material.

Folkbiblioteken in i Libris

Göteborgs stadsbibliotek blev nu ett Libris-bibliotek. Det blev en stor hjälp för andra folkbibliotek. Så fort möjlighet gavs bestämde sig också sju bibliotek i Värmland och i Örebro län för att bli Libris-bibliotek. Så här skrev de i början av processen: »Utgångspunkten är, att vi tror, att Kungliga biblioteket har något värdefullt att erbjuda våra relativt små kommunbibliotek. Posterna i Libris är fria och tillgängliga för alla, databasen byggs upp av ett kollektiv av deltagande bibliotek med offentliga medel. Resurser för utveckling finns samlade på Kungliga biblioteket. Som en del i Libris-kollektivet utgår vi från att även små bibliotek ska vara delaktiga i utvecklingsprocesser, som ger stora samordningsfördelar. Möjligheten att så småningom använda Libris som lokal OPAC, med kopplingar till metadata och fulltext ger en vision, där våra brukare i framtiden bara behöver använda sig av en enda katalogtjänst. Databaser utvecklas hela tiden, man söker inte bara bland tryckt material, utan i allt större utsträckning även bland digitala texter, ljud och bildfiler. Svensk mediedatabas, SMDB, är den nationella söktjänsten som omfattar Kungliga bibliotekets samlingar av tv, radio, video, biografvisad film, skivor och multimedier. SMDB förtecknar drygt sju miljoner timmar audiovisuella medier. På sikt är det rimligt att tänka sig att SMDB integreras med Libris, med enkel access till ljud och bildfiler.«

Inget av biblioteken hade tidigare bibliografisk service, utan man katalogiserade själva. Nu fick personalen lära sig att katalogisera i Libris, och biblioteken blev Libris-bibliotek. Mellan 80 procent och 95 procent

av de önskade katalogposterna fanns redan. Övrigt måste man katalogisera själv, men det var betydligt färre titlar än tidigare. De värmändska biblioteken är både nöjda och stolta över valet att bli Libris-bibliotek. Visst har det funnits trösklar att ta sig över, men man lovordar stödet man fått från Libris. Det har hjälpt till att göra det enkelt att både beståndsregistrera och katalogisera. Biblioteken har också gjort studiebesök i Göteborg för att studera »bokhandelsmodellen« Ännu har man dock inte kunnat automatisera sina processer på motsvarande sätt. Det är nu en högst prioriterad uppgift.

Folkpost på tre sekunder

Efter deklarationen att Libris och Burk skulle gå samman, dröjde det ett år innan man tog nästa steg. KB och BTJ skulle tillsammans driva ett projekt för att se hur det praktiskt skulle gå till när folkbiblioteken skulle in i Libris. En projektgrupp utsågs, men samarbetet avbröts plötsligt och KB fortsatte arbetet på egen hand. Snart hade rapporten »Folkpost på tre sekunder« arbetats fram. Här visar Libris än en gång på en stor vilja att gå folkbibliotekens behov till mötes, och formulerar tydligt de problem, som måste lösas. Den stora frågan är vem som ska katalogisera det som inte finns i Libris och den frågan måste folkbiblioteken lösa själva. Det finns några modeller. Den ena är att använda kooperativ katalogisering, precis som forskningsbiblioteken. Den andra är att finna en eller flera kommersiella aktörer som är villiga att sälja katalogposter styckevis, och där posterna får läggas i Libris och användas fritt. Den tredje är en blandning av de båda tidigare, en offentlig aktör tar på sig att mot uppdrag och mot eventuellt självkostnadspris vara en resurs för övriga. Den rollen har Halmstads stadsbibliotek haft för många Librabibliotek. Det finns mycket resurser för uppgiften. Folkbiblioteken lägger mycket tid på katalogisering och minst fyrtio miljoner kronor per år för att köpa poster.

Det finns idag en rädsla av att allt ska rasa samman, om man lämnar bibliografisk service, trots att det finns exempel på stora och små bibliotek som klarar sig utan. En bibliotekarie som bytt bibliotek skrev 2011 på sin blogg, att han inte trodde att det gick att klara sig utan bibliografisk service. Men han såg snart att det gick alldeles utmärkt. Mina farhågor besannades inte underströk han.

Folkbiblioteken har länge hoppats att hela frågan ska lösas uppifrån. Att Burk och Libris ska slås ihop, och att man inte ska märka någon skillnad ute på biblioteken. Den modellen har flera gånger stupat på ju-

ridiken och i slutändan på kostnader. Nu har Libris börjat fokusera på beståndet framåt. Hur ska Libris på bästa sätt kunna förse folkbiblioteken med katalogposter och hur kan Libris bli en aktuell beståndsdata-bas? Sammanslagningen av baserna är inte längre det primära. Istället är det fokus på fria nyförvärv. Folkbiblioteken måste till en del lägga om sina rutiner. Det har tagit trettio år av diskussioner, funderingar och besvikelser. Än finns det frågor som inte är lösta. Men vägen är utstakad, vi har goda exempel, och det gäller att se framåt. Libris är, efter 40 år, inne i ytterligare ett nytt spännande utvecklingsskede. Nu skapar folk- och forskningsbiblioteken den nationella katalogen tillsammans. Äntligen!

Anna Christina Rutquist är sedan 1994 länsbibliotekarie i Värmland. Dessförinnan var hon bibliotekschef i Örnsköldsvik. Hon har varit styrelseledamot i Svenska folkbibliotekarieförbundet, DIK-förbundet, Sveriges allmänna biblioteksforening, KB samt Svenskt Bibliografiskt Lexikon.

Christina Persson

Stadsbiblioteket Göteborg i

Libris

Inledning

Stadsbiblioteket Göteborg är sedan 2010 ett Libris-bibliotek. När Libris fyller 40 år 2012 är stadsbiblioteket Göteborg med som 2-åring. Förhoppningsvis kan vi då räkna in allt fler folkbibliotek i Libris-gemenskapen. Denna text är ett försök att beskriva vägen för stadsbiblioteket Göteborg till målet att bli ett Libris-bibliotek. Stadsbibliotekets väg mot Libris har för vår del utgått från några omvärldsförändringar som analyserats och omsatts i strategier, taktiska val och ett praktiskt utvecklingsarbete som behövde genomföras. Detta avgörande utvecklingsarbete genomfördes av ett antal personer på stadsbiblioteket där IT-chef Anna Petrén-Kihlström och bibliotekarie Ylva Sommerland, som också i huvudsak författat texten under rubriken »I praktiken« nedan, särskilt bör nämnas för sina goda insatser. För övrigt är historien berättad ur ett bibliotekschefsperspektiv. Under hela vår vandring har vi fått ett mycket gott stöd från Libris-enheten på avdelningen Nationell Samverkan på Kungliga biblioteket. Vi har aldrig upplevt någon tvekan från Libris att inte även ett folkbibliotek skulle kunna bidra till utveckling av Libris som nationell katalog.

Omvärldsförändringar

Det finns naturligtvis många drivkrafter till förändring. Dessa drivkrafter kan finnas inne i en organisation, där man till exempel har identifierat möjligheter till effektivare arbetssätt och högre måluppfyllelse vid analys av de egna interna arbetsprocesserna. Än starkare torde de drivkrafter vara som finns i organisationens omvärld. Det är ofta i omvärlden som man kan finna de förändringar som i relation till andra aktörer kan bidra till framgång. Tre sådana företeelser i de offentliga bibliotekens omvärld som bidrog till beslutet på stadsbiblioteket Göteborg att bli ett Libris bibliotek var följande: Lagen om offentlig upphandling (LOU), användardelaktighet och Kungliga bibliotekets (KB) utökade uppdrag.

Bibliotek upphandlar idag leverantörer av media tillika leverantörer av bibliografisk information, i enlighet med LOU. Före införandet av och framförallt före skärpningen av lagen var det möjligt för bibliotek att helt enkelt bara välja att vända sig till den leverantör som enligt bibliotekets uppfattning på bästa sätt kunde leverera media. Ofta vände sig folkbiblioteken i Sverige till företaget Bibliotekstjänst som länge varit bibliotekens »eget företag«. Så är det inte längre och Bibliotekstjänst är

nu en medieleverantör bland andra som konkurrerar vid bibliotekens medieupphandlingar. Att många folkbibliotek gärna vände sig just till Bibliotekstjänst berodde bland annat på att de flesta folkbibliotek i Sverige har svenska biblioteksdatasystem med god kommunikation mellan bibliotekets inköpsrutiner och Bibliotekstjänsts system för katalogpostleverans. Katalogposter som ägs av företaget. Biblioteken får alltså ett smidigt beställningssystem, men blir samtidigt inlåsta som i en cirkel hos en specifik medieleverantör, med ofria poster och en specifik datasystemsleverantör. Detta kan visa sig bli ett problem om de medieleverantörer och leverantörer av biblioteksdatasystem som vinner de offentliga upphandlingarna är andra företag än de leverantörers system som biblioteket låst in sig i. Upphandlingarna i enlighet med LOU öppnar alltså upp för nya och olika medieleverantörer till biblioteken, och därmed också nya och olika katalogpostleverantörer. Följden blir också att efter några år med vissa upphandlade medieleverantörer är det dags för en ny upphandling och det kan bli dags för biblioteken att anpassa sig till nya medieleverantörer. Det är vid upphandlingen avgörande om biblioteken kan ställa de rätta kraven på hur och när leverantören skall leverera katalogpost i samband med inköp. Medieleverantörens system för postleverans måste på smidigast och effektivast möjliga vis samspela med bibliotekens biblioteksdatasystems kapacitet för postinhämtning. Svårigheten att formulera dessa krav vid upphandlingen har många bibliotek fått erfara.

Att förflytta sig från »samlingsorientering» till »användarorientering» är en trend inom folkbiblioteken, som man har kunnat notera från mitten av 1990-talet och framåt. Användarorientering betraktas som en framgångsfaktor, där framgång i detta fall innebär att användardelaktighet bidrar till att bibliotek blir angelägna för människor och därmed används. Biblioteket blir »mitt». Många människor befinner sig och har blivit alltmer vana vid hur man tar sig fram i och kommunicerar i den virtuella världen. Man förväntar sig inte att enbart bli talad till utan också få tala med. Man vill vara med och skapa och interagera genom att dela information med andra. Att göra informationsdelning möjlig mellan bibliotek och användare, användare och användare samt mellan bibliotek och bibliotek har blivit en viktig del för kommunikation och påverkan.

KB:s utvidgade uppdrag innebär bland annat att KB skall främja samverkan inom biblioteksområdet. Uppdraget medför många möjligheter för gemensam utveckling av bibliotekens infrastrukturella frågor. Och att verktyget heter samverkan kan inte nog poängteras. Genom åren har frågan om en nationell katalog flera gånger väckts för att gång på gång

tystna. Med KB:s samordnande roll med fokus på infrastruktur är skapandet av en nationell katalog med samverkan som grund en naturlig följd som konkretiserar KB:s uppdrag. Att den nationella katalogen är Libris kan utifrån detta inte ses som annat än tämligen självklart.

Strategiska ställningstaganden

När vi riktade blicken utåt från stadsbiblioteket Göteborg så noterade vi bland andra ovan nämnda tre förändringar i vår omvärld. Frågorna som varje bibliotekschef ställer sig när förändringar i omvärlden sker är förstås: Vad betyder detta? Hur agerar vi? Nya medieupphandlingar med några års mellanrum innebär att stadsbiblioteket måste kunna verka med smidiga rutiner t.ex. vad gäller import av katalogposter oavsett vem som vinner upphandlingen och blir vår medieleverantör. Vår strategi blev: Bli leverantörsoberoende och undvik inlåsnings i specifika leverantörers system.

Användarna av stadsbiblioteket Göteborg finns i det stora huset vid Götaplatsen där de läser, kommunicerar, inspireras och är medskapande i den fysiska mötesplatsen. Men de utnyttjar också det digitala biblioteket, stadsbiblioteket hemifrån. Man hämtar information, söker i bibliotekets katalog, hämtar e-litteratur men man vill också kommunicera, interagera och dela hämtad information med andra. Även internt inom stadsbiblioteket ser vi en effektiviseringsmöjlighet med att fritt kunna utbyta bibliografisk information med andra bibliotek. Och utifrån ledstjärnan »Information wants to be free« (Stewart Brand) formade vi vår strategi: Fri och fritt delbar metadata.

Att vara oberoende och fri kan leda till ensamhet och isolering. Fritt delbar leder däremot till en gemenskap där saker delas. I biblioteksvärlden är det självklart att man söker sig till nätverk och olika samarbeten. Bibliotekens samlingar består inte av unika titlar. I synnerhet inte i folkbiblioteken, där specialsamlingar med unika samlingar är få. Det är därför logiskt att bibliotek samverkar för att t. ex. dela bibliografisk information. Det räcker att katalogisera till exempel en bok en gång och sedan borde alla kunna dela den informationen. KB:s uppdrag med fokus på samverkan ledde oss i Göteborg till en ny gemenskap generellt och till gemenskapen i Libris specifikt. Här såg vi en framtid i en gemenskap där metadata delades med andra och där samverkan fanns så att varje media bara katalogiserades en gång. Vår strategi: Stadsbiblioteket Göteborg blir ett Libris-bibliotek och samverkar i Libris med andra bibliotek.

Taktiska val och förutsättningar

Utifrån strategierna som sprungit ur vår omvärldsbevakning gick vi så vidare. Vi sökte upp företrädare för KB och Libris och framförde vår vilja att delta i Libris-samarbetet, så att stadsbiblioteket Göteborg blev ett Libris-bibliotek. Samtalen med Libris drog ut på tiden, men bemötandet därifrån var hela tiden uppmuntrande och vänligt. Så småningom kom vi i hamn med samtalen. Vi fick utbildning i Libris-katalogisering och kunde till sist skriva ett avtal om vårt deltagande i Libris.

Det avtal som band oss till en huvudleverantör av media inklusive för oss ofria katalogposter sades upp och vi skrev efter upphandling nya avtal med medieleverantörer. I upphandlingen försökte vi ställa så precisa krav som möjligt på hur och när postleveransen skulle ske i samband med inköp. Kravspecifikationen visade sig dock inte vara så skarpt utformad som den borde ha varit. Något vi blev varse när upphandlingen var genomförd. Vi hade ju då hoppats att de upphandlade medieleverantörernas system för postleverans på ett smidigt vis skulle kommunicera med vårt biblioteksdatasystem.

Då detta visade sig inte vara fallet fick vi påbörja ett utvecklingsarbete mellan stadsbibliotekets IT/Media-enhet, Libris och de upphandlade medieleverantörerna. Resultatet blev en modell för ett effektivare inköpsflöde som lokalt på stadsbiblioteket Göteborg går under namnet »Bokhandelsmodellen«.

I praktiken

Då bokhandelsmodellen visade sig vara avgörande för att vi skulle kunna utforma så smidiga och automatiserade rutiner som möjligt på stadsbiblioteket Göteborg, kan det finnas ett allmänt intresse att lite utförligare i denna text beskriva bokhandelsmodellen på en mer detaljerad nivå. Beskrivningen här nedan av bokhandelsmodellen är i huvudsak författad av bibliotekarie Ylva Sommerland, som var en av huvudaktörerna i framtagandet av Bokhandelsmodellen. Texten har tidigare varit publicerad på Libris-bloggen, men har här redigerats något. Libris-bloggen som återfinns på KB:s webbplats är en informationskälla som inspirerar oss och bidrar till känslan av att vi tillhör Libris-gemenskapen. Tanken med att publicera beskrivningen av hur bokhandelsmodellen fungerar på Libris-bloggen var naturligtvis en förhoppning om att fler folkbibliotek kanske skulle låta sig inspireras att bli Libris-bibliotek.

Stadsbiblioteket Göteborg har alltså i samarbete med Libris och våra huvudleverantörer av media arbetat fram en modell för ett effektivare inköpsflöde som i korthet fungerar så här:

- Beställning sker från leverantörens webbutik
- Leverantör skickar fil med orderinformation till bibliotekets ftp
- Leverantör skickar beståndsinformation till Libris, vilket genererar en uppdaterad katalogpost nästa dag. Här har vi möjlighet att välja bort uppdatering från Libris om vi beställer media där katalogpost redan finns i vårt system
- Om bibliografisk information saknas i Libris, skickar leverantören även detta till Libris.

Vi är idag i Göteborgs stad sammanlagt 24 bibliotek som beställer enligt denna metod – Stadsbiblioteket plus Göteborgs stadsdelsbibliotek. Orderfilerna från leverantörerna laddas in flera gånger dagligen på stadsbibliotekets IT-avdelning. Batch-filen från Libris laddas in varje morgon. Metoden är möjlig eftersom vi sedan drygt ett år tillbaka är ett Libris-bibliotek.

Det första steget var att utföra ett antal test till dess att leverantörerna kunde presentera ett format som fungerade att ladda in felfritt i vårt system. Därefter preciserade vi vilken orderinformation som vi önskade skulle finnas i varje post. Stadsbiblioteket har till exempel en ekonomisk funktion i bibliotekssystemet. Därför vill vi alltid att prisuppgift skall kunna registreras och att speciella koder skall vara knutna till beställningar på olika kundnummer. Dessutom vill vi att priset i orderposten skall inkludera våra rabatter och pris för utrustning. Det är dessutom viktigt för oss att leverantörerna kan erbjuda en möjlighet där vi vid beställningstillfället kan fylla i placeringskod och hyllplats så att information om korrekt utrustning av media följer med i orderposten. Den preliminära bibliografiska posten som vi får direkt vid beställningstillfället vill vi ha så enkel som möjligt. Dels för att undvika fel vid inläddning och dels för att vi tydligt vill kunna urskilja dessa preliminära poster från färdiga katalogposter. Den preliminära posten från leverantören innehåller därför ISBN, hyllplats, upphov, titel, samt orderinformation i ett speciellt MARC-fält. Vi har också skapat laddningstabeller som är anpassade för dessa poster och matchningen sker på ISBN-nummer eller EAN-nummer.

När vi i utvecklingsarbetet kom fram till momentet att inläddningen

Sökning: Göteborgshistorier > Sveriges bästa göte...

Sveriges bästa göteborgshistorier

Hegerfors, Sture (författare)

ISBN 91-7029-612-X

Tre Böcker Förlag AB, 2006

Svenska

- Bok(förhandsinformation)

Titeln finns på 2 bibliotek. Visa karta

Min favoritregion: Bibliotek i västra Sverige (1)

Regionbibliotek Västra Götaland, Göteborgsenheten

Bibliotekets lokala katalog

Bibliotek i norra Sverige (1)

Copyright © LIBRIS - Nationella bibliotekssystem

av MARC-flerna från leverantören till vårt system fungerade, var det dags för leverantören att göra samma test med Libris, för att se till att Libris kunde ta emot deras information. Vi vill att leverantören i detta läge skickar all bibliografisk information de har till Libris.

Sedan vi började med denna modell för beställning av media behöver inget svenskt material stå på hyllorna i väntan på att bli katalogiserat. De böcker som inte är färdigkatalogiserade hos Libris vid beställningstillfället, till exempel när vi beställer en bok som ännu inte kommit ut, uppdateras vi från Libris när ändringar görs i bibliografiska poster där stadsbiblioteket Göteborg har bestånd. För Göteborgs del har Bokhandelsmodellen inneburit rationaliseringar i arbetsrutinerna. Numera behöver vi bara befinna oss på medieleverantörens webbplats när vi beställer och alla katalogposter kommer i en fil med orderuppgifter direkt in i vårt bibliotekssystem.

»Regionbibliotek Västra Götaland, Göteborgsenheten« i Libris

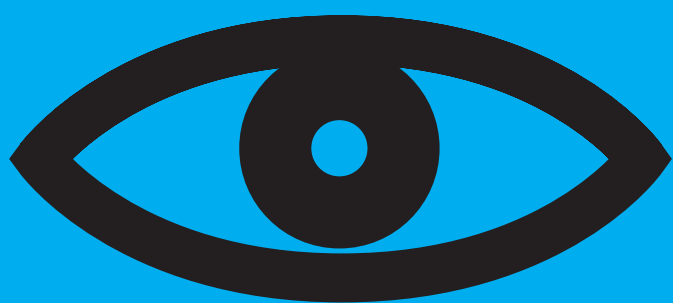
Bibliotekarier på stadsbiblioteket Göteborg katalogiserar nu i Libris. Man importerar och registrerar poster. Vi kan fritt dela posterna som finns i Libris och mycket av det vi ville är uppnått. Behovet kvarstår att mer folkbiblioteksspecifikt material skall kunna återfinnas i Libris.

För vår del saknar vi alldeles särskilt utländskt folkbiblioteksspecifikt material. Sedan har vi också alla kombinerade material som är vanligt förekommande på folkbibliotek. Vår lösning på detta är just nu att lägga in dem lokalt i vår katalog. När det gäller skönlitteratur har vi anpassat oss till Libris och övergett förkortad katalogisering.

Om fler folkbibliotek beslutar att bli Libris-bibliotek får vi större möjlighet att komma överens om en gemensam folkbiblioteksanpassad katalogiseringspraxis, när det gäller material unikt för folkbibliotek. Tillsammans kan vi utveckla och komma på lösningar på problem som uppstår på vägen. Vi behöver bli fler folkbibliotek som katalogiserar och registrerar i Libris. Arbetet med att vi tillsammans skapar en nationell bibliotekskatalog (eller infrastruktur) går då ännu bättre framåt.

Vi är fria och oberoende, men med i biblioteksgemenskapen. Stadsbiblioteket Göteborg är ett stolt Libris-bibliotek som ni, av för mig – men troligen endast för mig – outgrundlig anledning återfinner under namnet »Regionbibliotek Västra Götaland, Göteborgsenheten« i Libris.

Christina Persson är bibliotekschef i Göteborg. Tidigare var hon prefekt vid institutionen biblioteks- och informationsvetenskap/Bibliotekshögskolan, Högskolan i Borås. Hon är sedan 2008 medlem i gruppen Nationell Samverkan vid Kungliga biblioteket. Hon har dessutom haft ett antal uppdrag i nationella biblioteksorganisationer till exempel Svensk biblioteksförening och DIK-förbundet.

Del 4

Framåt- blickar

LIBRIS

MEDDELANDEN

MAJ 1998

ISSN 0348-1891

NR 78

I detta nummer:

Nyheter i LIBRIS

Z39.50 i praktiken

Dublin Core - ett Internets Lingua Franca?

Länsbiblioteken i LIBRIS

Att fånga nätet — projekt Kulturarw³

På väg mot ett nytt LIBRIS m.m.

LIBRIS

Meddelanden

nummer 79 mars 1999

<http://www.libris.kb.se>

Gunnar Sahlin

Sveriges nationalbibliotek

**– nationellt och internationellt samarbete
med utgångspunkt i nya uppdrag och
digital utveckling**

Övergripande trender och centrala utvecklingsområden

Denna text handlar om Kungliga biblioteket (KB) som Sveriges nationalbibliotek, med tonvikt på samordningsuppgiften och på samarbetspartners i ett nationellt och internationellt perspektiv. Utgångspunkten är byggandet av det digitala biblioteket. Först vill jag visa på några övergripande trender och centrala utvecklingsområden, vilka gäller för nationalbibliotek och andra forskningsbibliotek men också för folk- och specialbibliotek, sedan kortfattat se på uppdraget och därefter avsluta med att tala om nationellt och internationellt samarbete. Det är en övergripande beskrivning, i andra delar av denna festskrift i samband med Libris 40-årsfirande ges mer fördjupande bidrag om enskilda områden.

Vi går i rask takt från separata bibliotek och arkiv till ett samlat digitalt nätverk. Biblioteksvärlden är av tradition sammanbunden i ett internationellt nätverk med kataloger, klassificeringssystem, standarder, metadata, förvärv och erfarenhetsutbyten. Kataloger och samlingar är nu globalt tillgängliga och bibliotekens och arkivens användare är inte bara den fysiska besökaren utan även webbesökare från olika länder. Metadataflöden underlättar hantering, bevarande och katalogisering. Gemensamt bygger vi upp integrerade sökverktyg som ökar tillgänglighet. Det bidrar i hög grad till att svensk forskning blir synlig via kataloger och portaler såsom Google Scholar, World Cat, TEL, Europeana och i sociala medier.

I utbyggnaden av det digitala biblioteket ingår följande huvudkomponenter:

- Gränssnitt och sökverktyg med nya former för att tillgängliggöra tjänster och material
- Digitalisering
- Inflöde och insamling av e-material (med en ny e-pliktlag 2012)
- E-tidskrifter och e-böcker
- Kataloger (inte minst en svensk nationell katalog står högt på dagordningen), metadata och databrunnar
- Digital lagring (där det behövs en kraftfull statlig samordning)
- Upphovsrätt med kollektiva avtalslicenser (också här en ny lagstiftning 2012)
- Open access – tillgänglighet för digitalt material och metadata

Listan skulle kunna göras längre. De olika komponenterna är inte åtskilda utan i hög grad sammanbundna. I utvecklingen av dessa områden finns uppbyggande av det som skulle kunna kallas ett samlat digitalt bibliotek. En komplex verksamhet håller på att byggas upp med ett flertal målgrupper, snabb teknikutveckling, presentationsplatser i förvandling (sociala medier och andra former av tillgänglighet) och en omvärld som förändras kontinuerligt. Därför behövs i denna uppbyggnad nya samarbetsformer mellan olika aktörer och aktörernas krets vidgas. Det gäller tätare nationella samarbeten mellan biblioteken och lärosätena, med övriga ABM-sektorn samt med privata aktörer. Dessutom behöver det internationella samarbetet konkretiseras. Slutligen behövs det nya arbetsformer och constellationer i uppbyggnaden av i synnerhet IT-infrastrukturen.

En intressant detalj i denna snabba digitala utveckling är att den innebär en renässans för den yrkeskompetens som av tradition finns på biblioteken. Samlingar blir mer synliga för forskare och andra användare, vilket kräver stor kompetens hos bibliotekens samlingsansvariga. Digitalisering accentuerar bevarandeproblematiken. Det gäller själva hanteringen vid digitaliseringsproduktionen där bevarandekompetens om tryckt, handskrivet och analogt material är nödvändigt. Genom digitalisering görs skört material tillgängligt i ett nytt format. Bibliografisk kompetens är avgörande vid digitalisering och hantering av digitalt inflöde. Den fysiska byggnaden är kvar och kräver successiva förändringar i mötet med besökare.

Ett nationalbibliotek med ett av de större uppdragen i Europa

KB:s uppdrag omfattar många typer av material och samordningsuppdraget för bibliotekssektorn är brett. Kortfattat kan KB:s uppdrag beskrivas i fyra punkter:

- Samla in, beskriva, bevara och tillhandahålla publicerad svensk text och audiovisuellt material som har gjorts tillgängligt för allmänheten
- Främja infrastrukturen i det svenska forskar- och kunskapssamhället
- Vara ett forskningsbibliotek, främst inom humaniora och samhällsvetenskap

- Koordinera strategiska utvecklingsinsatser i dialog med den svenska bibliotekssektorn

Ansvar för publicerad svensk text och audiovisuellt material är omfattande och går för tryckta pliktleveranser tillbaka till den första lagstiftningen 1661. Leveranser av audiovisuellt material tog sin början på 1970-talet. Arbetet med att samla in, beskriva, bevara och tillhandahålla kräver väl fungerande processer, kvalificerade medarbetare och stora utrymmen (gäller såväl det fysiska materialet som det digitala). I denna artikel ges dock inte utrymme att djupare gå in i beskrivning av denna omfattande och arbetsintensiva hantering.

Digitalisering, inflöde av digitalt material, det långsiktiga digitala bevarandet, utvecklade sökverktyg och nya platser för tillgängliggörande är stora utmaningar för Sveriges nationalbibliotek under kommande år. Samtidigt måste, som framgår ovan, den traditionella verksamheten skötas med hög kvalitet och kontinuerligt utvecklas. Att uppnå balans mellan det digitala biblioteket och den traditionella rollen ställer stora krav, vågskålarna förändras kontinuerligt. Vi befinner oss i en lång övergångsperiod (om man nu kan tala om en övergångsperiod eftersom vi inte vet vilka utvecklingsskeden som väntar oss) och det ställer krav på arbetsplatskultur, teknikutveckling och ekonomi. Det är avgörande för KB och andra bibliotek hur denna balans kan upprätthållas.

Under 2012 väntas riksdagen ta beslut om en e-pliktlag. Denna har föregåtts av ett intensivt förberedelsearbete genom bland annat byggande av en teknisk plattform för att hantera såväl nytt digitalt material som digitaliserat material. Det gäller att kunna hantera såväl inflöde som lagring och senare tillgängliggörande. Dessutom behöver gränssnitten för tillgängliggörandet utvecklas. Det är också nödvändigt med en översyn och omstrukturering av kataloger med Libris i centrum, som också kan kompletteras med nya system. Dessutom är uppbyggande av databrunnar som skall omhänderta metadata ett centralt område. Allt detta kräver nära samarbeten med andra aktörer, i synnerhet universitet och högskolor. Planering pågår för omfattande projekt under kommande år. Dessutom behövs en omfattande och kontinuerlig utbyggnad av system för den digitala lagringen, vilket innebär stora investeringar och omfattande teknikutveckling.

Samordningsuppdraget för bibliotekssektorn inrymmer ett flertal insatser och vidgades kraftigt då ansvaret utvidgades till hela bibliotekssektorn 2011. Grundbulten är dialog, förbättrade tjänster och effektivitet genom samordning. KB skall ha en nationell överblick, främja

samverkan och driva på utvecklingen inom biblioteksväsendet. Viktiga uppgifter för att utveckla forskningens infrastruktur – Libris samkatalog, fjärrlån, bibliografisk samordning, nationellt konsortium för e-licenser, Samsök, Open Access med mera – vidgades till att omfatta även ansvaret för biblioteksstatistiken och uppföljning av hur de planer som kommunerna upprättat med utgångspunkt i bibliotekslagen utformats och används. KB ska även disponera och fördela bidrag till verksamhet vid informations- och lånecentralerna, Sveriges depåbibliotek och Internationella biblioteket och sist men inte minst bygga upp en nationell katalog. Därtill kommer den viktiga skolbiblioteksfrågan.

I den nationella bibliotekssamverkan har givetvis KB en central roll. Fokus ligger på strukturella insatser med stor betydelse för hela bibliotekssektorn. KB:s insatser ska vara aktiva och bygga på ömsesidigt förtroende. Det dialogsystem som har byggts upp är därvidlag av central betydelse. Biblioteken samarbetar inom vart enskilt område men också mellan sina olika områden. Dessutom har universitetsbiblioteken en viktig roll inom sina lärosäten, folkbiblioteken har sin betydelse inom kommunerna, länsbiblioteken inom regionerna, special- och myndighetsbiblioteken inom respektive organisation. Nationalbiblioteket samarbetar med andra myndigheter inom staten, främst inom ABM-området (Arkiv, Bibliotek, Museer), med aktörer inom det audiovisuella området, med privata aktörer och givetvis på den internationella arenan.

Nationellt samarbete

Fördela insatser, använda resurserna effektivare och sätta användarnas bästa i centrum, det är utgångspunkterna för ett bra samarbete. Samarbete är inte minst viktigt inom digitaliseringsområdet. Med detta menar vi att omvandla tryckt och analogt material till digital form. Det görs av tillgänglighetsskäl och då i nya förmedlingsformer, eftersom materialet är på väg att förstöras (gäller särskilt tidningar, filmer, radio/TV-material) och för att kulturarvet skall bevaras. Digitalisering åstadkommer också effektivisering i hantering av materialet och möjlighet ges till nya privata tjänster. Andra stora områden, som till exempel insamlande av digitalt material, inköp och hantering av e-material (e-böcker, e-tidskrifter, databaser) och framför allt digital lagring, kräver också nära samarbeten. Det är nödvändigt att staten tar ett samlat grepp och att ett fåtal aktörer, som nationalbiblioteket och nationalarkivet, spelar en central roll. Open access-programmet med e-publicering och söktjänsten SwePub får stå fram som ett mycket lyckat exempel på sam-

arbete mellan lärosätena och KB. Förutom att Sverige intar en framträdande plats inom open access internationellt, och bland annat deltar i EU-projektet OpenAIRE, så har programmet och söktjänsten inneburit att tillgången till vetenskapliga publiceringar har förbättrats. Inom alla dessa digitala områden är genomgående metadatafrågan, sett i bred betydelse, av central betydelse. Textens fortsättning kommer att handla om samordningen inom dessa områden.

Samarbete, samordning och myndighetssammanslagningar är en medveten strategi från regeringen. Färre myndigheter och ökat samarbete har KB försökt att leva upp till under det senaste decenniet. Ökat samarbete mellan ABM-myndigheter samt mellan nationalbiblioteket och universitet/högskolor har både gett bättre service till forskning, utbildning på olika nivåer och allmänheten samt bättre hushållning med resurserna.

Då det gäller KB och Statens Ljud- och bildarkiv har utvecklingen gått från nära samarbete till verksamhetsövergång (2009). Sammanläggningen kändes naturlig, dels som svar på regeringens önskemål, dels på grund av mediekonvergensen. I dagens digitala värld är det svårt att hålla isär olika typer av material. Vad är en tidning idag? Är det den tryckta tidningen man läser vid frukosten? Är det webbversionen (ofta producerad av radio- och tv-kanaler) som man läser vid flera tillfällen under dagen? Mediekonvergensen har skett samtidigt som det sker en sammankoppling mellan tidningskoncerners utbud. Dessutom är tidningskoncerner också ägare av radio- och TV-stationer.

KB har ett nära samarbete med Riksarkivet (RA) främst vad det gäller IT-tekniska frågor, digitalt bevarande, den gemensamma katalogen Söndera och nu senast EU-projektet DigiDaily i Fränsta. Det sistnämnda är ett utvecklingsprojekt för att få till stånd en omfattande digitalisering av dagstidningar. Med Talboks- och punktskriftsbiblioteket och Riksantikvarieämbetet driver KB också ett antal gemensamma utvecklingsfrågor. Med det nybildade samverkanssekretariatet skapas en ny struktur för det svenska ABM-samarbetet kring digitalisering och tillgängliggörande. Sekretariatet kommer också att arbeta som aggregator för Europeana. Vikten av ABM-samarbete betonas av EU-kommissionen men det går trögt i många EU-länder. I Sverige samt en del andra länder finns dock ett positivt samarbete, vilket är nödvändigt för att lösa de omfattande utmaningar som framtiden ställer inom denna sektor.

Förutom samordningsuppdraget gentemot högre utbildning och forskning samarbetar KB med enskilda universitetsinstitutioner. Här kan nämnas:

- LDB-centrum, Luleå Tekniska Universitet (tillsammans med RA): digital arkivering
- Högskolan i Borås: forskning om digitalisering
- Institutet för rättsinformatik, Stockholms universitet: juridiska frågor
- Institutionen för filmvetenskap, Stockholms universitet: projektet EU-screen

KB har också andra viktiga samarbetspartners och av särskild betydelse är de inom det audiovisuella området: Sveriges Television (SVT), Sveriges Radio (SR) och Svenska Filminstitutet (SFI). Samarbetet gäller digitalisering av radio-, tv- och filmmaterial. KB bedriver själv en fortlöpande och omfattande digitalisering av tv- och radiomaterial. Även de andra organisationerna gör sina insatser och det har också funnits gemensamma projekt. I ett europeiskt perspektiv har vi i Sverige hittills genomfört en omfattande digitalisering av radio- och tv-material. SVT och KB har uttryckt en ambition att bygga upp ett gemensamt audiovisuellt arkiv för att använda resurser mer effektivt och åstadkomma större tillgänglighet. Idag lagrar båda organisationerna tv-materialet, SVT med högre kvalitet som tillåter återutsändning, KB med lägre kvalitet för forskningsanvändning. KB och SVT har uppvaktat utbildnings- och kulturdepartementen i denna fråga. Dessutom har KB tillsammans med SFI byggt upp en gemensam filmsajt på Internet, filmarkivet.se.

Från EU-kommissionen sida föreligger ett tydligt krav på medlemsländerna att inom det digitala området åstadkomma Private-Public partnership (offentlig/privat samarbete). KB följer dessa intentioner och har samarbete med främst tidningsutgivare, förlag och IT-företag. Ett utmärkt exempel på detta samarbete är det nämnda digitaliseringsprojektet DigiDaily, där deltagande partners är EU, Länsstyrelsen i Västernorrland, Mittuniversitetet, RA, KB och tidningskoncernen Schibstedt. I väntan på en ny lag om upphovsrätten och den möjlighet till kollektiva avtalslicenser som den kommer att erbjuda, för KB inledande förhandlingar med upphovsrätsorganisationer. Tillsammans med de övriga nordiska länderna finns en klar ambition att lösa upphovsrätsfrågorna med kollektiva avtalslicenser.

Europeiskt och globalt samarbete

I det internationella samarbetet är det nordiska av särskilt stor betydelse för KB. Vi har till vissa delar ett gemensamt kulturarv och vi har se-

dan åtskilliga år en vana att samarbeta. Detsamma gäller till vissa delar hela Östersjöområdet. Det råder en trend mot ökad samverkan inom de europeiska länderna och detta gäller särskilt inom bibliotekssektorn. Här går de nordiska länderna före men andra europeiska länder hakar på. (Även om det finns länder som är raka motsatsen.)

Det internationella samarbetet har växt i betydelse under senare år. Rent allmänt kan man uttrycka det så, att samarbetet har gått från enbart erfarenhetsutbyten till konkreta samarbetsprojekt. Erfarenhetsutbyten i en internationell organisation som IFLA är fortfarande viktiga och KB är väl representerat i denna organisation. Samtidigt har engagemanget i den europeiska organisationen för nationalbibliotek (CENL) växt kraftigt. Det hänger samman med utbyggnaden av den gemensamma europeiska portalen för nationalbibliotekens kataloger och digitaliserade material, The European Library (TEL). TEL:s primära målgrupp är forskning och högre utbildning. I ett pågående projekt, Europeana Libraries, inkluderas nu också universitetsbiblioteken i denna portalbyggnad. En viktig del i denna portal är engagemanget för Open Linked Data och det har nu tagits ett principiellt viktigt beslut om den fria tillgången till data. Sverige och KB har därvidlag spelat en pådrivande roll.

Det finns ett starkt engagemang från EU-kommissionen för digitala utvecklingsprojekt inom ABM-området. Stödet till TEL är ett gott exempel. Ett annat och mer känt program är Europeana, som har fått större finansieringsstöd och också har en bredare målgrupp. EU-screen är en annan portal för digitaliserat material. Globala portaler är World Digital Library (produceras av Library of Congress i USA) och National Libraries Global (produceras av nationalbiblioteken i New Zealand och Singapore).

Sammanfattning

I den pågående processen mot det digitala biblioteket är det nödvändigt med omfattande teknisk utveckling, svåra strategiska val/beslut och omfattande investeringar, liksom konkreta samarbetsprojekt som genomförs både på den nationella och internationella arenan. Det kommer att krävas betydande ekonomiska resurser samt personella resurser med hög kompetens under kommande år. Takten på utvecklingen inom biblioteken kommer inte att minska och nya tekniska redskap och utvecklingssteg, vilka vi idag inte ser framför oss, kommer att se dagens ljus. Vi kommer att stå inför stora utmaningar. I det sammanhanget är

det av central betydelse att tydligt se vikten av nära samarbete i stora och viktiga nationella och internationella utvecklingsprojekt.

Gunnar Sahlin är sedan 2003 riksbibliotekarie och chef för Kungliga biblioteket. Han har tidigare varit 1:e bibliotekarie och avdelningschef vid universitetsbiblioteken i Uppsala och i Stockholm. Åren 1996–2003 var han överbibliotekarie vid Stockholms universitetsbibliotek. Gunnar Sahlin har haft en rad styrelseuppdrag bland annat inom Svensk biblioteksförning, inom IFLA, där han varit ledamot (Treasurer) i Governing Board/Executive Committee och som ordförande i The European Library (TEL). Han har dessutom haft politiska uppdrag inom kommun och landsting, bland annat som kommunalråd i Sollentuna kommun.

Gunilla Jonsson

Libris-

basen som källa betraktad

Libris-basen som källa betraktad

Libris-basen är numera tryggt etablerad som det självklara verktyget för att söka litteratur i framförallt forskningsbibliotekens bestånd, både för studenten och professorn. Den är likaså ett dagligt hjälpmedel utanför universitetens och forskningsbibliotekens värld, för folkbibliotek och för bokhandeln, både den som handlar med nyproduktion och den antikvariska.

Sökmöjligheterna är rikhaltiga och mångskiftande, och det finns detaljerad information om metoderna och god vägledning i Libris-basen. Fokus ligger, fullt förklarligt, på att en användare skall hitta fram till enskilda titlar, eller begränsade grupper av material. Libris-basen utgör emellertid också ett grundläggande källmaterial, och det är den egenskapen jag tänker ägna mig åt på följande sidor. Avgörande för möjligheten att använda en bibliografisk bas som källa är i första hand hur väl ett visst material är representerat, kvantitativt och kvalitativt, men också vilka sökmöjligheter som står till buds. Det handlar om vilka uppgifter om materialet som finns registrerade och med vilken konsekvens, men inte minst om huruvida uppgifterna kan sökas på ett systematiskt sätt och med pålitligt resultat. Det finns ingen anledning att redogöra för sökrepertoaren här, men jag skall i viss utsträckning kommentera möjligheterna i det följande, eftersom de är avgörande för hur basen kan utnyttjas.

Vilka uppgifter kan då utvinnas ur Libris-basen? Många intressanta undersökningar av det utländska materialet kan tänkas, men de måste alltid jämföras med andra länders bibliografier. Jag skall ägna mig åt den svenska bokutgivningen, där Libris-basen är en viktig källa för omfattande tidsperioder. Jag tänker behandla ett antal områden som brukar intressera bokmarknadsforskare, litteraturforskare och historiker i vidare bemärkelse. Det handlar om utgivningssiffror, upplagor, översättningar, ämnesfördelning, förlag och tryckerier. Avslutningsvis skall jag ge ett par exempel på andra användningar.

Den svenska utgivningen

Den svenska nationalbibliografin finns i sin helhet tillgänglig inom basens ram från och med 1976¹. Det innebär att utgivningsvolymerna kan följas med ganska stor tillförlitlighet från och med detta år. Nyligen kunde man i DN läsa att det kommer ut runt 10 000 »boktitlar« om året i Sverige². Det stämmer nu inte, man får faktiskt gå tillbaka till

1970-talet för att komma ner i närheten av den siffran. Under 1976–78 ligger antalet på strax under eller strax över 10 000 publikationer per år, men från och med 1979 märks en tydlig ökning, och volymerna ligger under 1980-talet omkring eller en bit över 13 000 per år. Siffrorna fortsätter att stiga under 1990-talet för att i början av 2000-talet ligga stabilt omkring 15 000 per år. Ökningen fortsätter emellertid och får sannolikt en skjuts av momssänkningen för böcker, som gäller från 1 januari 2002. För åren 2004–2008 ligger siffrorna strax över eller en bra bit över 20 000. Siffran för 2009 är marginellt lägre, men för 2010 har antalet sjunkit till omkring 17 000. En liten del av den tillbakagången kan eventuellt förklaras med eftersläpning i registreringen, det vet jag inte. En viktigare förklaring är troligen den nedgång i utgivningen som omvittnas i Svenska förläggareföreningens branschstatistik för 2010, som dock bara omfattar ca 70 % av de kommersiella förlagen³. Förläggareföreningen anger 2007 som toppåret, och det stämmer med att Nationalbibliografin också redovisar den högsta siffran, över 22 000, det året. Frågan är också hur övergången till digital publicering inom institutions- och myndighetssfären har utvecklats. Mycket av det material, som regelmässigt kommit in som pliktleverans till Kungliga biblioteket och katalogiserats, kan numera befaras slinka ur nätet. Icke desto mindre är Nationalbibliografin den mest heltäckande redovisningen av den svenska utgivningen. Den omfattar långt mer än de kommersiella förlagens produktion. Det finns felkällor, som jag skall återkomma till längre fram, men just nationalbibliografin hör till det bäst kontrollerade materialet i Libris-basen, och storleksordningarna måste betraktas som tillförlitliga.

Deldatabasen Nationalbibliografin omfattar även delmängderna Nya Lundstedt (NLT), svenska tidskrifter med startår från 1900, samt musiktrycket från 1986 och för senare år kartor. Sökning i Nationalbibliografin kan avgränsas till så kallade »materialtyper«. Mina mängdangivelser ovan avser böcker. NLT och musiktrycket kan sökas som särskilda delmängder, vilket ger en del specifika sökmöjligheter som är relevanta för respektive bibliografi.

En hel del material från tryckår före 1976 finns också i Nationalbibliografin, men det är alltför inkomplett för att man skall kunna dra några slutsatser av det.

För tidigare perioder finns Svensk bibliografi 1700–1829 (SB17) med ca 50 000 poster, kompletterad av Svenskt offentligt tryck (SOT) med ca 16 000 poster, som täcker en period från mitten av 1500-talet till 1833, och i själva verket ännu längre fram eftersom senare uppla-

gor av författningstrycket också är med i SOT. Tillsammans med Collijns bibliografi över svenskt 1600-talstryck med ca 4 000 poster, som konverterades i början av 1990-talet, kan man alltså följa utvecklingen av svensk utgivning under flera, sammanhängande perioder. Det måste dock understrykas att både Collijns 1600-talsbibliografi och SB17 utesluter stora kategorier. I SB17 är det främst tillfällestrycken, skillingtrycken och akademiska dissertationer som ännu saknas och som skulle korrigera bilden av utvecklingen. I SB16 är urvalet ännu lite snävare, där saknas t.ex. likpredikningar. SOT omfattar det rikstäckande författningstrycket och Stockholmsförordningar, vilket naturligtvis är största delen, men det är osäkert hur stort tillskott lokala förordningar skulle ge.

Ämnessökningar

Ämnessökningar, i sig själva och i kombination med andra sökningar, hör till det som forskare brukar intressera sig för. Jag skall i det här sammanhanget bara ta upp ämnessökningar på väldigt generell nivå. Ämnesklassificeringen i Libris-posterna är gjord av bibliotekarier enligt ett system utformat av bibliotekarier. Uppfattningen om var i systemet ett visst verk hör hemma kan nog stundtals skilja sig mellan bibliotekarien och forskaren, och bedömningarna är inte alltid konsekventa. En liten utvikning med exempel får illustrera vad jag menar. Ivar Hortlings, *Svenska fågelnamn. Försök till tydning av deras innebörd* (1944), har både i KB:s gamla katalog och i Libris fått sin huvudklassning på Zoologi, i Libris också med en mängd ämnesord inom zoologi. Detta trots att titeln ganska tydligt annonserar att det är fråga om ett etymologiskt arbete. Språkvetenskap finns som dubbelklassning, men det finns inga ämnesord för det. Jag, som läst boken från pärm till pärm, menar att det skulle varit tvärtom och att man borde koncentrerat sig på att leda språkforskare till verket. Hortlings lysande förebild, Hugo Suolah-tis *Die deutschen Vogelnamen. Eine wortgeschichtliche Untersuchung* (1909) är däremot klassad som språkvetenskap, både i KB:s gamla katalog och i Libris – utan dubbelklassning på zoologi.

Ju längre ner i det hierarkiskt uppbyggda klassifikationssystemet man rör sig, desto större blir möjligheterna till divergerande uppfattningar, inte bara mellan forskare och bibliotekarier utan också mellan bibliotekarierna själva. Om man vill utnyttja systemet för att kartlägga utvecklingslinjer bör man alltså hålla sig på så allmänna nivåer som möjligt. Då spelar det inte heller så stor roll om en eller annan titel har

hamnat i en avdelning där man själv inte skulle velat ha den. En utmärkt översikt får man via Libris ämnesträd, som man hittar om man väljer »Bläddra ämnesvis« i Libris-sökningen. Där får man en uppfattning om fördelningen i hela Libris-basen, från det tidigaste materialet till det senaste, svenskt som utländskt, böcker, tidskrifter, artiklar och recensioner, etc. Det är alltså en väldigt blandad kompott, och det är uppenbart att mycket material från 1800-talet och det tidiga 1900-talet saknas. Tyvärr vet man inte riktigt vad som finns eller inte finns från perioden 1830–1975. Det är mer meningsfullt att titta på ämnesfördelningen i de nationalbibliografiska deldatabaserna. Man kan göra en vidareökning direkt från ämnesträdet genom att ange respektive databas i fritextfältet. Söker man i en av deldatabaserna i stället gör man i princip tvärtom och begränsar till ämnesområde i fritextfältet.

Nationalbibliografins tio i topp är i fallande ordning Skönlitteratur, Samhälls- och rättsvetenskap, Ekonomi och näringsväsen, Teknik, kommunikationer m.m., Medicin, Naturvetenskap, Konst, musik, teater, film, Geografi, Uppfostran och undervisning och Religion. Skönlitteratur är den enskilt största avdelningen, och dess andel av helheten är drygt 25 %. Jämför man utvecklingen decennievis, 1980, 1990, 2000 och 2010, ser man att Skönlitteratur och Samhälls- och rättsvetenskap håller sina positioner. Ekonomi och näringsväsen, Teknik etc. och Medicin byter platser inbördes, men håller sig fortsatt på positionerna tre, fyra och fem. Geografi som låg på sjätte plats 1980 har åkt ner till plats nummer åtta 2010. Konst, musik etc. hör också till det som åker lite upp och ned i listan, och ligger 2010 som nummer sju. Religion, som under 1600-talet var det största ämnet, inte långt från hälften av de ca 4 000 posterna i SB16, har långsamt dalat men hållit sig kvar länge på tio i topp. Det låg på nionde plats 1980, tionde 1990 och 2000, men 2010 har det åkt ut och i stället har Historia kvalat in på tionde plats.

I SB17 lyder tio i topplistan så här: Skönlitteratur, Religion, Samhälls- och rättsvetenskap, Bok- och biblioteksväsen, Ekonomi och näringsväsen, Historia, Biografi med genealogi, Naturvetenskap, Geografi, Medicin⁴. Skönlitteraturens andel utgör även här ca 25 %, vilket också gäller SB16. Man måste dock komma ihåg att det omfattande författningstrycket (Samhälls- och rättsvetenskap) ligger i en egen databas, att den största delen av det akademiska trycket ligger utanför – det skulle sannolikt ge ett stort tillskott till avdelningen Religion – och att skillingtryck och tillfällstryck, som skulle ge en avsevärd ökning av Skönlitteratur, också i stort sett saknas i både SB16 och SB17.

Dubbelklassning förekommer ofta i Libris-posterna, vilket natur-

ligtvis gör att mängderna blir lite uppblåsta, samma post förekommer ju i fler träffmängder, men när talen är tillräckligt stora spelar det inte så stor roll, bara man är medveten om det. Får man å andra sidan små tal kan man ju faktiskt kontrollera hela träfflistan.

Man kan även söka med utgångspunkt från ämnesord, som är satta utifrån det ämne som verket behandlar, oberoende av ämnesområde. Perspektivet är så att säga omvänt i jämförelse med ämnesklassifikation. Vilka ämnesord som finns kan man enkelt konstatera under rubriken Index i Libris, och där finns också korshänvisningar till ämnesord som används för samma företeelse. Det är dock egentligen bara i NLT och SOT man kan söka ämnesord med förhoppning om ett någorlunda fullständigt svar. Ämnesord sätts nämligen inte på allting, och de är också en relativt ny företeelse. I NLT och SOT har dock ämnesorden använts genomgående och med god konsekvens. NLT har även genrebeteckningar, och de så kallade »herrtidningarnas« upp- och nedgång kan följas. Särskilt många var de under 1940-talet, de flesta dock med kort livslängd. För närvarande finns faktiskt fyra som lever. I SOT kan man söka t.ex. »överflödsförordningar«, vilket ger 96 träffar. För att få ett fullständigt svar behöver man dock komplettera med att söka ämnesordet »lyx« utan förekomst av »överflödsförordningar«. »Lyx« ensamt ger ytterligare 11 träffar, och när det handlar om så relativt små träffmängder har det faktiskt betydelse. Detta exempel illustrerar väl svårigheten med ämnessökningar överhuvudtaget.

Upplagor

Litteraturforskare är ofta intresserade av hur mycket som har kommit ut i nya upplagor. Dessa uppgifter finns i Nationalbibliografin, men det fält i posterna som används för att ange en ny utgivning är inte specifikt sökbart, och termen »upplaga« används i olika betydelser och dessutom både förkortad och utskriven, och den förekommer i många sammanhang. Man kan söka i fritextfältet och får då en väldigt stor träffmängd, men den innehåller alltför mycket brus för att det skall vara meningsfullt. I SB17 kan man däremot fånga in det relevanta antalet med hjälp av två sökningar, nämligen ordet »upplaga« i fritextfältet kompletterat med en sökning på ordet »sättning*« och uteslutning av ordet »upplaga« i boolesk sökning – man behöver utesluta upplaga för att inte riskera dubblering av träffar i de båda sökningarna. Samma sak gäller för SOT. I SB16 kan man söka »upplaga« eller »uppl«, och få ett rimligt resultat.

Översättningar

Översättningar, till eller från svenska, hör också till det som intresserar forskare, och det är i motsats till upplagor något som kan sökas med mycket god precision beroende på att informationen oftast är registrerad, och sökningen sker i det specifika fält som är utformat för uppgifterna.

Den vanliga uppfattningen att Sverige vände sig från den tyska kulturfären mot den anglosaxiska efter andra världskriget får stöd i Libris-basen, men översättningar från engelskan har i själva verket dominerat under hela 1900-talet. En drygt dubbel övervikt för det engelska råder till inemot mitten av 1930-talet, då översättningar från engelska blir drygt tre gånger så många som de från tyska. Efter 1945 går antalet mot en tiofaldig dominans för det engelska. I Nationalbibliografin är den engelska övervikten än mer uttalad. Naturligtvis måste talen också sättas i relation till storleken på den tyska respektive den anglosaxiska tryckproduktionen, men det kan förstås inte Libris-basen svara på. Översättningar från tyska i Nationalbibliografin är marginellt fler än de från franska, medan fransk skönlitteratur översätts i större antal än tysk. Så kan man gå vidare, språk efter språk och naturligtvis också kombinera med andra sökningar – ämnesvis, på förlag etc., men tyvärr kan man inte söka översättningar i allmänhet.

Det finns mycket 1800-talstryck representerat i Libris-basen, men uppgifter om språk och översättning är alltför ofta ofullständiga för att man skall kunna dra några slutsatser om översättningsströmmarna efter 1829. Tack vare SB17 kan man dock konstatera att det tyska inflytandet var starkt under 1700-talet, betydligt starkare än det franska, som ofta framhävs. – Jag minns ett samtal med en forskare i början av 1990-talet som inte ville tro mig när jag berättade att översättningarna från tyska till svenska under 1700-talet var mer än dubbelt så många som de från franska, generellt såväl som inom ämnesområdet skönlitteratur.

Översättningar utgivna utomlands av svenska författare brukar dra till sig intresse. Ofta cirkulerar t.ex. uppgifter om hur många språk Astrid Lindgren är översatt till. Detta söks bäst i Suecana-basen, som man hittar under rubriken deldatabaser. Där finns nära 3 000 poster för Astrid Lindgren. Även Suecana-basen är dock inkomplett för tidigare år, och en sökning i hela Libris-basen på Astrid Lindgren utgiven i översättning ger nästan 1 000 poster till.

Förlag och tryckerier

I SB17, SOT och nationalbibliografin man kan söka förlag och tryckerier med gott resultat. – I SOT och SB17 skiljer man inte på de två begreppen, beroende på att båda baserna registrerar material från tiden innan ett förlagsväsen vuxit fram. Jag har själv kunnat korrigera flera av Klemming-Nordins⁵ uppgifter om start-, respektive slutår och likaså om samarbeten och samgåenden mellan olika firmor genom systematiska genomgångar i SB17 och SOT. Vill man utsträcka kartläggningen utöver Nationalbibliografin när det gäller tryckerier måste man tillgripa det booleska sökformuläret, men det bör inte avskräcka. Det äldre materialet som saknas i Nationalbibliografin finns nog för det mesta i Libris-basen, men tyvärr ofta utan både förlag och tryckeri angivet.

Det är också lätt att konstatera i Nationalbibliografin hur mycket som ges ut av museer, organisationer, föreningar, statliga och kommunala myndigheter. Det är en omfattande utgivning som spänner från oglamörösa rapporter och redovisningar till KB:s prisade bok om Harry Schein⁶ och den magnifika *Nationalnyckeln till Sveriges flora och fauna*⁷.

Ett par udda exempel

Jag har nu gett exempel på ett antal ganska självklara undersökningar. Det finns naturligtvis många fler möjligheter att utnyttja Libris-basen, och en forskare med fantasi kan säkert få ut mycket av intresse som skulle överraska oss bibliotekarier. Som ett exempel vill jag peka på Arne Jarrick, som spårat »rörelsen mot sekularisering« med hjälp av ämnesstatistiken i SB17 men också använt formatuppgifterna för att avläsa spridningen av tryck utanför elitkretsarna, enligt hypotesen att en ökning av andelen oktavformat⁸ kan tolkas i den riktningen⁹, en hypotes som skulle fått ännu starkare stöd om skillingtrycken som kategori hade funnits med i SB17.

Fallgropar

Vägledning och information om sökmöjligheterna är som nämnts fylliga i Libris-basen, och en forskare som vill utnyttja den för systematiska sökningar bör med lite ihärdighet kunna sätta sig in i hur det fungerar. Man måste dock alltid kontrollera att de träffmängder man får vid sökning svarar mot det man är ute efter – om inte kan det bero antingen på att man utformat sökningen felaktigt eller att den behöver justeras, att in-

formationen saknas i många poster, eller att den finns men inte är sökbar. Naturligtvis förekommer också inkonsekvenser i registreringen som kan göra att en relevant post inte träffas av en sökning, men i de välkontrollerade nationalbibliografiska deldatabaserna är det inte något stort problem, storleksordningen blir ändå rätt. Knepigare kan det vara att vissa registreringsregler ändrats under tidens lopp. När man söker förlag i Nationalbibliografin måste man vara medveten om att t.ex. Bonniers finns registrerat både som Bonnier och Bonniers, B. Wahlströms förlag både som Wahlström och Wahlströms, oberoende av vad det står i trycket.

Det är sällan meningsfullt att ange de exakta siffror man får fram genom olika sökningar i Libris-basen, den lever nämligen i allra högsta grad, och kompletteringar och rättelser sker fortlöpande.

Jag har pekat på dubbelklassning som en orsak till för stora träffmängder. Särskilt när det gäller lite äldre material kan poster för digitaliseringar blåsa upp siffrorna. Digitaliseringar kan dock enkelt uteslutas vid sökning i t.ex. SOT. Som jag framhållit ovan måste man också vara medveten om vad som inte finns i Libris-basen.

Libris-basens titlar utgör också en jättelik textsamling och kan i viss utsträckning användas som ett komplement till andra källor för ordval och stavning. Men här gäller det att se upp, titelsökningar sker i alla titelfält, och i vissa är stavningen normaliserad. Faksimilupplagor, liksom medvetet arkaiserande stavning ställer också till det. Jag gissar att den sista »äkt« förekomsten av stavningen »äfventyr« i Libris-basen är från 1940. Felskrivningar förekommer naturligtvis stundom i titlarna, men det är nog ett större problem när man söker en enskild titel.

Önskelista för framtiden

I första hand skulle man önska att Libris-basen kompletterades med det som ännu saknas. Jag har listat vad det handlar om för äldre tider, men man får inte heller glömma att 14- och 1500-talen i stort sett saknas. Det största problemet är nog annars att mycket från 1800-tal och tidigt 1900-tal inte finns med, och att en hel del av det som finns saknar viktig information. Det beror oftast på att posterna är konverterade från äldre kataloger, där uppgifter om bl.a. förlag inte funnits. Det understryker också hur viktigt det är att konsekvens i registreringen av grundläggande bibliografiska uppgifter upprätthålls i Nationalbibliografin. Jag skulle önska mer information på Libris-basens informationssidor om hur väl representerad perioden 1830–1975 är. Jag skulle också önska att man kunde göra en bättre preciserad titelsökning. Det vore inte heller

dumt om man kunde sortera översättningar under en författare efter språk. Det fungerar i vissa fall, i andra inte alls.

Ämnesträdet, är som jag framhållit ett utmärkt hjälpmedel, och det är en stark förhoppning att det på något sätt får en fortsättning när KB nu lämnar SAB-klassifikationen för Dewey.

Till slut önskar jag en större medvetenhet från Libris sida, och kanske framförallt från KB:s och forskningsbibliotekens, om att Libris-basen med sina över 7 miljoner titlar, som dessutom ständigt ökar i antal, utgör ett viktigt källmaterial som bör kunna utnyttjas i den egenskapen.

Noter

- ¹ När jag i fortsättningen använder beteckningen »Nationalbibliografin« avses just denna deldatabas.
- ² Åsa Beckman, »Kvinnor räddar sina mäns självkänsla«, torsdagskrönika, DN 2011-10-06, s. 15.
- ³ Svenska Förläggareföreningen, *Branschstatistik 2010. Rapport från Svenska Förläggareföreningen*, Sthlm 2011. ISBN 978-91-97-976730-1-3. (Även tillgänglig på föreningens hemsida.); uppgiften om 70% fanns på hemsidan 2011-10-10.
- ⁴ En utförlig redovisning av utvecklingen 1700-1829 finns i min artikel »'Luckan' på tryck (?) eller trycket i 'luckan'«, i *Framsynthets ihugkommelse. En vänbok till Sune Lindqvist på 80-årsdagen den 26 oktober 1991*, Sthlm 1991. (Acta bibliothecae regiae Stockholmiensis, ISSN 0065-1060; 51).
- ⁵ *Citizen Schein*, red. Lars Ilshammar, Pelle Snickars & Per Vesterlund, Sthlm 2010. ISBN 978-91-88468-17-8.
- ⁶ Ges ut av Artdatabanken, Sveriges lantbruksuniversitet, 2005-, med stöd av Sveriges Riksdag.
- ⁷ Bibliografiskt format anger det antal typsidor som använts till varje tryckform. I oktavformat är antalet 8.
- ⁸ Arne Jarrick, »Borgare, småfolk och böcker i 1700-talets Stockholm«, s. 191-228 i: HT 1990, s. 207, 208.

Gunilla Jonsson var anställd i Kungliga biblioteket från 1971 fram till sin pensionering 2006. Hon har arbetat med bokvård, särskilt av rariteter och historiska samlingar och retrospektiv bibliografi och var ansvarig för den svenska bibliografin 1700-1829. Hon har också varit ansvarig för bibliotekets referensservice. Åren 1996-2006 var hon biblioteksråd och chef för Avdelningen för insamling och dokumentation, som hade ansvar för pliktleveranser, utländskt förvärv, nationalbibliografin och övrig katalogisering. Gunilla Jonsson har publicerat en rad artiklar i ämnena bibliografi och bokhistoria i svenska såväl som i utländska publikationer.

Jan Hagerlid

SwePub

**och drömmen om det perfekta systemet
för forskningsinformation**

Kan man föreställa sig en tjänst på internet där man kan hitta all relevant information om svensk forskning? Där skulle det finnas både forskningspublikationer, populärvetenskapliga presentationer, information om pågående projekt och om expertkompetens. Tjänsten skulle vara av intresse för ett antal målgrupper med varierande behov. Det skulle vara enkelt och välmotiverat att bidra med innehåll till tjänsten. Den skulle drivas och vidareutvecklas till en rimlig kostnad av en institution som tog ett långsiktigt ansvar. Att frågan ställs hypotetiskt är ett annat sätt att säga att vi idag inte har en sådan tjänst i Sverige. Finns det något som ligger närmare idealbilden ovan i andra jämförbara länder?

I Norge har man BIBSYS ForskDok, »som består av tre databaser, en för publikasjoner, en for prosjekter og en for kompetanse.«¹ Den Danske Forskningsdatabase »dækker publiceret litteratur, eksempelvis videnskabelige artikler, PhD-afhandlinger, præsentationer fra konferencer og undervisningsnoter. Målet er også i nær fremtid at dække oplysninger om projekter.«² I Nederländerna har man systemet NARCIS – National Academic Research and Collaborations Information System. Det ger tillgång till open access-publikationer från högskolornas öppna arkiv, forskningsdata och beskrivningar av forskningsprojekt, forskare och forskningsinstitutioner.³ Jag gör ingen värdering av dessa tjänsters kvalitet, men noterar att de försöker täcka ett bredare område än enbart publikationer.

SwePub är en tjänst som ger möjlighet att söka bland referenser till forskningspublikationer registrerade i publiceringsdatabaser vid flertalet svenska lärosäten.⁴ SwePub innehåller till en mindre, men växande del, också länkar till fritt tillgängliga e-publikationer. Den drivs av Kungliga biblioteket som en separat tjänst vid LIBRIS. Mitt huvudsyfte är att ge en överblick över SwePubs tillkomst och utveckling, särskilt den period då grunden lades för tjänsten. Det föreföll då intressant att även något beskriva utvecklingen av liknande tjänster i Sverige.

Det är lite anmärkningsvärt att vi i Sverige fått uppleva nedläggningar av två tjänster för datorbaserad forskningsinformation, nämligen NYTTFO i slutet av 1980-talet och SAFARI 2002. Vilar det någon förbannelse över sådana projekt? Knappast, men det är en påminnelse om att det är viktigt att tydligt definiera vad man vill göra och för vem det görs. Vissa frågor kan och bör ställas om t.ex. innehåll, målgrupp, perspektiv eller teknisk lösning. Vad menar man med forskningsinformation? Bibliotekarier tänker i första hand på vetenskapliga publikationer medan andra snarare menar t.ex. pågående projekt, populärvetenskaplig information eller kontaktuppgifter till expertkompetens. Det finns en tydlig skillnad mellan bearbetad forskningsinformation för allmänheten och källmaterial, det

må vara publikationer eller information om projekt eller experter. Vilka målgrupper vill man prioritera? Vänder sig tjänsten till allmänheten, industrin, offentliga verksamheter, forskare, universitetsadministratörer, studenter eller skolelever? Om man inte vill exkludera någon målgrupp, kan man då skapa en tjänst som ger mervärde åt alla?

Det finns ett antal olika perspektiv. För bibliotekarien är det primära att användarna ska kunna hitta och få tillgång till forskningsinformation, helst genom omedelbar digital tillgång till dokument eller källmaterial i annan form. För forskare är synligheten det viktiga, och andra forskare troligen den viktigaste målgruppen. För forskningsinformatören är det primära att kunna förmedla ett komplext vetenskapligt innehåll i en bearbetad och begriplig form till den stora allmänheten. För forskningsadministratören ligger fokus på att kunna använda publicering som underlag för redovisning, utvärdering och eventuellt resursfördelning.

Man kan välja mellan en centraliserad eller decentraliserad teknisk modell. Ska informationen direkt läggas in i en central databas eller ska man löpande hämta in informationen från lokala databaser?

Tidiga försök – NYTTFO

Det första försöket att skapa ett datorbaserat system för forskningsinformation tillkom 1981 på initiativ från universiteten i Linköping och Lund. Projektet NYTTFO fick medel från Forskningsrådsnämnden (FRN) och Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning (DFI). Man ville skapa ett system som ledde till en ökad överföring av kunskap från högskolan till samhället, inte ett system för inomvetenskaplig informationsförsörjning eller populärvetenskaplig kommunikation. Detta var långt före tillkomsten av webben, en tid som präglades av stordatorer med relativt komplicerade modeller för inmatning och sökning. Forskare och andra skulle fylla i s.k. NYTTFO-blad som sedan matades in i en dator med angivandet av ett antal sökord. Utöver den akademiska sammanfattningen fanns också ett fält för »tillämpning« – dvs. forskarna skulle med några få ord försöka förklara vad resultaten kunde användas till i praktiken. Kunderna – näringslivet, offentliga organisationer, etc. – kunde skapa profiler för att få löpande information anpassad till sina behov. Man ville få in projektbeskrivningar och rapporter, men även information om kurser och konferenser. Tjänsten använde det för sin tid mycket avancerade fritextsökningssystemet 3RIP. Det var ett slags SDI-system (Selective Dissemination of Information), något som då var mycket modernt,

med en inbyggd återkoppling till universitetens kontaktsekretariat.⁵ Tjänsten drevs i projektform, först av universiteten i Lund och Linköping, sedan av UHÄ. NYTTFO lyckades aldrig gå över till reguljär drift utan verkade närmast ha tynat bort och försvann troligen 1987 enligt den dåvarande projektledaren Klas Lenberg. Huvudskälet var att finansieringen inte räckte till och knäcken blev att det företag som skulle skanna in blanketter inte klarade sitt uppdrag och sedan gick i konkurs. Näringslivet var mycket intresserat men högskolorna var rätt passiva. Tekniken var outvecklad. »Vi var för tidiga med databasen – folk hade inte datorer och modemerna var för slöa – men pappersupplagan fungerade mycket bra.«⁶

Tidiga försök – SAFARI

Tjänsten SAFARI (Spridning Av Forskningsinformation till Allmänheten öveR Internet) öppnade 1998. Den igångsattes och drevs av Högskoleverket (HSV) enligt ett regeringsuppdrag från 1996 att skapa ett forskningsinformationssystem på internet. Det var ett distribuerat system där man hämtade information från universitet och högskolor och några forskningsinstitut. Producenten skulle märka sin information med metadata enligt standarden Dublin Core för att den skulle kunna hämtas och indexerats av sökrboten. Enligt uppdraget skulle systemet i första hand vända sig till allmänheten och utbildningsväsendet, men även företag nämndes. HSV betonade fyra grupper: allmänhet/skola, företag och organisationer, forskarsamhället och högskolestudenter. Det fanns inga klara gränser för vilken typ av information tjänsten skulle innehålla. Man nämner projektbeskrivningar, pressmeddelanden, beskrivningar av institutioners verksamhet samt som en möjlighet även avhandlingar i fulltext.⁷ Vetenskapsrådet övertog SAFARI från HSV 2001 och fick då även i uppdrag att utvärdera tjänsten. Utvärderarna ansåg att tjänsten var otydlig vad gäller målgrupper, dyr i förhållande till användningen och för krånglig för de som skulle bidra med information. Tjänsten var varken särskilt anpassad för eller använd av den primära målgruppen allmänhet/skola. Utvärderarna föreslog att man i stället skulle skapa en populärvetenskaplig portal med mer centralt redigerat material vilket sedan blev tjänsten Forskning.se.⁸

De huvudansvariga för SAFARI skickade en skrivelse till Utbildningsdepartementet där man kritiserade Vetenskapsrådets beslut att lägga ned tjänsten.⁹ Man menade att utvärderarnas ekonomiska beräkningar byggde på det felaktiga antagandet att innehållet enbart hade producerats

för den centrala tjänsten. Man medgav att innehållet blev heterogent eftersom varje högskola själv valde vad man ville lägga ut. Vad gäller kritiken om bristande anpassning till allmänhet/skola så menade man att VR kunde ha utnyttjat databasens kataloginformation för att bygga separata gränssnitt för olika användargrupper. Förslaget att istället bygga en populärvetenskapligt inriktad portal ansåg man vara feltänkt, eftersom det redan fanns väl fungerande kanaler för populärvetenskap. Man såg SAFARI som »ett tidigt exempel på en digital infrastruktur, som även innehöll tydliga processer för digital publicering inom universitet och högskolor,...«

Jag menar att otydligheten om vad tjänsten skulle innehålla var en stor svaghet samt att man förmodligen var för tidigt ute med en decentraliserad tjänst. Det var förståeligt att VR ville skapa en mer strukturerad tjänst och den kom naturligt att präglas av ett forskningsinformatörsperspektiv eftersom VR hade omfattande kompetens på det området. Den nya tjänsten *Forskning.se* började ändå rätt snart att åter utvecklas i en mer decentraliserad riktning. »Sedan 2005 arbetar vi även med att utveckla och testa nationella söktjänster för forskningsinformation«.¹⁰ Detta arbete intensifierades med det s.k. IS-projektet (Infrastruktur och Söktjänster) som pågick från 2008 till 2010. Man har utvecklat teknik för att indexera utvalda källor som genom en sökrobot görs sökbara via *Forskning.se*. Under fliken Avancerad sök »erbjuder forskning.se¹¹ en samlad sökning i utvalda källor från universitet, högskolor och forskningsfinansiärer. Just nu arbetar vi främst med projektdatabaser, tidskrifter, pressmeddelanden och frågelådor.«¹² Som vi ska se kommer även SwePub att bygga vidare på denna decentraliserade modell. Däremot är innehållet mycket tydligare definierat än i SAFARI.

SwePubs rötter – tidiga vägval

Tillkomsten av SwePub föregicks av en slags dragkamp mellan olika parter med varierande perspektiv och intressen under ett antal år. Utbildningsdepartementet hade redan 2002 initierat ett samarbete mellan Vetenskapsrådet och ett antal lärosäten med syfte att få en bättre redovisning av lärosätenas vetenskapliga publicering som underlag för forskningspolitiken. Vid ett möte den 25 februari 2003 presenterade Vetenskapsrådet sitt och VINNOVA:s licensavtal med ISI (Institute for Scientific Information) om tillgång till poster för analys av svenska data med internationella jämförelser. Man hade också köpt in rätten att distribuera svenska poster till enskilda lärosäten. Man hoppades att dessa data skulle kunna utgöra grunden för redovisningen till Utbildningsde-

partementet och för en nationell publikationsdatabas för uppföljning och analys.

En arbetsgrupp tillsatt vid mötet utredde frågan vidare och presenterade en rapport¹³ i juni samma år, där man diskuterade två alternativ:

1. Att bygga en nationell databas på ISI-data.
2. Att i stället utgå från lokala publiceringsdatabaser.

Rapporten pekade på en del viktiga begränsningar med att utgå från ISI-data: ISI täcker bara en delmängd av den relevanta publiceringen. Adressangivelserna i ISI kan inte enkelt hänföras till lärosäte eller institution. De poster som skapas får inte läggas ut i sökbara databaser. Man angav som den stora nackdelen med lokala databaser att det saknas uppgifter om citeringar. Rapporten skrevs av medarbetare vid Uppsala universitets förvaltning.

Efter detta gick utvecklingen i två olika spår. Vetenskapsrådet valde att licensiera »svenska« data från ISI som underlag för sina analyser medan ett antal lärosäten fortsatte diskussionen om eventuell samordning av lokala publiceringsdatabaser. Uppsala universitet sammankallade ett antal representanter för olika lärosäten till ett möte i Uppsala den 28 januari 2004. Där kom man fram till att den fortsatta diskussionen om bibliografiska format skulle överföras till det nystartade SVEP-projektet samt att frågan om samordning av analysbehov borde hänskjutas till en arbetsgrupp för informationsförsörjning inom Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF).

In i SVEP-projektet

SVEP-projektet växte fram under våren 2003 i en diskussion mellan i första hand BIBSAM¹⁴, Lunds universitetsbibliotek (LUB) och Uppsala universitetsbibliotek (UUB). I september 2003 anslog BIBSAM drygt 3 mkr till ett 2-årigt projekt under 2003–2005. Både ett stort antal universitets- och högskolebibliotek samt flera enheter inom KB deltog i projektet. Projektets övergripande mål var att främja en mer samordnad och kraftfull utveckling av elektronisk publicering av forskares och studenters egna arbeten vid svenska universitet och högskolor.¹⁵ Det första av projektets fem delprojekt hade i uppdrag att harmonisera metadatabeskrivningar för alla typer av fulltextdokument vilket skulle leda fram till rekommendationer för interoperabilitet på olika nivåer. Detta delprojekt – som leddes av UUB – tog över det fortsatta arbetet

med samordningen av metadataformat för publiceringsdatabaser. Därmed vidgades också uppdraget från att enbart innefatta fulltextdokument till att harmonisera metadata för alla publikationer vid ett lärosäte vare sig de fanns som fulltext eller bara som bibliografiska poster. Ett möte i SVEP-projektets regi hölls i Uppsala den 23 april 2004. En särskild grupp bildades för att ta fram rekommendationer för ett nationellt format för publiceringsdatabaser. Gruppen leddes av Stefan Andersson från Uppsala universitetsbibliotek.

SUHF tar ställning

SUHF:s engagemang hade sin upprinnelse i en rapport, »Vägar för kunskap – behov av en gemensam strategisk nyorientering för högskolorna och deras bibliotek«, som en arbetsgrupp tillsatt av SUHF publicerade 2003.¹⁶ Rapporten ville bland annat »fästa medlemmarnas uppmärksamhet på behovet av förändringar av det nuvarande publiceringssystemet« och föreslog också att det skulle tillsättas en ny arbetsgrupp för att arbeta med frågor kring den vetenskapliga informationsförsörjningen. Denna grupp leddes av högskolerektorn Romulo Enmark och hade SUHF:s generalsekreterare Bengt Karlsson som sin sekreterare. Den ägnade stor uppmärksamhet åt frågan om samordning av publiceringsdatabaser. Vetenskapsrådet gjorde ett utskick till förvaltningschefer och motsvarande vid universitet och högskolor i slutet av november 2004.¹⁷ Avsikten med brevet var att inbjuda till samarbete om publikationsdata och särskilt få klarhet om inställningen till att få lärosätets data från ISI via Vetenskapsrådet för en viss kostnad. Tre ambitionsnivåer för samverkan föreslogs:

1. Analysdialog
2. Lärosätesspecifika analyser
3. En nationell publikationsdatabas för uppföljning och analys

Gruppen diskuterade de stora begränsningarna med ISI-data både i fråga om publikt tillgängliggörande och bristande täckning och framhöll att det vore bättre att satsa på uppbyggnad av lokala databaser.¹⁸ Efter att ha tagit del av informationsförsörjningsgruppens diskussioner ställde sig SUHF:s styrelse

- positiv till en dialog med Vetenskapsrådet/VINNOVA om modeller för analys av publikationsdata (från ISI eller andra källor),

- tveksam till värdet av leverans av lärosätesspecifika ISI-data mot betalning,
- positiv till att verka för tillkomsten av en nationell databas baserad på lokala samordnade databaser snarare än att basera den på ISI-data.¹⁹

Formatrekommendationer

De formatrekommendationer som utarbetats inom SVEP-projektet skickades sedan av SUHF på remiss till dess medlemmar i januari 2005. Flertalet lärosäten svarade och var dessutom övervägande positiva. Efter remissomgången gjordes några tillägg avseende mer detaljerade obligatoriska uppgifter för tidskriftsartiklar samt nya publikationstyper för konstnärlig verksamhet. Den reviderade versionen publicerades i augusti 2005.²⁰ Den fick också uttryckligt stöd av SUHF:s styrelse i slutet av samma månad.²¹ Riktlinjerna beskrevs på följande sätt: »Dessa riktlinjer syftar till att ange vilka uppgifter som minst ska vara med vid beskrivningen av en publikation samt till att få en enhetlig klassificering vad gäller publikationstyp och ämnesområde. Förslag till *utökningar* av minimiformatet ges också under de olika elementen i beskrivningsformatet. Dessa utökningar motsvarar i princip en fullständig beskrivningsnivå. Istället för att skapa ett specifikt »SVEP-format« visas exempel på metadatauppmärkning och – struktur enligt *Metadata Object Description Schema, MODS*, version 3.0.« MODS är ett generellt schema, utvecklat av Library of Congress, och är speciellt användbar för biblioteksapplikationer.

En grund var lagd

Det är tydligt hur grunden för den framtida tjänsten SwePub läggs under dessa år, 2003–2005. Det var från början en öppen fråga om en nationell publikationsdatabas skulle bygga på ISI-data eller på lokala publiceringsdatabaser. SUHF tog efterhand mycket tydligt ställning för det senare alternativet. De som arbetade med e-publicering inom högskolan var inriktade på att man skulle bygga centrala tjänster genom att hämta in data från lokala öppna arkiv, i första hand med stöd av det nyligen lanserade OAI-protokollet (Open Archives Initiative – Protocol for Metadata Harvesting). Förebilden var från början snarast tjänster som enbart sökte fram det fritt tillgängliga materialet från lärosätena. Det nederländska DARE (Digital Academic REpositories) var ett välkänt

sådant initiativ. Inom SVEP-projektet skapades också en tjänst – Uppsök – som använde OAI-protokollet för att samsöka studentuppsatser i elektronisk form. Inom lärosätena hade det samtidigt på många håll, vanligen på uppdrag från ledningen och i förvaltningens regi, skapats olika typer av databaser för att registrera lärosätets samlade publicering. Inom SVEP-projektet förstod man att det vore en fördel att integrera de öppna arkiven med publiceringsdatabaserna och man hade den nödvändiga kompetensen. När uppgiften inte bara gällde att visa upp det fritt tillgängliga materialet utan även att ge underlag för redovisning och analys av lärosätets hela produktion blev den också viktigare för högskolornas ledningar.

SVEP-projektet avslutades 2005, men två sammanhängande projekt genomfördes som en uppföljning av arbetet med formatrekommendationerna. I projekten *Testbed för interoperabilitet* och *Söktjänst för svenska vetenskapliga publikationer* skapade Uppsala universitetsbibliotek en testsöktjänst som visade att man kunde skapa en OAI-PMH-baserad tjänst som byggde på SVEP-rekommendationerna. Man kartlade också hur långt lärosätena hade kommit med att utveckla sina publiceringsdatabaser.²²

Från ord till handling

När sedan det nya programmet OpenAccess.se tog vid efter SVEP under 2006 var grunden väl förberedd. Frågan var hur man skulle gå vidare till en verklig tjänst. Den tidigare nämnda tjänsten Uppsök hade initierats av ett antal högskolebibliotek men sedan övergått till drift hos LIBRIS. Detta var ett bra exempel och alla i den nya styrgruppen för OpenAccess.se var överens om att LIBRIS var det självklara valet som värd för en ny tjänst. Från LIBRIS sida ville man i så fall medverka aktivt i själva utvecklingen av tjänsten. Efter långa förberedande diskussionen publicerades en ovanligt preciserad utlysning våren 2007.²³ Här angavs den organisatoriska modellen. »Det förutsätts att projektet ska ledas av deltagare från högskolesektorn och innefatta ett samarbete mellan fler universitet och/eller högskolor. Projektet ska ledas i samverkan med avdelningen för LIBRIS för att garantera tekniska lösningar som passar in i LIBRIS nationella system.« Utlysningen formulerade både det strategiska målet, de övergripande motiven och tänkbara målgrupper för en söktjänst.

»Det strategiska målet för det samlade utvecklingsarbetet är att utveckla och driftsätta en organiserad lösning som

- hämtar samtliga poster för vetenskapliga publikationer från lärosätenas publiceringsdatabaser,
- gör dessa poster tillgängliga för sökning från slutanvändare och för hämtning till andra tjänster,
- ger möjlighet och verktyg för att utnyttja metadata som underlag för redovisning och analys av den svenska vetenskapliga publiceringen
- fungerar som en publikt tillgänglig söktjänst inom ramen för Libris nationella system«

Observera att utlysningen inte talar om att utveckla en analysfunktion, bara att ge möjlighet och verktyg.

»Övergripande motiv är att

- ge ökad synlighet och tillgänglighet för svensk vetenskaplig publicering
- understödja en utveckling där en växande del av den svenska vetenskapliga publiceringen är fritt tillgänglig i fulltext på Internet
- ge ett samlat och jämförbart underlag för redovisning av svensk vetenskaplig publicering
- ge incitament för att lokala publiceringsdatabaser ska bli heltäckande och följa överenskomna standarder

Tjänstens potentiella användare

- Forskare, lärare, studenter
- Andra beslutsfattare inom högskola och forskning
- Användare utanför högskolan som behöver en samlad ingång till den svenska vetenskapliga publiceringen.«

En ansökan kom in för ett projekt som skulle ledas av UUB i samarbete med GUB, LUB och Avdelningen för Libris. Projektledare var Stefan Andersson från UUB och LIBRIS arbete leddes av Kristin Olofsson. KB anslag 1,5 miljoner kronor till projektet i juni 2007. Anslaget från KB avsåg det arbete som skulle utföras vid universitet och högskolor. Därutöver bekostade KB genom avsättning av interna medel LIBRIS utvecklingsinsatser i projektet. LIBRIS svarade för den tekniska utveck-

lingen och utformningen av söktjänsten medan universitetsdeltagarna utformade en kravspecifikation, såg över metadatakraven och organiserade kommunikation och samverkan med alla berörda parter. Samarbetet mellan de olika parterna fungerade mycket väl. KB stod för hela finansieringen men fick också ett resultat som kunde vara användbart på flera sätt. Här tillfördes ett innehåll som väsentligt berikade nationalbibliografin och LIBRIS plattform i stort, eftersom LIBRIS i huvudsak saknade de vetenskapliga artiklarna som ju var det viktigaste materialet i SwePub. SwePub skulle därmed också förhoppningsvis i någon mån kunna ersätta de humanistiska specialbibliografier som med tiden visat sig svåra att vidmakthålla.

Projektet skickade ut en kravspecifikation på remiss i mars 2008. Den innehöll allmänna krav på tjänsten och en något uppdaterad formatspecifikation. En slutlig kravspecifikation blev klar i oktober samma år.²⁴ LIBRIS hade medverkat i utvecklingen av kravspecifikationen och skapade sedan själva tjänsten med alla komplexa utvecklingsfrågor detta innebar, kring hämtning av data, deduplicering av data, indexering, funktionalitet, visningsformat etc.

Söktjänsten SwePub invigdes officiellt vid konferensen Mötesplats Open Access i Uppsala den 26 november 2009.

SwePub idag

SwePub är en separat tjänst inom LIBRIS utbud som bygger på data hämtade från lärosätenas publiceringsdatabaser.²⁵ Flertalet svenska lärosäten (drygt ett 30-tal) medverkar och de få som ännu ej deltar är på väg in i tjänsten. Söktjänsten innehåller idag (13 november 2011) 437 000 poster. »Kungliga biblioteket, Enheten för LIBRIS och databaslicenser ansvarar för drift och underhåll av tjänsten SwePub.« Detta enligt den förvaltningsplan som antogs av styrgruppen för projektet 2010-03-16.²⁶

Utvecklandet av en kommunikationsplan var en del av projektet och en del insatser har gjorts. Men mycket återstår säkert att göra vad gäller marknadsföring. SUHF:s uttalade stöd för tjänsten har gjort den känd hos universitetens ledningar. Här finns ett viktigt förtroendekapital. Den är troligen relativt väl känd även i övrigt inom högskolan, men knappast därutöver. Tanken var att SwePub efterhand skulle bli en integrerad del av LIBRIS nationella söktjänst, vilket antagligen skulle öka användningen utanför högskolan. Detta är fortfarande ett mål men kommer i så fall förverkligas som en del av en mer genomgripande förändring av LIBRIS

struktur. Användningen av tjänsten är hygglig men inte alltför imponerande. Från den 1 januari 2010 till den 6 november 2011 har man registrerat ca 475 709 besök och 376 360 unika besökare. Efter en uppgång fram till november 2010 med nästan 50 000 besök har användningen nu planat ut till en nivå på ca 25 000 i månaden.²⁷

Detta kan jämföras med LIBRIS webbsök som bara på en månad, september 2011, hade 411 419 besök och 218 063 unika besökare.²⁸ Det kan också jämföras med SAFARI som hade 57 400 besök år 1999 och 82 300 år 2000.²⁹

SwePub som underlag för redovisning och resursfördelning

De fortsatta utvecklingsinsatserna har i hög grad fokuserat på frågan vad som krävs för att SwePub ska kunna användas för redovisning och/eller resursfördelning på både lokal och nationell nivå. På uppdrag av Forum för bibliotekschefer inom SUHF, gjorde en arbetsgrupp en analys av begränsningar i SwePub-data och lämnade rekommendationer för hur kvaliteten skulle höjas. Dessa var inriktade på ökad kvalitet i lokal täckning och bibliografisk standard, verifikation och nationell överföring. Arbetsgruppen föreslog att SUHF

- »arbetar för att de lokala databaserna skall utgöra underlag för analys och medelsfördelning på nationell nivå,
- rekommenderar sina medlemmar att anpassa sina publikationstjänster enligt denna rapports rekommendationer,
- initierar en vidareutveckling av formatspecifikationen för SwePub MODS på nationell nivå genom att en nationell samordningsgrupp utses.«

SUHF:s förbundsårsamling var vid sitt möte den 28 oktober 2010 något försiktigare i sina slutsatser:

- »Förbundsårsamlingen konstaterar att denna rapport inte på något sätt skall utgöra ett ställningstagande för eller emot olika metoder för bibliometrisk fördelning av medel, utan är ett försök att skapa ett underlag för intern och nationell analys.
- SUHF rekommenderar sina medlemmar att anpassa sina publikationstjänster enligt rapportens rekommendationer (kap 5)

- SUHF initierar en vidareutveckling av formatspecifikationen för SwePub MODS på nationell nivå, genom att en nationell samordningsgrupp utses.«³⁰

Det skulle givetvis medföra stora fördelar om data från SwePub användes som underlag för resursfördelning på nationell nivå. Det skulle ge starka incitament för att höja täckningen och kvalitén. Samtidigt skulle man också behöva införa olika kontrollinstanser för att systemet inte ska missbrukas. Det fanns förhoppningar att den s.k. Resursutredningen skulle föreslå ett system med medelsfördelning till någon del baserad på data från SwePub.³¹ Den föredrog att utgå från citeringsdata från ISI för den del av medelsfördelningen som skulle basera sig på publicering och regeringen följde förslaget. Nu pågår dock en ny utredning, Utvärdering av forskningskvalitet som en grund för tilldelning av resurser till universitet och högskolor (U 2010:C). Denna är ännu ej offentliggjord men utredaren Anders Flodström har i en intervju sagt att SwePub ska få en central roll. »Jag har väl inte varit alltför innovativ, jag menar att man ska fortsätta att använda bibliometriindikatorer, men göra det på ett annat sätt, genom att bygga upp en nationell forskningsdatabas... När det gäller en svensk forskningsdatabas föreslår Anders Flodström att Kungliga Biblioteket ska få i uppdrag att bygga upp den inom ramen för SwePub, KB:s nationella söktjänst för vetenskapliga publiceringar.«³²

SwePub och open access

Ett av de övergripande motiven för SwePub var enligt utlysningen 2007 att »understödja en utveckling där en växande del av den svenska vetenskapliga publiceringen är fritt tillgänglig i fulltext på Internet«. Detta är inte lätt att utvärdera. Däremot kan man konstatera att SwePub idag bara till en del avspeglar den växande andelen fritt tillgängliga svenska publikationer. Av idag (12 november 2011) 181 713 refereegranskade artiklar i SwePub är 11 486, dvs. 6,3 procent, fritt tillgängliga. Detta ska jämföras med en studie som utgår från ett urval av artiklar publicerade 2008 från databasen Scopus. Enligt denna studie skulle andelen fritt tillgängliga vara 22,6 procent för Sverige.³³ En internationell studie genomförd av samma forskarteam, med ett större urval, kom fram till att den totala andelen fritt tillgängliga artiklar var 20,4 procent.³⁴ Varför återspeglas inte detta i SwePub? Huvudskälet är troligen att artiklarna inte i första hand läggs ut i ett öppet arkiv vid ett lärosäte. I den nordiska studien ovan hade 19 procent av de fritt tillgängliga artiklarna hittats i ett öppet arkiv

vid ett lärosäte, 32 procent i ett ämnesarkiv och 49 procent på en annan webbplats. I en aktuell kartläggning av open access-arbetet vid svenska lärosäten kommenteras också den låga andelen fritt tillgängliga artiklar i SwePub. »En anledning till det låga sökresultatet är att det i de öppna arkiven finns en mängd artikelreferenser som länkar till fritt tillgängliga fulltexter, men som inte är uppmärkta som open access och därmed inte synliggörs som fria fulltexter i SwePub.«³⁵ Detta är säkert en delförklaring och borde kunna åtgärdas. Men det krävs också att alla de artiklar forskare gör fritt tillgängliga också hamnar i lärosätets öppna arkiv. SwePub kan inte förväntas vara den främsta källan för tillgång till svenska vetenskapliga publikationer i fulltext. Google och andra sökmotorer vinner den matchen utan problem. Däremot skulle en större andel fritt tillgängliga publikationer i SwePub troligen öka tjänstens användning. Det skulle också göra det möjligt att använda SwePub som ett underlag för att bedöma hur andelen fritt tillgängliga publikationer ökar i stort i Sverige.

Tre tjänster

Utöver SwePub finns idag två tjänster som förmedlar information om svensk forskning.

Forskning.se har tidigare nämnts. Det är intressant att notera att Forskning.se har gjort en tydlig avgränsning av sitt område i förhållande till SwePub och även hänvisar dit för vetenskapliga publikationer. SwePub finns med under rubriken externa söktjänster. I den tidigare nämnda IS-rapporten trycker man flera gånger på att vidareutveckla samarbetet med forskningsbiblioteken och med SwePub.³⁶

Med stöd av VINNOVA har också en nationell plattform för informationssamarbete om pågående forskning utvecklats under beteckningen Sweden Science Net.³⁷ Samarbetet omfattar de stora universiteten och de stora forskningsfinansierarna. Fokus ligger på information om pågående projekt och expertis, men man har planer på att även inkludera källor som publikationer och patent. Det är inte helt tydligt på vilket sätt denna tjänst är samordnad med Forskning.se som likaledes medger sökning på projekt.

Dröm på väg att infrias?

SwePub har efter en lång grundläggningsfas utvecklats till en stabil och tydligt avgränsad tjänst, med ett innehåll som växer snabbt. Den har så att säga etablerat ett faktum som andra intressenter inom området nu relaterar sig till. Därmed inte sagt att allt är frid och fröjd. Den relativt

blygsamma användningen är oroande. Fokus i den senare utvecklingen har nästan enbart lagts vid SwePub som underlag för utvärdering och resursfördelning, vilket jag menar kan bli för ensidigt. Den målgrupp som skulle använda tjänsten i detta syfte är ändå rätt begränsad. Det behövs en förnyad diskussion om målgrupper och marknadsföring inom SwePub. Det är också angeläget att den utlovade integrationen med LIBRIS allmänna söktjänst förverkligas, vilket skulle bredda användningen. Vi är långt ifrån den samlade söktjänst jag efterlyste inledningsvis. Eftersom avgränsning ifråga om innehåll verkar vara en framgångsfaktor, så kanske det inte ens är önskvärt. Men det borde gå att koppla ihop de nuvarande tjänsterna i högre grad, på ett sätt som underlättar för användaren.

Noter

- ¹ <http://www.bibsys.no/norsk/produkter/forskDok/>
- ² <http://www.forskningsdatabase.dk/About>
- ³ <http://www.narcis.nl/about/Language/en>
- ⁴ <http://www.swepub.se/help.jsp>
- ⁵ NYTTFO: rapport om försöksverksamheten vid högskolorna i Linköping och Lund med ett datorbaserat system för löpande information om forskning m. m. till externa kunskapsanvändare. Linköping, 1982
- ⁶ E-post från Klas Lenberg
- ⁷ Ett system för forskningsinformation på Internet (SAFARI) : ett regeringsuppdrag. Högskoleverket, 1998. Se <http://www.hsv.se/download/18.539a949110f3d5914ec800093059/9835R.pdf>
- ⁸ Jacobsson, Carl och Billfalk, Sara. Utvärdering av SAFARI – ett nationellt Internet-baserat forskningsinformationssystem., Vetenskapsrådet, 2002. Se <http://www.vr.se/download/18.320a86de108dcd98cbc80005030/Utvardering+av+SAFARI.pdf>
- ⁹ Sparr, Martin och Lundberg, Sigfrid, [Skrivelse om SAFARI] dnr U2002/3858/F
- ¹⁰ <http://www.forskning.se/soktjanster/omnationellsokning>.
- ¹¹ Infrastruktur och söktjänster : om svensk forskningsinformation på internet. Slutrapport från IS-projektet. Se <http://www.forskning.se/soktjanster/omnationellsokning/dokumentationisrapportochtekniskbilaga.4>
- ¹² <http://www.forskning.se/soktjanster/avanceradsok.4>
- ¹³ Samverkansprojekt mellan vetenskapsrådet och universitet/högskolor kring vetenskaplig publicering – uppföljning, bibliometri och en nationell databas. Projektgruppen för en nationell databas. Rapport 2003-06-04.
- ¹⁴ BIBSAM var tidigare namnet på KB:s avdelning för nationell samordning och utveckling
- ¹⁵ Hagerlid, Jan, SVEP-projektet – en lägesrapport. InfoTrend 60 (2005):1. Se <http://www.sfis.nu/publikationer/infotrend/arkiv/2005>

- ¹⁶ Vägar för kunskap – behov av en gemensam strategisk nyorientering för högskolorna och deras bibliotek: Rapport till SUHF:s styrelse och förbundsårsamling från en arbetsgrupp, september 2003. Se http://www.suhf.se/web/Rapporter_2000-2004.aspx
- ¹⁷ Distribution av lokala ISI-publikationsdata avseende 1982-2003. Vetenskapsrådet, avd. för forskningspolitiska frågor, Madeleine Leijonhufvud/CJ. 2004-11-28. Dnr 356-2004-7922
- ¹⁸ Minnesanteckningar från ett sammanträde med informationsförsörjningsgruppen den 29 november 2004, § 3.
- ¹⁹ SUHF. Protokoll fört vid styrelsemöte den 14 december 2004, § 6.
- ²⁰ SVEP: DP1. Rekommendationer. Nationellt format för publiceringsdatabaser (lokala register över akademisk publicering). Stefan Andersson, Leif Eriksson, Eva Lakomaa och Maria Kinger
- ²¹ Se <http://www.suhf.se/web/c82879eb-3db8-4fa5-baab-d5ea151b8436.aspx>
<http://www.suhf.se/web/c82879eb-3db8-4fa5-baab-d5ea151b8436.aspx>
- ²² Söktjänst för svenska vetenskapliga publikationer. Slutrapport. Version 1.1. Februari 2007. Stefan Andersson, Uppsala universitetsbibliotek s.3. Se <http://www.kb.se/openaccess/om/projekt/avslutade/#S%C3%B6ktj%C3%A4nst>
- ²³ <http://www.kb.se/openaccess/nyheter/2007/Utllysning-till-projekt/>
- ²⁴ <http://www.kb.se/openaccess/om/projekt/avslutade/#Samlad>
- ²⁵ <http://www.swepub.se/>
- ²⁶ <http://www.kb.se/openaccess/om/projekt/avslutade/#Samlad>
- ²⁷ Enligt intern statistik. Utdrag lämnat av Marja Haapalainen.
- ²⁸ Enligt intern statistik. Utdrag lämnat av Marja Haapalainen.
- ²⁹ Jacobsson, Carl och Billfalk, Sara. Utvärdering av SAFARI ett nationellt Internetbaserat forskningsinformationssystem. Vetenskapsrådet, 2002. S. 11
- ³⁰ Kvalitet och publikationsdatabaser : Rekommendationer för att anpassa de svenska lärosätenas publikationsdatabaser till att utgöra underlag för bibliometrisk analys och ekonomisk resursfördelning. Arbetsgruppen för kvalitetssäkring av publikationsdatabaser på uppdrag av Forum för bibliotekschefer, SUHF – Sveriges universitets- och högskoleförbund. Slutrapport – augusti 2010. Se http://www.suhf.se/web/REK_2010_4_Rekommendationer_med_anledning_av_rapporten_Kvalitet_och_publicationsdatabaser.aspx
- ³¹ Resurser för kvalitet (SOU 2007:81).
- ³² Flodström har ett nytt förslag till fördelning av resurser. Universitetsläraren 2011:18.
- ³³ Hedlund, T. (2010), »Open Access availability of articles by Nordic authors«, ScieCom Info, Vol. 6 No. 4. Se <http://www.sciecom.org/ojs/index.php/sciecominfo/article/view/4760>
- ³⁴ Björk B-C, Welling P, Laakso M, Majlender P, Hedlund T, et al. (2010), »Open Access to the Scientific Journal Literature: Situation 2009«, PLoS ONE 5(6), www.plosone.org/article/info:doi/10.1371/journal.pone.0011273

- ³⁵ Svensson, Aina, Open access vid svenska lärosäten – en enkätundersökning. Kungl. biblioteket, 2011, s. 12. Se <http://www.kb.se/openaccess/nyheter/2011/Open-access-vid-svenska-larosaten---en-enkatundersokning/>
- ³⁶ Infrastruktur och söktjänster : om svensk forskningsinformation på internet. Slutrapport från IS-projektet. Se bl.a. s. 8 och s. 11
- ³⁷ <http://www.sciencenet.se/converis/publicweb/area/17257>

Jan Hagerlid är sedan 1992 förste handläggare vid KB, från 2002 vid avdelningen för nationell samverkan. Han är sedan 2006 samordnare för programmet OpenAccess.se. Under perioden 1992–1997 verksam vid KB/BIBSAM där han bland annat ansvarade för utredningen Studenternas bibliotek och för svenskt deltagande i EU:s biblioteksprogram. Jan Hagerlid har också arbetat som byrådirektör vid DFI som forskningssekreterare och vid Forskningsrådsnämnden, med ansvar för biblioteksforskning. Mellan 1997 och 2002 var han överbibliotekarie vid SLU-biblioteken.

Anders Söderbäck

Libris

och framtiden – blir Libris 50?

»Så det finns absolut ingen anledning att luta sig tillbaka och konstatera att vi har vunnit. För de står och skälver, våra framsteg.«

– Birgitta Stenberg

»Utan data är biblioteken ingenting.«

– Tomas Friberg

Hösten 2004 inträffade tre saker som kommit att få stor betydelse för hur jag ser på och tänker kring biblioteksverksamhet. Den första är uppenbar: I september detta år fick jag min första biblioteksanställning, på Västmanlands Läns Museum i källaren till Västerås slott. Denna höst var museet stängt för renovering och mitt arbete bestod i att katalogisera de arkeologiska rapporter som producerats vid museet, liksom de senaste årens inköp och donationer. All denna katalogisering gjordes i Libris. Jag minns nervositeten när jag sparade min första post till databasen. Den smygande rädslan för att bryta mot någon av de esoteriska regler man som katalogisatör måste förhålla sig till. Jag minns också det växande självförtroendet och känslan av att jag, som museets ende anställda bibliotekarie, bidrog till något viktigt och relevant. Mina egenhändigt skapade katalogposter fungerade, var sökbara för vem som helst, och kunde med bara några få justeringar infogas i den svenska nationalbibliografin. Dessutom gjorde jag både museets bibliotek och museets arkeologiska rapporter tillgängliga. Jag kommer ihåg att jag imponerades över stabiliteten i Librissystemet, att något som var så stort och svårt att överblicka kunde fungera såpass bra som Libris gjorde. 2005 fick jag en anställning på Kungliga biblioteket och 2006 hamnade jag, med titeln systembibliotekarie, i Libris kundservice. Jag tror inte det var mina månader i Västerås som gav mig det jobbet. Inte heller var dessa månader explicit meriterande när jag gick vidare till mer strategiskt orienterade tjänster kring Libris och de nationella licensavtalen för elektroniska resurser. Men erfarenheten att arbeta som ensam katalogisatör i en slottskällare har jag haft med mig i allt jag gjort därefter.

Det andra som inträffade hösten 2004 var en intervju med författaren Birgitta Stenberg, publicerad av Dagens Nyheter i samband med lanseringen av hennes bok *Alla vilda*. I både boken och intervjun berättar Stenberg om sina vilda, fria år från tidigt 50-tal och framåt. Det jag minns tydligast från denna intervju är dock något annat: Stenbergs övertygelse om att den frihet och de framgångar som nåtts under de senaste femtio åren är en historisk parentes. Att det kommer att komma

en backlash som inte är nådig. »För vi är få och det finns så många fördelar för den som böjer sig för någon annans vilja.« Trots detta är Stenberg positiv. Hon beskriver njutningen i att bli gammal, vikten av att hålla sig i form, att inte låta sig stängas in, och det nödvändiga i att ta vara på de möjligheter man har: »Alla borde utnyttja sin potential medan de lever«. Jag förstod inte när jag läste denna intervju att Stenbergs ord skulle följa mig under de kommande sju åren och hur jag skulle komma att förknippa dem med bibliotekens verksamhet.

Den tredje och kanske mest avgörande händelsen hösten 2004 ägde rum i San Fransisco, där medieföretaget O'Reilly Media arrangerade en konferens kallad »Web 2.0«. Hösten 2004 var det bara ett namn på en konferens, men under de år som följde skulle begreppet »Web 2.0« plockas upp av en våg av nya teknikföretag och medieguruer. Under åren som följde var begreppet närmast synonymt med en samhällsförändring som skulle följa ur en användning av, och anpassning till, internet som plattform för en ny generation webbtjänster. Själv tyckte jag, en akademiskt skolad humanist med djupt rotad skepsis till allt som kunde påminna om managementjargong, att »Web 2.0« var ett jättefånigt begrepp. Trots detta fann jag 2.0-vågen rolig och inspirerande. Begreppet återanvändes i sammanhang som »Bibliotek 2.0« och »Government 2.0« som beteckning på möjligheten att med hjälp av ny teknik göra sig av med invanda föreställningar och med enkla medel åstadkomma stora förändringar. I vissa fall reaktivt, att vi måste »hänga med« för att »inte bli irrelevanta«, men i de allra flesta fall som en konstruktiv, positiv rörelse. På sina håll något naiv, men i så fall en naivitet som gick hand i hand med att man faktiskt åstadkom saker. Vid den här tiden var det oerhört roligt att involveras i utvecklingen av Libris som, tyckte åtminstone jag där och då, befann sig i händelsernas mittpunkt. Någonstans i slutet av 2008 började verkligheten komma ikapp och Birgitta Stenbergs ord om »en backlash som inte är nådig« att ringa som ett mantra i mitt huvud. Jag återkommer till detta, men först kan det vara intressant att gräva lite djupare i innebörden och historien kring begreppet Web 2.0.

Web 2.0

Syftet med den av O'Reilly Media arrangerade konferensen var att ingjuta hopp i den teknikindustri som punkterats tillsammans med den så kallade IT-bubblan några år tidigare. Detta skulle göras genom att titta på de företag som inte bara överlevt IT-kraschen utan dessutom verkat gå stärkta ur den; Google, Amazon, eBay; men också samarbets-

Libris utvecklare skissar på nästa version av Libris-systemet i januari 2012. Från vänster: Martin Malmsten, Lina Westerling, Johanna Olander och Kai Pöykiö.

(FOTO: FREDRIK KLINGWALL/KB)

projekt som Wikipedia och fildelningstjänster som Napster och The Pirate Bay. Tim O'Reilly, grundare av O'Reilly Media, hade undersökt dessa företag och företeelser för att se vad de gjort rätt, men alla andra missat. Fundamentalt, menade O'Reilly, var att den nya generationens webbtjänster utgick från internet som plattform. Istället för att försöka flytta något redan existerande till en webbmiljö hade Google, Wikipedia och The Pirate Bay skapats med internet som utgångspunkt. O'Reilly sammanfattade i ett antal punkter vad som var karaktäristiskt för dessa företeelser, där de mest uppmärksammade handlade om deltagarkultur, ständig utveckling, användarorientering och den så kallade »långa svansen«. Det kanske mest fundamentala sammanfattade O'Reilly under rubriken »Data as the ›Intel Inside‹« – att alla den nya generationens internetföretag byggde på stora databaser, och att all användarmedverkan syftade till att göra dessa databaser större, med möjlighet att utveckla nya tjänster, hitta nya samband, och därmed knyta än fler användare till sig. Google är inte bara en uppsättning verktyg; utan data är de verktyg Google utvecklat meningslösa.

Tim O'Reilly har återkommit till detta tema ett antal gånger sedan 2004. 2007 utvecklar han tankarna ytterligare i en intervju i tidningen Wired. Den stora förändringen, menar O'Reilly, ligger i övergången från

att tillhandahålla artefakter till att tillhandahålla tjänster. För att tillhandahålla dessa tjänster krävs data, och Web 2.0 har hela tiden handlat om vem som äger och kontrollerar åtkomsten till olika typer av data. När Google 2007 lanserar en telefontjänst handlar detta inte om att börja konkurrera med telefonbolagen utan om att bygga upp en databas för att arbeta med röstigenkänning – en databas Google vill kontrollera själva istället för att licensiera från någon annan aktör. Kampen om att äga och kontrollera data är, menar O'Reilly, långt ifrån avgjord. Det finns enorma datamängder som det fortfarande är oklart vem som ska komma att kontrollera. Även om begreppet idag känns daterat, befinner vi oss bara i början av Web 2.0 och kontroll över data kommer vara det kommande årtiondets viktigaste fråga. I en artikel från 2010 riktar sig O'Reilly direkt till regeringar och myndigheter med en direkt uppmaning: Om kontroll över data är grundläggande för hur affärer kommer att bedrivas på internet så kommer företag att vilja använda data som skapats för offentliga medel för att göra privata vinster. Detta är i sig inget negativt, men det blir oerhört viktigt att offentliga organisationer ser till att offentliga data fortsätter vara offentliga! Den som kontrollerar data får också kontroll över verksamheten.

En strategisk resurs

Libris har, med början 1972, byggts upp gemensamt av ett antal offentligfinansierade bibliotek. Under de fyrtio år som gått har antalet Librisbibliotek vuxit. Detta har inneburit många diskussioner och ett stort antal kompromisser, men det har också medfört en vana av att diskutera och samarbeta. Den samordning och gemensamma diskussion som funnits mellan de statliga biblioteken, men saknats bland kommunbiblioteken, är till stor del avhängig det gemensamma arbetet i Libris. Genom det gemensamma arbetet i Libris har biblioteken också byggt upp en databas och en infrastruktur som kontrolleras av biblioteken själva. Lika viktig är Librisbibliotekens gemensamma kompetens kring katalogisering och metadatahantering, den gemensamma erfarenheten av att arbeta i samma system, liksom det faktum att posterna i Libris inte ägs av någon annan aktör än biblioteken själva. Metadata har alltid varit centralt för bibliotek, oavsett om denna har kodats in i bibliotekets väggar, hyllsystem, kortkataloger eller databaser. Librisbiblioteken har under fyrtio år byggt upp en infrastruktur för att skapa och kontrollera data, och i en värld där tillgång till information, kunskap och kultur regleras utifrån ägande av datamängder borde Librisbiblioteken ha ett

Libris inspirationsdagar i oktober 2010. Frågestund och summering. Anders Söderbäck (sittande), Tomas Friberg, Britt Sagnert, Anna Lundén, Kristin Olofsson, Christer Larsson och Maria Hedenström. (FOTO: ANDERS LJUNG/KB)

ganska bra utgångsläge. Ett bra utgångsläge är dock inte mycket värt om det inte förvaltas på rätt sätt. Libris bör därför betraktas inte bara som ett system – en »nationell katalogdatabas« – utan som en strategisk resurs. Så betraktad är det tydligt att det inte bara är den samlade mängden katalogposter som ger strategiska fördelar.

Någon gång i slutet av 1900-talet bör det ha stått klart att forskningsbiblioteken i allt högre utsträckning skulle hantera digitalt publicerade och distribuerade texter. Likaså bör det ha varit tydligt att infrastrukturen för att komma åt dessa informationsresurser skulle vara digital. Exakt vad denna digitalisering skulle komma att innebära var inte helt klart, och är det kanske inte än idag, men det borde inte överraska någon att digitaliseringen får konsekvenser som går bortom digitala kataloger och artikeldatabaser. Även analoga resurser som bibliotekslokaler och organisationer påverkas. Libris, som i sig är ett bra exempel på hur digitalisering omformat bibliotekens arbete med katalogisering och tillgängliggörande, har under 2000-talet utmanats på två fronter. Dels har forskningsbiblioteken gått från att primärt köpa in tryckta böcker och tidskrifter till att lägga större delen av budgeten på att licensiera elektroniskt material, och dels konkurrerar Libris idag på ett helt annat sätt än tidigare med andra tjänster.

Deltagare på Libris inspirationsdagar i oktober 2010. (FOTO: ANDERS LJUNG/KB)

Dessa två fronter är inte oberoende av varandra. Nationen är inte längre den borte horisonten – forskning är internationell och de system biblioteken använder för sin verksamhet kräver internationella perspektiv. Arbetet med att hantera lärosätets forskares egen publicering har blivit en central del av universitets- och högskolebibliotekens arbete. Libris, från början uppbyggd som ett sätt att rationalisera manuell katalogisering och produktion av katalogkort, har haft svårt att hantera elektroniska resurser och för den hanteringen har biblioteken förlitat sig på lösningar från internationella leverantörer. När bibliotekens organisationer omformas för att hantera en digitaliserad forskningsinfrastruktur kräver det andra typer av rationalisering än de som traditionellt byggts upp inom Libris. Datamängderna blir större och förändras snabbare, arbetet behöver automatiseras i långt högre grad än tidigare. Bibliotekskatalogerna blir noder i nätverk, som tar emot information lika väl som de kommunicerar ut den.

En ny infrastruktur

Att Libris skulle omformas till en nod i ett större nätverk var en självklar utgångspunkt för mig under det glada 00-talet. Libris hade av tradition varit en fullständigt öppen katalogdatabas där ingen gjort anspråk

på att äga katalogposter, och det var fullständigt naturligt att arbeta vidare i den traditionen – sannolikt skulle alla andra följa efter! Höjdpunkten av detta arbete var publiceringen av Librisdatabasen som länkad öppen data i början av 2008 – ett sätt att göra katalogdata maximalt tillgängligt, samtidigt som vi lämnade gamla dataformat och utforskade nya. Här var Libris pionjärer: den första bibliotekskatalog som presenterades på detta sätt! Vi blev internationellt uppmärksammade och lyftes fram som lysande exempel på hur bibliotekskataloger skulle se ut i framtiden. Samtidigt var förankringen i det dagliga, praktiska Librisarbetet obefintlig. Katalogiseringsarbetet utfördes på samma sätt som tidigare och det var svårt för de flesta att se kopplingen mellan nuet och framtiden. I slutet av 2008 blev det tydligt att den öppenhet vi tagit för självklar snarare var något vi skulle behöva kämpa för. Libris hade varit del av en trend att öppna upp och tillgängliggöra information, men samtidigt fanns en tydlig mottrend där flera organisationer arbetat med att ta kontroll över så mycket data som möjligt. Det var många, även bland bibliotekens systemleverantörer, som verkade ha insett den strategiska vikten av att kontrollera data. Libris brister kring hanteringen av elektroniska publikationer hade kompensrats av att biblioteken skaffat andra system. Därmed hade man också blivit beroende av en infrastruktur av licenserade datamängder och katalogposter, och därmed av informationsflöden man hade väldigt lite kontroll över. Under de kommande åren genomfördes flera projekt för att anpassa Libris till denna nya infrastruktur. Många av dem var framgångsrika, men det rörde sig fortfarande om anpassningar på ytan och det har för mig blivit alltmer tydligt att Libris, om systemet ska ha en framtid, behöver en djupgående ombyggnad.

Jag har idéer om vad denna ombyggnad bör innebära, men kan inte säga att jag sitter inne med sanningen. Situationen i början av 2010-talet påminner i ganska hög grad om situationen i början av 1970-talet, där storslagna visioner tvingas möta en praktisk verklighet. Vi kommer att behöva överge idéer och arbetssätt, men den stora utmaningen handlar inte bara om att bygga nytt, utan också om att hantera den fyrtioåriga historia Libris bär med sig. Vilka bärande idéer ska vi göra oss av med och vilka är värda att kämpa för att behålla? Under de kommande åren ser det ut som att även Sveriges folkbibliotek kommer bli en del av Libris. Detta kommer att kräva kompromisser från både nya och från gamla Librisbibliotek. De kommande tio åren kommer därför inte att bli lätta. Våra framsteg står, som Birgitta Stenberg konstaterade hösten 2004, och skälver. Om vi ska kunna utnyttja den potential som finns i

Libris behöver vi diskutera Libris som den strategiska resurs det är. Vi kommer att få kompromissa både med andra och med varandra, men vi måste vara tydliga med de strategiska mål som styr samarbetet. Här önskas ofta tydlighet från Kungliga biblioteket, men lika viktig är tydligheten från de andra Librisbiblioteken, små som stora. Jag vill därför avsluta denna text med tre ställningstaganden som jag anser bör vara vägledande för Libris under de kommande tio åren.

1. Öppenhet är viktigare än fullständighet

Det har länge varit ett vägledande antagande att Libris ska återspegla de deltagande bibliotekens hela bestånd. Fullständighet är dock ett komplicerat begrepp i en tid av flytande och ofta fritt tillgängliga elektroniska resurser, där bibliotekens bestånd snarare definieras av vad deras kataloger kan hantera. Det verkar rimligt att framtidens bibliotekskataloger kan hantera stora mängder data av varierande ursprung på ett helt annat sätt än vad dagens Libris klarar. Detta kan dock lösas av andra system än Libris. Viktigare här är villkoren för hanteringen och kontrollen av datamängderna. Ett fritt tillgängligt och öppet Libris kommer att göra det svårare för andra aktörer att låsa in biblioteksdata, och utgör därför en strategiskt viktig resurs även för bibliotek som inte deltar i Librissamarbetet. Öppenheten gör det också möjligt att knyta an till organisationer utanför Librissamarbetet och bli en del av en ännu större infrastruktur för tillgängliggörande av forskning, kultur och kunskap.

2. Kompetens är viktigare än rationalisering

Libris utgör ett rationaliseringsinstrument för de bibliotek som deltar, men rationalisering kan genomföras på många sätt. Ett vanligt, ofta rimligt, sätt att rationalisera är att köpa hantering som tjänst av en extern leverantör och därmed inte själv behöva bygga upp och underhålla en organisation och kompetens för arbetet. Inom Libris har katalogarbetet istället rationaliserats genom samarbete, och en förutsättning för detta samarbete har varit att kompetens kring kataloghantering finns kvar på biblioteken. Sannolikt har detta varit dyrare än en fullständig outsourcing, men det har också inneburit att man behållit kompetens kring bibliotekens kärnverksamhet – kontroll över data. Libris har gjort det möjligt att rationalisera detta arbete utan att förlora kontrollen. Framtiden kommer att innebära nya sätt att rationalisera, men det är

viktigt att denna rationalisering inte sker på bekostnad av bibliotekens lokala kompetens. Ett bibliotek som inte har kompetens att arbeta med metadata kommer, är jag övertygad om, att ha svårt att klara sin egen verksamhet under de kommande tio åren.

3. Samarbete är viktigare än centralisering

Flera av Libris förtjänster kommer ur central hantering, att arbete kan utföras en gång i Libris istället för flera gånger hos varje enskilt bibliotek. Men centralisering är inte ett självklart gott. Om Libris bara handlar om att biblioteken ska dra nytta av tjänster som utvecklas och tillhandahålls kostnadsfritt av Kungliga biblioteket, kan dessa tjänster lika gärna köpas av någon annan. Sannolikt kommer flera av de större universitetsbiblioteken, givet ett sådant scenario, att faktiskt köpa dessa tjänster av någon annan leverantör, eller söka sig till andra sammanhang som erbjuder möjlighet till djupare samarbete. Som gratis systemleverantör har KB svårt att konkurrera med leverantörer som tar betalt för sina tjänster, och det är kvaliteten på tjänsterna som kommer att vara avgörande. Bättre då att bygga upp organisationen på ett reellt samarbete där varje deltagare, från små museibibliotek till stora universitetsbibliotek, kan bidra och känna ansvar.

Libris har existerat i 40 år, och under alla dessa 40 år har systemet varit omstritt och omdiskuterat. Det har inte funnits enighet kring vad Libris är eller kring vad Libris ska bli. Om Libris kan behålla öppenheten, samarbetet och den lokala kompetensen finns goda chanser att denna diskussion fortsätter även 2022. Nöjer vi oss med fullständighet, rationalisering och central effektivisering tror jag inte att Libris kommer fylla 50. Om så blir fallet kommer biblioteken att ha förlorat en strategisk nod. Och vad värre är – vi kommer att ha förlorat förmågan att se vad denna samlingsnod faktiskt inneburit för oss. Det kommer att finnas andra lösningar än Libris. Forskare kommer att forska, författare kommer att författa, datorer kommer att producera data, men biblioteken kommer att vara en mindre del av infrastrukturen för denna verksamhet. Offentliga bibliotek har inget värde i sig, utan har ett ansvar gentemot uppdragsgivarna, vare sig dessa är universitet, högskolor, kommuner, sjukhus, eller allmänheten i stort. Vi bör därför lägga ribban lite högre, tänka lite mer långsiktigt, och inte välja de kortsiktigt enklaste lösningarna. Libris har under 40 år hjälpt oss göra detta. Det är värt en jubileumsskrift. Men det viktiga är framtiden.

Anders Söderbäck är bibliotekarie och arbetar som teamledare på Stockholms universitetsbibliotek. Mellan 2006 och 2011 arbetade han med Librisfrågor på Kungliga biblioteket, först som systembibliotekarie och sedan som samordnare. Han arbetade också ett år som samordnare för upphandlingen av licensbelagda forskningsdatabaser inom BIBSAM-konsortiet. 2010-2011 var han sekreterare i KB:s expertgrupp för Libris nationella system.

Förkortningar

- ADB** Automatisk databehandling
- AK** Accessionskatalog över utländsk litteratur i svenska forskningsbibliotek
- BI** Bibliografiska Institutet
- BIBSAM** Sekretariatet för nationell planering och samordning vid KB.
(Från 2007 Avdelningen för nationell samverkan).
- BIDOK** Biblioteks- och dokumentationssamverkanskommittén
- BTJ** Bibliotekstjänst AB
- BUMS** Bibliotekstjänsts utlånings- och mediakontrollsystem
- BURK** Bibliotekstjänsts Universella Register för Katalogdata
- CK** Centralkatalogiseringssektionen vid Bibliografiska Institutet (BI)
- COR** Centrala Objekt Register
- DAFA** Datamaskincentralen för administrativ databehandling
- DFI** Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning
- FAG** Forskningsbiblioteksrådets ADB-grupp
- FBR** Forskningsbiblioteksrådet
- IFLA** International Federation of Library Associations and Institutions
- IR** Information Retrieval
- ISBD** International Standard Bibliographic Description
- KROG** Katalogregelomläggningsgruppen
- KRUT** Katalogregelutredningen
- LIBRIS** Library Information System
- MARC** Machine Readable Cataloguing
- NTBB** Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
- OCLC** Ohio College Library Center (terminalbaserat bibliotekssystem)
- SAB** Sveriges Allmänna Biblioteksförening (senare Svensk biblioteksförening)
- SINFDOK** Statens råd för vetenskaplig information och dokumentation
- SMBD** Svensk mediedatabas
- UHÄ** Universitets- och högskoleämbetet
- UKÄ** Universitetskanslersämbetet

Acta-serien

Acta Bibliothecae Regiae Stockholmiensis

1. *Celsius, Magnus O.*, Kort historia över Kungl. biblioteket i Stockholm. [Orig:s titel:] Bibliothecae regiae Stockholmiensis historia brevis et succincta. Övers. och med anmärkningar försedd av John Rohnström. 152, (2) s. Ill. 1961.
2. *Ryberg, Anders*, Pär Lagerkvist in Translation. A Bibliography. 89, (3) s., (1) pl.-bl. 1964.
3. *Berefelt, Gunnar*, Bilder från en Mälarfärd år 1688. Gripenhielms Mälarkarta och dess vyer. (4), 207, (1) s., (1) kartbl. Ill. 1966.
4. *Willers, Uno*, Bibliografi över Östen Undéns tryckta vetenskapliga och politiska skrifter 1906–1966. (4), 81 s. 1966.
5. *Lindberg, Sten G.*, Bror Zachrisson. Tryckta skrifter 1928–1965. Bibliografi utg. till 60-årsdagen 12 december 1966. 62, (1) s. 1967.
6. *Olsson, Nils William*, Swedish Passenger Arrivals in New York 1820–1850. xx, 391, (1) s., (5) pl.-bl. Ill. 1967.
7. *Andersson, Eva*, Nils Afzelius. Tryckta skrifter 1917–1969. Bibliografi utg. till 75-årsdagen 21 januari 1969. xiii, 29 s. 1969.
8. *Ekner, Reidar*, Gunnar Ekelöf. En bibliografi. 230, (1) s., (1) pl.-bl. 1970.
9. *Hedvall, Anders*, Sven Rinman. Tryckta skrifter 1922–1969. Bibliografi utg. till 65-årsdagen 1 april 1970. xiii, (3), 56, (1) s. 1970.
10. *Sandgren, Folke*, Erik Lindegren. En bibliografi. 159, (1) s., (1) pl.-bl. 1971.
11. Katalog över handskrifterna i Kungl. biblioteket i Stockholm skriven omkr. 1650 under ledning av Isaac Vossius. Utg. med förord på svenska och engelska och med register av Christian Callmer. [Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae regiae Holmiensis c. annum MDCL ductu et auspicio Isaac Vossii conscriptus. Suecice et Britannice praefatus editionem indicibus auctam curavit Christian Callmer.] xv s., 194 faks.-s., s. 195–249. 1971. ISBN 91-7000-002-6.
12. Bibliotek och historia. Festskrift till Uno Willers. Red.-kommitté: Olof von Feilitzen... (10), 378, (1) s., (1) pl.-bl., xxiii, (1) pl.-s. Ill. 1971. ISBN 91-7000-004-2.
13. *Bellman, C[arl] M[ichael]*, Mantalsskrifningen. I Kungl. bibliotekets handskrifter Vf 36 och Vf36b. Utg. med inledning och kommentar av Magdalena Hellquist. (4), 84, (1) s. 1971. ISBN 91-7000-003-4.
14. *Kock, Karin*, Hugo Lindberg. Tryckta skrifter. Bibliografi. xi, (1), 46 s. 1972. ISBN 91-7000-012-3.
15. *Bohrn, Harald*, Gunnar Tilander. Publications 1918–1973. Bibliographie établie en l'honneur du 50ième anniversaire de sa soutenance de thèse. 72 s., (1) pl.-bl. 1973. ISBN 91-7000-018-2.
16. Otium et negotium. Studies in Onomatology and Library Science Presented to Olof von Feilitzen. Ed.: Folke Sandgren. (6), 259 s., (1) pl.-bl. 1973. ISBN 91-7000-023-9.
17. *Willers, Uno*, Bertil Broomé. En bibliografi 23 juni 1973. 37 s. 1973. ISBN 91-7000-021-2.
18. *Lilliestam, Åke*, Christian Callmer. Tryckta skrifter 1927–1973. Bibliografi utg. till 65-årsdagen 27 december 1973. xii, 28 s. 1973. ISBN 91-7000-025-5.

19. *Lilliestam, Åke*, Sten G. Lindberg. Tryckta skrifter 1935–1974. Bibliografi utg. till 60-årsdagen den 30 april 1974. x, 25 s. 1974. ISBN 91-7000-030-1.
20. *Willers, Uno*, Anders Österling. En bibliografi 1964–1974. (5) s., s. 9-36, (1) s. 1974. ISBN 91-7000-036-0.
21. *Afzelius, Nils*, Erik Axel Karlfeldts bibliografi. Färdigställd av Arne Bergstrand. (1), 303 s. 1974. ISBN 91-7000-044-1.
22. *Eriksson, Erik*, Johannes Edfelt. En bibliografi. xvi, 243, (1) s., (1) pl.-bl. 1975. ISBN 91-7000-051-4.
23. *Afzelius, Nils*, Selma Lagerlöfs bibliografi. Originalskrifter. Färdigställd av Eva Andersson. 145 s. 1975. ISBN 91-7000-047-6.
24. *Larsson, Gunilla*, Sven Brohult. En bibliografi 8 maj 1975. 23, (1) s. Ill. 1975. ISBN 91-7000-052-2.
25. Från biskop Rogge till Roggebiblioteket. Studier utg. till Strängnäs gymnasiums 350-årsjubileum. Red.: Ruth Lundström. 156, (2) s. Ill. 1976. ISBN 91-7000-056-5.
26. *Järv, Harry*, Victor Svanberg. Tryckta skrifter 1918-1976. Bibliografi utg. till 80-årsdagen den 24 maj 1976. Förord av Thure Stenström. 112 s. Ill. 1976. ISBN 91-7000-058-1.
27. *Bohrn, Harald*, Gunnar Myrdal. A Bibliography 1919-1976. 186 s., (1) pl.-bl. 1976. ISBN 91-7000-060-3.
28. *Larsson, Gunilla*, Curt Weibull. En bibliografi 19 augusti 1976. Med förord av Uno Willers. 27, (1) s. 1976. ISBN 91-7000-059-X.
29. *Broomé, Bertil*, Handskriftssamlarna och de svenska arkiven 1700-1950. With a summary in English. 596 s. [1977.] ISBN 91-7000-065-4.
30. *Callmer, Christian*, Königin Christina, ihre Bibliothekare und ihre Handschriften. Beiträge zur europäischen Bibliotheksgeschichte. 270 s. 1977. ISBN 91-7000-066-2.
31. *Garaguly, Brita von*, Walter A. Berendsohn. Verzeichnis seiner 1908-1978 erschienenen Veröffentlichungen anlässlich seines 94. Geburtstages am 10. September 1978. Mit einem Vorwort von Gustav Korlén. 103 s. 1978. ISBN 91-7000-071-9.
32. *Olsson, Nils William*, Swedish Passenger Arrivals in U. S. Ports 1820-1850 (except New York). With additions and corrections to Swedish Passenger Arrivals in New York 1820-1850. 139 s. 1979. ISBN 91-7000-072-7.
33. *Edgren, J. S.*, Catalogue of the Nordenskiöld Collection of Japanese Books in the Royal Library. [2], xv, 388 s. 1980. ISBN 91-7000-081-6.
34. *Karlström, Lennart*, Hjalmar Gullberg. En bibliografi 1952-1979. 208 s. 1981. ISBN 91-7000-082-4.
35. *Hedvall, Yvonne Olrog*, Harry Järv. Tryckta skrifter 1939-1980. Bibliografi utg. till 60-årsdagen den 27 mars 1981. 128 s. Ill. 1981. ISBN 91-7000-083-2.
36. *Hillbom, Gunnar*, C. M. Völschows manuskript: detaljstudier kring en huvudlänk i Bellmansdiktnens traditionskedja. 311 s. 1981. ISBN 91-7000-084-0.
37. *Nyman, Gunborg*, Litteratur om Eskilstuna stad. 181 s. 1981. ISBN 91-7000-085-9.
38. *Zettervall, Helgo*, »Något om mig sjelf.« Självbiografiska anteckningar utg. av Christian Callmer. Förord av Lars Tynell. 202 s. 1981. ISBN 91-7000-087-5.
39. *Lilliestam, Åke*, Alf Ahlbergs bibliografi. 261 s. 1982. ISBN 91-7000-088-3.
40. *Östman, Hans*, English Fiction, Poetry and Drama in Eighteenth Century Sweden. 1765-1799. A Preliminary Study. 67 s. 1983. ISBN 91-7000-093-X.

41. Den svenska boken 500 år. Red.: Harry Järv. 424 s. Ill. 1983. ISBN 91-7000-096-4.
42. *Sollinger, Günther*, Sjuk- och begravningskassor och andra understöds-kassor i Kungl. bibliotekets samlingar. 557 s. 1985. ISBN 91-7000-103-0.
43. *Östman, Hans*, English Fiction, Poetry and Drama in Eighteenth Century Sweden. 1700–1764. A Preliminary Study. 78 s. 1985. ISBN 91-7000-107-3.
44. *Hammar, Elisabeth*, Manuels de français publiés à l'usage des suédois de 1808 à 1905. 241 s. 1985. ISBN 91-7000-108-1.
45. Humanismen som salt & styrka. Bilder & betraktelser tillägnade Harry Järv. (Red.: Erik Carlquist.) 587 s. Ill. 1987. ISBN 91-7000-116-2.
46. *Afzelius, Nils*, Erik Axel Karlfeldts bibliografi. D. 2. Av Arne Bergstrand. (2), 108 s. 1989. ISBN 91-7000-122-7.
47. *Larsson, Gunilla och Tedenmyr, Eva*, Svenskt tryck i Nordamerika. Katalog över Tell G. Dahllöfs samling. 387 s. 1988. ISBN 91-7000-124-3.
48. *Mattsson, Per-Olof*, Rudolf Värnlund. En bibliografi (1918-1984). 94 s. 1988. ISBN 91-7000-125-1.
49. Svenska biblioteksbyggnader. Från förvaring till mötesplats. En festskrift till Lars Tynell. (Red.: Lars Olsson.) x, 180 s. Ill. 1989. ISBN 91-7000-126-X.
50. *Karlström, Lennart*, Tomas Tranströmer. En bibliografi. 332 s. 1990. ISBN 91-7000-134-0.
51. Framsynthets ihugkommelse. En vänbok till Sune Lindqvist på 80-årsdagen den 26 oktober 1991. (Red.: Folke Sandgren, Ingrid Ström.) (10), 226 s. Ill. 1991. ISBN 91-7000-144-8.
52. *Ståhle Sjönell, Barbro*, Katalog över "Gröna säcken". Strindbergs efterlämnade papper i Kungl. biblioteket. SgNM 1-9. 372 s. Faks. 1991. ISBN 91-7000-141-3.
53. *Testa, Judith*, The Stockholm-Kassel Book of Hours. A Reintegrated Manuscript from the Shop of Simon Bening. 86 s. Ill. 1992. ISBN 91-7000-146-4.
54. *Lilliestam, Åke*, Lars Gyllenstens bibliografi. 1946-1992. 85 s. 1993. ISBN 91-7000-148-0.
55. *Olsson, Nils William och Wikén, Erik*, Swedish Passenger Arrivals in the United States 1820–1850. 628 s. 1995. ISBN 91-7000-153-7.
56. *Drees, Jan*, Deutschsprachige Gelegenheitsdichtung in Stockholm und Uppsala zwischen 1613 und 1719. Bibliographie der Drucke nebst einem Inventar der in ihnen verwendeten dekorativen Druckstöcke. 475 s. Ill. 1995. ISBN 91-7000-155-3.
57. Underbart, underbart. Intellekтуella strävanden under fem sekel. Några glimtar ur Kungliga bibliotekets samlingar. (Red.: Anders Burius.) 280 s. Ill. 1997. ISBN 91-7000-165-0.
58. Några hyll(nings)centimeter. Festskrift till Folke Sandgren den 15 februari 1998. (Red.: Anders Burius...) 506 s. Ill. 1998. ISBN 91-7000-171-5.
59. Tal vid återinvigningen av Kungl. biblioteket den 2 juni 1997. 26 s. Ill. 1998. ISBN 91-7000-175-8.
60. *Kurras, Lotte och Dillman, Eva*, Die Stammbücher der Königlichen Bibliothek
61. *Gustavsson, Bodil*, C. G. Bjurström. En bibliografi. 100 s. 1999. ISBN 91-7000-190-1.
62. *Svedjedal, Johan*, The Literary Web. Literature and Publishing in the Age of Digital Production. A Study in the Sociology of Literature. 223 s. 2000. ISBN 91-7000-192-8.

63. Biblioteksfolkets kärlek min belöning. En vänbok till Margareta Törngren den 30 maj år 2000. (Red.: Birgitta Bergdahl ...) 390 s. 2000. ISBN 91-7000-195-2.
64. *Peurell, Erik*, Users and producers on line. 174 s. 2000. ISBN 91-7000-194-4.
65. *Ghatrif*, En medeltida persisk traktat om jaktfåglar i fornitaliensk översättning. Handskrift i Kungl. biblioteket, Stockholm, Cod.Til.It.4. Utgiven, översatt till svenska och försedd med inledning av Yvonne Olrog Hedvall. 118 s. Ill. 2000. ISBN 91-7000-199-5.
66. *Karlström, Lennart*, Tomas Tranströmer. En bibliografi. D.2. 446 s. Ill. 2001. ISBN 91-7000-202-9.
67. *Kurras, Lotte*, Deutsche und niederländische Handschriften der Königlichen Bibliothek Stockholm : Handschriftenkatalog. 149 s., [40] pl.-bl. 2001. ISBN 91-7000-209-6 (hft).
68. *Malm-Andersson, Ingrid*, Olof Palme. En bibliografi. 440 s. 2001. ISBN 91-7000-210-X.
69. *Accurata descriptio*: studier i kartografi, numismatik, orientalistik och biblioteks-väsen tillägnade Ulla Ehrens-värd. 567 s., pl. 2003. ISBN 91-7000-222-3.
70. *Lidman, Tomas*, Om bibliotek och boksamlingar: artiklar i urval. 128 s. 2003. ISBN 91-7000-223-1.
71. *Furuland, Gunnel*, Bibliografi över svenska skönlitterära häftesserier 1833-1851. 207 s. 2006. ISBN 91-7000-251-7.
72. KB, Kungl. biblioteket i Humlegården och i (cyber)världen. Festskrift till Gunilla Jonsson, Johan Mannerheim och Barbro Thomas. (Red.: Margareta Törngren.) 552 s. Ill. 2006. ISBN 91-7000-253-3.
73. *Karlström, Ingrid*, Lars Gyllensten bibliografi 1993-2005 : tillägg till Lars Gyllenstens bibliografi 1946-1992 av Åke Lilliestam. 36 s. 2006. ISBN 91-7000-255-X.
74. *Carlsson, Ann*, Vilhelm Moberg. En bibliografi 1912-2005. D. 1. 395 s. Ill. 2007. D. 2.[4]s., s. 405-832. Färgill. 2007. ISBN 978-91-7000-256-4 (hela verket).
75. *Eklöf Amirell, Stefan*, Svenska doktorsavhandlingar i historia 1976-2005. 127 s., diagr. 2007. ISBN 978-91-7000-257-1.
76. *Bennich-Björkman, Bo*, Strindberg och Nordenskiölds japanska bibliotek. 249 s. Ill. 2007. ISBN 978-91-7000-259-5.
77. *Böckernas furste* : en hyllning till Sten G. Lindberg / redigerad av Janis Kreslins. 63 s. 2008. ISBN 978-91-7000-264-9.
78. *Czaika, Otfried*, Elisabet Vasa - En kvinna på 1500-talet och hennes böcker. 96 s. Ill. 2009. ISBN 978-91-7000-234-2.
79. *Arenhill, Emma*, Album. Kungliga bibliotekets porträttalumsamling. 140 s. Ill. 2010. ISBN 978-91-7000-272-4.
80. *Migration und Kulturtransfer im Ostseeraum während der Frühen Neuzeit* / red. Otfried Czaika & Heinrich Holze. Utkommer år 2012. ISBN 978-91-7000-276-2.
81. *Att alltid göra och tänka det olika*. Siri Derkert i 1900-talet / red. Mats Rohdin & Annika Öhrner. 304 s. Ill. ISBN 978-91-7000-279-3.
82. *Czaika, Otfried*, Sven Jacobis bibliotek. ISBN 978-91-7000-285-4. Utkommer 2012.
83. *Östman, Hans*, Engelskan i Sverige i äldre och nyare tid. 213 s. Ill. 2012. ISBN 978-91-7000-288-5.

Fotografierna i jubileumsskriften är hämtade ur Kungliga bibliotekets arkiv, bl.a. LIBRIS-meddelanden nr 56–82. Gun Persson, redaktör för LIBRIS-meddelanden under 1990-talets första hälft, är upphovsman till många fotografier och bildtexter ur tidskriften.

För koden i bakgrunden på omslaget svarar:

Fjärrlänest Statistik (Cobol) – B. Strömberg. Clearingstatistik (IBM JCL) – George Zmudka

Konvertering till SweMarc (VB) – Pär Ågren. Okatalogiserat tryck (VB) – Tomas Friberg
Relevansrankning för libris.kb.se (C) – Martin Malmsten

Laddrutin för extrainfo (Java) – Per-Henrik Hedman och Annsofi Andersson

Dedupliceringslogik för SwePub (Python) – Henrik Lindström

Fjärrlänest Statistik (Perl) – Kai Pöykiö

Typbestämning av MARC21-post (XSLT) – Per Åberg

Statistikberäkning interpunktion i MARC21 (Python) – Lisa Winberg

Biblioteksdatabas (Python/Django) – Markus Sköld och Katarina Stempel

Formulär Biblioteksdatabas (HTML/Django) – Fredrik Klingwall

**Lätta upp ditt liv med
LIBRIS**

KUNGL BIBLIOTEKET BOX 5039 102 41 STOCKHOLM

DE SVENSKA FORSKNINGSBIBLIOTEKENS ADB-BASERADE INFORMATIONSSYSTEM

Affischen är från tidigt 1980-tal. Efter cirka tio mödosamma år börjar LIBRIS nu få styrfart och riksbibliotekarie Lars Tynell har tryckt på startknappen för LIBRIS III. Solen går upp och man anar en ljusare framtid.

Libris startade som projekt 1972. År 2012 kan vi fira 40 år med Libris. De första tio åren var fyllda av motgångar. Tekniken höll sällan vad den lovade. Ständiga förseningar skapade ilska och frustration. Nedläggningshotet var överhängande. Med dagens mått var de tekniska förutsättningarna ytterst begränsade. Begränsade var också teknikkunskaperna inom biblioteksvärlden. Men motgång vändes till framgång. Och i dag är det svårt, för att inte säga omöjligt, att tänka bort Libris.

Historien om Libris är också en berättelse om marschen in i informationssamhället. Några av dem som varit – och är – med på resan förmedlar i boken sina personliga Libris-minnen. Följ med på deras färd från stansade hålbremor till digitala tjänster och system.

bid) = \$sth->fet
\$sigeltype(\$sigel
23:58:49 "an
bi)>pub: if
while(\$@) { \$ab
\$i = 0; for (\$i = 4,5
>("N") { \$resu
r \$k = (0,2,3,4,5,6
/(\$i,\$i)); \$resul
=